Batı Klasikleri

ORGANON IV
İKİNCİ ANALİTİKLER

Aristoteles

M.E.B.

Batı Klasikleri

23

No. 10689

TOPTAN SATIŞ
İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Antalya, Samsun, Elazığ,
Erzurum,Trabzon, Van, Sivas, Burdur ve Zonguldak
Bölge Şeflikleri.
PERAKENDE SATIŞ
Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık yayınları satıcısı kitapçılar.

% 8 KDV DAHİL FİYATI:
(64815 Lira + 5185

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 922
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 188
Batı Klasikleri : 23

Kitabın adı
ORGANON IV
— İKİNCİ ANALİTİKLER —
Yayın Kodu
96.34.Y.0002.469
ISBN 975.11.0016.X (Tk. No.)
ISBN 975.11.0151.4 (4. Cilt)
Baskı yılı
1996
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
9.12.1994 tarih ve 7966 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

ORGANON
IV
İKİNCİ ANALİTİKLER

Aristo

Çeviren
Prof. H. RAGIP ATADEMİR

İstanbul, 1996

GİRİŞ

Burada tercümesini verdiğimiz *İkinci Analitikler*, *Aristo*'nun mantık eserlerinin ana bölümünü teşkil eder. *Birinci Analitikler* yalnız her ispatın bağlı olduğu formel şartları açıklıyordu; ispat alanında sillojistik yöntemin tatbiki ve onun verimliliğinin denenmesini yapmak kalıyordu. Kommantercilerin fark gözetmeksizin *Ta apodeiktika*, *Apodeiktike pragmateia* veya *apodeiktike* adını verdikleri eserde *Aristo*'nun ele aldığı konu budur: gerçekte, gerekli öncüller üzerine dayanan ve sebebin analitik bilgisi ile yine gerekli sonuçlara varan ispatçı ilmin kendisi bahis konusudur.

Kitabın *Aristo'ya* ait olduğundan şüphelenilmemiştir. Bazı hususlarda *Birinci Analitikler*'den daha eksik görünmesine rağmen açık bir tarzda, bazı hükümlerini bile bile çeldiği ve birçok defalar adını andığı *Topikler*'den sonra yazılmıştır. Bir yandan da, doktrinin birtakım esas noktaları (bilhassa sebepler teorisi) üzerinde Aristo'nun düşüncesindeki kararsızlık *İkinci Analitikler*'i, son devrenin büyük kitaplarından önce yazdığını açıkça gösterir.

İspat mantığının umumî bir açıklaması bize mevzu dışı görünüyor. *H. Maier'in Syllogistik des Aristoteles*, Tübingen, 3 cilt, 1896 - 1900 adlı klasik eserine ve *J. Chevalier*'nin *La notion du nécéssaire chez Aristote et chez ses prédécesseurs*, Paris 1915 adlı eserinin 189 - 98 inci nüfuz edici sahifelerine baş vurulmalıdır. Gredt'in eserine, mektepler için vücuda getirdiği ve umumi olarak doğru bir hülâsa olan *Elementa philosophiae Aristotelico - Thomisticae*, Birinci cilt, Sahife: 173'e ve devamına da baş vurmak da faydalı olacaktır.

J. T.

ORGANON IV

İkinci Analitikler

KİTAP I

<İSPAT TEORİSİ>

1

<DAHA ÖNCEKİ BİLGİLERİN GEREKLİ OLUŞU>

İstidlâl yolu ile verilen veya alınan her öğrenim daha önceki bir bilgiden gelir. Göz önünde tutulan öğrenim ne olursa olsun, bu açıktır: Öbür sanatların her biri gibi matematik ilimler de böyle kazanılır. İster kıyaslarla, ister tümevarımla yapılsın, diyaleklik istidlâller için de bu böyledir; gerçekte onlar da, öbürleri de öğrenimlerini önceki bilgilerden çıkarırlar. Birinci halde, öncüller hasım tarafından anlaşılmış gibi alınmakla; ikinci halde bölümcülün apaçık olmasıyle bütüncül tasdik alunmakla. — Retorik delillerinin ikna husule getirmesi de aynı tarzdadır, çünkü bunlar kâh bir tümevarım olan birtakım misaller, kâh bir kıyastan başka bir şey olmayan enthymema'yı kullanırlar.

Önceden edinme bilgi iki türlüdür. Bazen önceden farzolunması gereken şey nesnenin var olduğudur; bazen anlaşılması gereken, kullanılan terimin ifade ettiğidir; bazen de her ikisinin birden olma-

sıdır. Böylece her şey için hakikatin tasdikte veya inkârda olduğunu söylemek, nesnenin varlığını ortaya koymaktır; öbür yandan da *üçgen*in falan şey demek olduğunu ortaya koyuyoruz; nihayet, *birlik* bahis konusu ise, biz her ikisini birden, yani ismin manasını ve nesnenin varlığını koyuyoruz. Çünkü gerçekte, bu hallerden her biri bizim için eşit apaçıklıkta değildir. — Bir bilginin kendisiyle aynı zamanda kazanılan bilgiler kadar daha önceki bilgilerden, yani bütüncül içine giren ve böylelikle kendisi hakkında bilgi elde olunan tekcil nesnelerin bilgisi gibi. Gerçekte, *her üçgenin iki dik açıya eşit açıları vardır*, daha önce mevcut bir bilgidir, ama *yarım daire içine çizilen bu şekil bir üçgendir* önermesi ancak tümevarım yolu ile çıkarma yapıldığı zaman bilinmiştir (çünkü bazı nesneler yalnız bu tarzda öğrenilir ve küçük terimin bilinmesi orta terimle olmaz: Bu nesneler hep tekcil nesnelerdir ve bir konu hakkında tasdik edilmemişlerdir). Tümevarım yapılmazdan ve kıyastan sonuç çıkarılmazdan önce herhangi bir şekilde, onun daha önceden bilindiğini ve bir başka şekilde de bilinmediğini, şüphesiz, söylemek gerekir. Bu üçgenin varlığı, terimin mutlak manasında bilinmiyorsa, açılarının iki dik açıya eşit olduğu mutlak manada nasıl bilinebilecektir? Gerçekte, bilginin şu tarzda olduğu apaçıktır: Bütüncül olarak bilinir, ama mutlak manada bilinmez. Bu ayırt olmasa, *Menon*'da ortaya atılan güçlükle karşılaşılacaktır: Ya hiç bir şey öğrenilmeyecektir, veya ancak bilinen şey öğrenilecektir. Gerçekte, <aşağıdaki sofizmadan> bazılarının ileri sürdükleri çö-

züm kabul olunamaz: *Her ikilik (dyade) in çift olduğunu biliyor musun, yoksa bilmiyor musun?* diye soruluyor. Cevap olumlu olmakla konuşulana ne var olduğunu, ne de bunun sonucu olarak çift olduğunu düşünmediği belli bir ikilik gösterilir. İleri sürülen çözüm her ikiliğin çift olduğunun bilinmediğini, ama yalnız bir ikilik olduğu bilinen her şeyin çift olduğunu söylemekten ibarettir. Bununla beraber, bilgi elde ispatı olan veya ispatı kabul olunan şeye taalluk eder. Kabul olunan ispat üçgen veya sayı olduğu bilinen her üçgene ve her sayıya değil, mutlak olarak her sayı ve her üçgene taalluk eder. Gerçekte, hiç bir zaman *sayı olduğunu bildiğin sayı veya düz şekil olduğunu bildiğin düz şekil* gibi bir öncül alınmayıp umumî olarak sayıya ve şekle uyan birtakım öncüller alınır. Halbuki, düşünüyorum ki, hiç bir şey öğrenilen şeyi bir manada bilinmekten, bir manada da bilinmemekten alıkoymaz. Saçmalık herhangi bir manada öğrenilen şeyin daha önce bilindiğini söylemekten değil, öğrenildiği nispette ve öğrenildiği tarzda bilindiğini söylemekten ibarettir.

2

<İLİM VE İSPAT>

| Biz bir nesnenin kendisi dolayısıyle var olduğu sebebini bildiğimize, bu sebebin de nesnenin sebebi olduğunu bildiğimize ve bundan başka, nesnenin, olduğundan başka türlü olmasının mümkün olmadığına inandığımız zaman, bir nesnenin ilmine so-

fistler varî sırf ilintilik bir şekilde değil, mutlak tarzda sahip olduğumuzu sanırız. İlmî bilginin tabiatının böyle olduğu apaçıktır, bunu gösteren şey hem bilmeyenlerin, hem de bilenlerin durumudur: Birinciler bizim gösterdiğimiz gibi davrandıklarını sanırlar, bilenler ise, gerçekten, aynı tarzda hareket ederler. Bundan ilmin konusunun, öz manasında, olduğundan başka türlü olamayan bir şey olduğu sonucu çıkar.

Bilginin bir başka şekli olup olmadığı daha sonra incelenecektir. Fakat bizim burada *bilmek* dediğimiz şey ispat vasıtasıyle bilmektir. *İspat*'tan da ilmî kıyası kast ederim, *ilmî* diye de elde bulunması bizim için ilmi teşkil eden kıyasa derim. — İlmî bilgi bizim ortaya koyduğumuz şeyden ibaretse ispatçı ilmin doğru, ilk, doğrudan doğruya, sonuçtan daha çok bilinen, ondan önce ve sonucun sebepleri olan öncüllerden hareket etmesi gereklidir. Gerçekte, bu şartlarla ispat edilenin ilkeleri sonuca da uygun olacaktır. Bir kıyas elbette bu şartlar olmadan var olabilir, ama bir ispat olmayacaktır, çünkü ilim veremeyecektir. Öncüller doğru olmak zorundadırlar, çünkü olmayan şey, söz gelimi, diyagonalin ölçülürlüğü bilinemez. Bunların ilk ve ispat olunamaz olmaları gerekir, yoksa ispatları olmadığından bilinemezler, çünkü ispat olunabilen nesnelerin ilmi, bir ilintilik ilim bahis konusu değilse, o nesnenin ispatına sahip olmaktan başka bir şey değildir. Öncüller sonucun sebepleri olmak, sonuçtan daha çok bilinen ve ondan önce olmak zorundadırlar. Sebepleridir: Çünkü biz bir nesnenin ilmini ancak sebebini bildi-

gimiz zaman elde ederiz; öncedir: Çünkü bunlar sebeptirler; bilgi bakımından da öncedir: Bu önce olan bilgi sade bizim gösterdiğimiz ikinci tarzda anlaşılmaktan ibaret olmayıp aynı zamanda nesnenin var olduğunu bilmekten de ibarettirler. — Üstelik, *önce* ve *daha iyi bilen*'in iki manası var, çünkü ne tabiatı gereğince önce olan ile bizim için önce olan arasında, ne de tabiatı gereğince daha çok bilinen ile bize göre daha çok bilinen arasında bir özdeşlik yoktur. Bize göre *önce ve daha iyi bilinen* denilince duyuma en yakın nesneleri; *mutlak olarak önce ve daha iyi bilinen*'den de duyulardan en uzak nesneleri anlarım. Bu bütüncül sebepler ise duyulardan en uzak olanlardır; halbuki bölümcül sebepler en yakınlarıdır. Bu kavramlar da böylece birbirlerine karşıdırlar. — Öncüller ilk olmalıdırlar, yani öz ilkeler olmak zorundadırlar, çünkü ilk ilke ile ilkeyi özdeşleştiriyorum. Bir ispat ilkesi bir doğrudan doğruya önermedir. Kendisinden önce başka bir önermenin bulunmadığı bir önerme vasıtasızdır. Bir önerme, bir tek konuya bir tek yüklem yüklediği zaman bir beyanın bir veya öbür bölümüdür: Rastgele herhangi bir bölümü alırsa diyalektik olur; doğru olduğundan ötürü belli bir bölümü alırsa ispatçı olur. Bir beyan, bir çelişmenin bölümlerinden herhangi birisidir. Bir çelişme kendiliğinden hiç bir orta kabul etmeyen karşı-olumdur. Bir yüklemi bir konuya birleştiren bir çelişmenin bölümü bir tasdiktir, bir konu hakkında bir yüklemi inkâr eden bölüm de bir inkârdır. Bir kıyasın doğrudan doğruya ilkesine, ispat edilememekle beraber, bir şey öğren-

mek isteyen için gerekli değilse *tez* derim; buna karşılık, tasarrufu herhangi bir şey öğrenmek isteyen için gerekli ise, *aksiyom*'dur:. Gerçekte, bu türlü bazı hakikatler vardır ve işte böyle hakikatlerdir ki mutat olarak biz aksiyom adını veriyoruz. Bir tez beyanın bölümlerinden herhangi birini alırsa, söz gelimi, bir nesnenin var olduğunu veya bir nesnenin var olmadığını söylediğim zaman, bu bir *hipotez*'dir; aksi halde, bir *tarif*'tir. Tarif bir tezdir, çünkü aritmetikte birliğin niceliğe göre bölünemeyen şey olduğu konuluyor; ama bu bir hipotez değildir, çünkü birliğin ne olduğunu tarif etmek ile birliğin varlığını tasdik etmek aynı şey değildir.

Mademki nesneye olan inancımız, onun hakkındaki bilgimiz bizim ispat adını verdiğimiz cinsten bir kıyasa sahip olmaktan ibarettir; mademki bu kıyas, ancak kıyasın teşkil edildiği ilkelerin tabiatı gereğince böyledir, bunun sonucu olarak yalnız ilk ilkelerin hepsini veya bir kaçını sonuçtan önce bilmek değil, aynı zamanda bunları sonuçtan daha ivi bilmek de gereklidir. Gerçekte, her zaman, bir yüklemin bir konuya ait olduğunu sağlayan sebep konuya bu yüklemden çok aittir: söz gelimi, bize bir şeyi sevdiren şey sevilen nesneden daha değerlidir. O halde bizim bilgimiz, bizim inancımız ilk ilkelerden geliyorsa bizim en iyi bildiğimiz bunlardır, daha çok inandığımız da bunlardır. Çünkü sonuçları bunlar vasıtasıyle biliriz. — Fakat ne bilecek, ne de bilgiden daha yüksek bir ilim ile öğrenecek vaziyette olmadığımız nesneler hakkındaki inancımızın bilinen nesneler hakkındaki inancımızdan daha bü-

yük olması mümkün değildir. Halbuki inancı bir ispata dayananların hiç birisi daha önceki bir bilgiye sahip değilse vaki olacak tam budur; çünkü ilkelerin hepsi hakkında değilse de hiç olmazsa bazıları hakkındaki inancın sonuç hakkındaki inançtan daha kuvvetli olması gereklidir.

Bundan başka, ispatla başlayan ilme sahip olmak isteniyorsa, ispat olunana nazaran ilkeler hakkındaki bilginin daha büyük, inancın da daha kuvvetli olması yetmez; ayrıca, zıt yanlışla sonuçlanan kıyasın hareket edeceği ilkelerin karşılarından daha pekin ve daha iyi bilinen hiç bir şey mevcut olmamalıdır, çünkü mutlak manada ilmi olan kimse sarsılamaz olmak zorundadır.

3

<İLİM VE İSPAT ÜZERİNE BAZI YANILMALARIN TENKİDİ>

Bazıları ilk ilkeleri bilmek mecburiyeti karşısında ilmî bir bilginin olmadığı fikrini ileri sürerler. Başkalarınca ilmî bir bilgi vardır, ama bütün hakikatler ispata elverişlidir. — Bu iki düşünce de ne doğru, ne de tutarlıdır. İspatla bilmekten başka hiç bir bilme tarzı olmadığını farzedenler önceki nesnelerin kendilerinden önce ilk ilkeler yoksa, sonraki nesneleri bu öncekilerle bilemeyeceğimize göre bunun gerisingeri sonsuza doğru bir yürüyüş olduğu kanaatindedirler, (ve bunda haklıdırlar, çünkü sonsuz serileri katetmek imkânsızdır); bir taraftan da <diyorlar> seride bir durma varsa ve ilkeler mevcut-

sa, bu ilkeler bilinemez, çünkü bir ispata elverişli değildirler. Bu ise, onlara göre, ilmî bilginin biricik yöntemidir. İlk öncüller bilinemediğinden ötürü bunlardan çıkan sonuçlar da mutlak ve has manada bir ilmin konusu olamazlar; bilinmeleri yalnız öncüllerin doğru olduğunu farz etme üzerine dayanır. — İkinci fikri beyan edenlere gelince: İlme ait hususta öncekilerle mutabıktırlar, çünkü ilmin ancak ispat yolu ile mümkün olduğunu iddia ederler; bütün hakikatin ispata elverişli olmasında ise, ispat devrî ve karşılıklı olabileceğinden, hiç bir engel görmüyorlar.

Bizim doktrinimiz, her ilmin ispatçı olmadığı, fakat doğrudan doğruya önermelerin ilminin, aksine olarak, ispattan müstakil olduğudur. (Bunun bir gereklilik olduğu, apaçıktır. Gerçekte, ispatın çıkarıldığı önceki ilkeleri bilmek gerekiyorsa ve geriye gidiş vasıtasız ilkelere erişildiği anda durmak zorunda ise bu hakikatler gerekli olarak ispat olunamazlar).

Bizim doktrinimiz işte budur; bundan başka, ilmî bilginin dışında bizi tarifleri bilmeye güçlü kılan bir ilim ilkesi daha olduğunu da söylüyoruz.

Mutlak manada ispatın devrî olmasının da imkânsız olduğu ise, ispatın sonuçtan önceki ve sonuçtan daha iyi bilinen ilkelerden hareket etmesi gerektiğine göre, bu apaçıktır. Çünkü aynı nesnelerin, aynı nesnelere nispetle aynı zamanda önce veya sonra olmaları mümkün değildir, meğerki bu terimler bir başka tarzda alınmaya; ve bazılarının bize göre önce ve daha açık, öbürlerinin ise mutlak olarak

önce ve daha açık oldukları söylenmeye: işte bu tarzdadır ki tümevarım bilgiyi meydana getirir.] Fakat hal böyle ise, bizim sırf bilgiyi tarifimiz doğru olmaz ve bu bilgi, gerçekte, iki türlü olur; daha ziyade öbür ispat şeklinin, yani bizim için daha iyi bilinen hakikatlerden hareket eden ispatın has manada ispat olmadığını düşünmek gerekmez mi?

Devrî ispat tarafını tutanlar sade şimdi sözünü ettiğimiz zorlukla karşılaşmış olmazlar, aynı zamanda muhakemeleri, bir şey varsa onun var olduğunu söylemekten ibaret olur, bu ise her şeyi tasdik etmenin kolay bir yoludur. Üç terim almdığı takdirde bunun böyle olacağı gösterilebilir: Çünkü dairenin büyük sayıda veya küçük sayıda terimlerden teşkil edilmesi, sadece birkaç tanesi, hatta yalnız iki tanesi olması pek mühim değildir. Gerçekte, A nın varlığı gerekli olarak B nin varlığını ve B ninki G ninkini gerektirirse, bundan A nın varlığının G nin varlığını gerektireceği sonucu çıkar. O halde A nın varlığı B nin varlığını, B nin varlığı da A nın varlığını gerektiriyorsa (işte devrî ispat bundan ibarettir), G nin yerine A konulabilir. Öyle ise B varsa A vardır demek, B varsa G vardır demektir; bu ise A varsa G vardır sonucunu verir. Fakat,G, A ya özdeştir. Bunun sonucu olarak, ispatın devrî olduğunu iddia edenler *A varsa, A vardır* demekten başka bir şey söylemezler, bu ise her şeyi ispat etmenin kolay yoludur.

Bundan başka, böyle bir ispat ancak has yüklemler gibi karşılıklı olarak birbirlerinin sonuçları olan nesnelerde mümkündür.

Nihayet, bir tek şey konmakla yetimsenirse hiçbir zaman başka bir şeyin bundan gerekli bir şekilde çıkmadığım (*bir tek şey* diye ister bir tek terim ister bir tek tez demek istiyorum), ama aynı zamanda kıyasın bir şartı olduğundan, iki tezin her sonucu mümkün kılan ilk ve en küçük çıkış noktasını teşkil ettiklerini ispat ettik. A, B nin ve G nin sonucu ise ve bu iki sonuncu terim birbirinin ve aynı zamanda A nın da sonucu iseler, bu hallerde *Kıyas üzerine* kitaplarımızda ispat ettiğimiz gibi, kıyasın birinci şeklinde istenilen bütün önermeleri birbiriyle ispat etmek mümkündür. Fakat öbür şekillerde ya devrî kıyasın elde edilemediğini, veya kıyasın sonucunun konulmuş öncüllere taalluk etmediğini de ispat ettik. Terimleri karşılıklı olarak birbirini tasdik etmeyen önermeler ise hiç bir zaman devrî ispatın konusu olamazlar. Öyle ki bu cinsten önermeler ispatlarda küçük sayıda olduklarından ispatın karşılıklı olduğunu ve bu sebepten her şeyin ispat edilebileceğini iddia etmenin boş ve imkânsız olduğu da apaçıktır.

4

<*DE OMNİ*'NİN, *PER SE*'NİN VE BÜTÜNCÜLÜN TARİFLERİ>

Mutlak manada alınan ilmin konusunun, olduğundan başka olması imkânsız olduğundan ispatçı ilim tarafından bilinen şey gerekli olacaktır; fakat ispatçı ilim, ispata tasarruf etmemizle elde ettiğimiz ilimdir: Şu halde, ispat gerekli öncüllerden hare-

ketle yapılmış bir kıyastır. Bunun sonucu olarak, ispatın öncüllerinin neler olduğunu ve mahiyetlerinin ne olduğunu araştırmak gerekir. — İlkönce *bütün konuya kendi kendine* ve *bütüncül olarak yükletilmiş* ile ne demek istediğimizi tarif edelim.

Konunun bütünü haklarında tasdik edilen den ben bu konunun ne herhangi başka bir haline yükletilip başka bir haline yükletilmemiş olanı, ne de herhangi bir anda yükletilip başka bir anda yükletilmemiş olanı kastetmiyorum: Söz gelimi, *hayvan*, her *insan* hakkında denilmişse ve bunun bir insan olduğunu söylemek doğru ise bir hayvan olduğunu söylemek de doğrudur; şimdi birinci önerme doğru ise öbürü de aynı zamanda doğrudur. Nokta her çizgiye yüklenmişse, vaziyet aynıdır. ispatı şudur ki, bir yüklemenin konunun bütünlüğü hakkında doğru olup olmadığım bilmek hususunda bize sual sorulduğu zaman, yaptığımız itirazların bu yüklemenin filân halde veya falan anda yapılmadığına taalluk eder.

İlkin, konunun özüne ait olan yüklemler kendi kendinedir: Çizginin üçgene ve noktanın çizgiye ait olması böyledir (çünkü üçgenin ve çizginin özü nesnenin özünü ifade eden tarife giren bu unsurlardan mürekkeptir).

İkinci olarak, o yüklemlerin tabiatını ifade eden tarife kendileri de giren konuların içinde bulunan yüklemlerdir: böylelikle doğru ve yuvarlak çizgiye, çift ve tek, ilk ve mürekkep, *kare* ve *uzun* sayıya aittir; bütün bu yüklemler için, tabiatlarını ifade eden tarif konuyu, yani kâh çizgiyi, kâh sayıyı ihti-

va eder. Bunun gibi bütün öbür yüklemler için, bizim gösterdiğimiz gibi, her biri kendi konusuna ait olanlara *kendi kendine yüklemler* adını veriyorum; buna karşılık, konularına ne o, ne bu tarzda ait olmayanlara *ilintiler* adını veriyorum: Söz gelimi, hayvan için musikici veya ak gibi.

Bundan başka, bir başka konu hakkında söylenmeyen şey de kendi kendinedir; söz gelimi, yürüyen için yürüyen (veya ak olan) başka bir şeydir; bunun aksine olarak öz, başka deyimle filân belli nesne manasına gelen herhangi bir şey, olduğu şeyin kendinden başka bir şey değildir. — Böylece bir konu hakkında tasdik edilmeyen yüklemlere ben *kendi kendine yüklemler;* bir konu hakkında tasdik edilmiş olanlara da *ilintiler* adını veriyorum.

Daha başka bir manada da, bir nesneye kendiliğinden ait olan bir nesne *kendi kendine* ve bir nesneye kendiliğinden ait olmayan bir nesneye de *ilinti* denir. Söz gelimi, insan yürürken bir şimek çakıverir: bu bir ilintidir, çünkü şimşeğe sebep olan yürüme olgusu değil, ilintilik bir karşılaşmadır, diyoruz. Buna karşılık, bir nesnenin bir nesneye ait olması kendiliğinden ise, denilir ki yüklem *kendi kendine*'dir: Söz gelimi, bir hayvan boğazlanma sebebiyle boğazlanmış ölürse, durum budur; çünkü o boğazlanmış olduğundan ölmüş ve boğazlanma ile ölüm arasında sadece ilintilik münasebet yoktur.

Böylece, has manada ilmin konularına gelince, *kendi kendine* denilen yüklemler, ya konuları bu yüklemlerde muhtevi olduğu manasında veya bu yüklemlerin konularında muhtevi olduğu manasında

hem kendi kendine, hem de gereklidir. Gerçekte, ister mutlak manada, ister doğru veya eğrinin çizgiye, tek veya çiftin de sayıya ait olması gerektiği söylendiğinde olduğu gibi, karşılar tarzında, konularına ait olmamak onlar için mümkün değildir. Bunun sebebi, zıddın aynı cinste ya bir yoksulluk veya bir çelişiklik olduğudur: söz gelimi, sayılarda, biri öbürünün gerekli olarak bir sonucu olduğuna göre, çift, tek olmayandır. Bundan ötürü, bir konu hakkında bir yüklemi tasdik veya inkâr etmek gerekli ise kendi kendine yüklemler de konularına gerekli olarak ait olmak zorundadırlar.

Şu halde her konu hakkında tasdik edilen yüklemle kendi kendine yüklem arasında yapılması gereken ayırt budur.

Her konuya, kendi kendine ve kendisi olmasından ötürü, ait olan yükleme *bütüncül* adını veriyorum. Bundan bütün bütüncül yüklemlerin gerekli olarak konularına ait oldukları açıkça çıkmaktadır. Bundan başka, *kendi kendine* ile *kendisi olduğundan* bir tek ve aynı şeydir: Söz gelimi, nokta, doğru gibi kendi kendine çizgiye aittir, çünkü çizgi olduğundan onlar ona aittir; üçgen de üçgen olduğundan iki dik açıya sahiptir, çünkü üçgen kendi kendine iki dik açıya eşittir.

Herhangi bir ve ilk konuya ait olduğu gösterilebildiği vakit yüklem bütüncül olarak konuya aittir. Söz gelimi, iki dik açıya eşit açılar bulunması şekil için bütüncül bir yüklem değildir. Çünkü her ne kadar bir şeklin iki dik açıya eşit açıları olduğunu ispat etmek mümkün ise de herhangi bir şekil hak-

kında ispat olunamaz, kaldı ki ispatta herhangi bir şekil kullanılmaz: Gerçekte bir kare bir şekildir, bununla beraber açıları iki dik açıya eşit değildir. Bir yandan da, herhangi ikiz kenar üçgenin iki dik açıya eşit açıları vardır, ama ikizkenar üçgen ilk konu değildir; önce olan üçgendir. O halde herhangi bir ve ilk konu olarak alınıp, iki dik açıya eşit açıları olduğu, veya başka herhangi bir yükleme sahip olduğu ispat edilen şey, ilk konu olarak alınarak yüklemin, kendisine bütüncül olarak ait olduğu şeydir; has manasında ispat ise, onun bu konuya bütüncül olarak ait olduğunu tasdikten ibarettir; buna karşılık, bu yüklemin başka konulara ait olduğunu ispat etmek yalnız has manada değil, herhangi bir manada, bir ispattır. Aynı şekilde, açıların iki dik açıya eşitliği ikiz kenarın bir bütüncül yüklemi değildir. Gerçekte, daha geniş bir cinse uyar.

5

<İSPATIN BÜTÜNCÜLLÜĞÜNDEKİ YANILMALAR>

Çok defa aldandığımız olduğunu ve ispat olunmuş sonucun, ilk ve bütüncül olarak ispat ettiğimizi sandığımız manada, gerçekte, ilk ve bütüncül olmadığım gözden kaybetmemeliyiz. Bu hata işlenir; ilkin, hususî bir konu veya konular dışında daha yüce hiç bir kavram ekle edilemediği zaman; ikinci olarak, bir tane kavranıldığı, fakat nevi yönünden farklı nesneler halinde ismi olmadığı zaman; nihayet,

gerçekte bütünün bir bölümü olan şey, ispatta bütün olarak alındığı zaman; çünkü o zaman, bu bölümün içinde bulunan hususî haller için ispat mevcut olacaktır ve bütün konulara tatbik olunacaktır, bununla beraber ilk ve bütüncül konu ispat edilmiş olmayacaktır. İspatın, şayet ilk ve bütüncül bir konu hakkında doğru ise, ilk konu hakkında, böyle olması yönünden, doğru olduğunu söylüyorum. Söz gelimi, doğru çizgilerin (paralel) birleşmedikleri <çünkü bir dik kesen'in teşkil ettiği açılar dik açılardır> ispat olunsa bütün doğrular için bir değeri haiz olduğundan ötürü bunun ispatın öz konusu olduğu farzolunabilir. Ama paralel oluşları belli bir tarzda anlaşılan açıların iki dik açıya eşitliğine değil de, herhangi bir tarzda anlaşılan bu eşitliğe tabi olduğuna göre, bu böyle değildir. — Öbür yandan da, ikizkenar üçgenden başka üçgen olmasaydı, açılarının ikiz kenar olması yönünden iki dik açıya eşit olduğu zannedilecekti. — Nihayet, nispetlerin çevrilebildiği sayılar, çizgiler, şekiller ve zamanlar hakkında, bunu ispat vasıtasıyle bütün bu kavramlar hakkında bir tek ispatta tasdik ve ispat etmek mümkün iken ayrı ayrı ispat ediliyordu. Fakat bütün bu kavramların, yani sayıların, uzunlukların, zamanların ve katıların bir tek ve aynı şey oldukları şeyi göstermek için bir isim olmadığından ve birbirlerinden nevi yönünden farklı olduklarından bu hassa herbiri için ayrı ayrı tasdik ve ispat edilmişti. Fakat şimdi ispat bütüncüldür, çünkü bu kavramların bahis konusu yükleme sahip olmaları çizgi ve sayı olmaları yönünden değil, bütüncül olarak sahip olduk-

ları farz edilen karakteri göstermeleri yönündendir. — Bunun içindir ki ister biricik bir ispat ile, ister türlü ispatlarla her birinin iki dik açıya eşit açıları olduğu her bir üçgen nevi hakkında tasdik ve ispat olunsa bile, yine iki eşkenar üçgen, eşkenar olmayan üçgen ve ikizkenar üçgen ayrı ayrı göz önünde tutulduğu müddetçe; ne, sofistik tarzda bilinmediği takdirde, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu bilinir, ne de, bu nevilerin dışında başka bir üçgen nevi bulunmasa bile, üçgenin bu hassayı bütüncül olarak haiz olduğu bilinir. Gerçekte, ne olduğu gibi alman üçgenin bu hassayı haiz olduğu, ne de her üçgenin, bundan sadece bir sayı bütünlüğü anlaşılmadığı takdirde, bu hassayı haiz olduğu bilinir. Fakat şekle göre ispat etmek, gerçekte bilinmeyen hiç bir üçgen olmasa bile, bütün üçgenler hakkında ispat etmek değildir.

Öyle ise bilgimiz ne zaman bütüncül değildir, ne zaman mutlaktır? Apaçıktır ki bilgimiz üçgenin özü, eşkenarlı ile, başka deyimle, her bir eşkenar üçgenle veya hepsiyle özdeş olduğu takdirde mutlaktır. Buna karşılık, özdeşlik yok da öz türlülüğü varsa ve yüklem, üçgen olması yönünden eşkenara aitse, o zaman bilgimiz bütnücül değildir. Fakat <sorulacaktır> üçgen olması yönünden mi, yoksa ikizkenar olması yönünden mi konu için bu yükleme yapılmıştır? Ve ne zaman yüklemenin konusu ilktir? Nihayet, yüklemin hangi konuya bütüncül olarak ait olduğu ispat edilebilir? Şüphe yok, bu, ortadan kaldırmak suretiyle yüklemin kendisine bağlandığı ilk terimdir. Söz gelimi, tunçtan yapılmış

bir ikizkenar üçgenin açıları iki dik açıya eşittir; fakat tunç ve ikizkenar ortadan kaldırıldı mı, yüklem yerinde kalır. — Fakat <itiraz olunabilir>, şekil veya sınır atılırsa yüklem de ortadan kalkar mı? — Elbette, fakat şekil ve sınır ilk konular değildirler. — O halde ilk konu nedir? Bir üçgense, sadece üçgen dolayısıyledir ki yüklem öbür konulara da aittir, üçgen ise yüklemin bütüncül olarak kendine ait olduğu ispat edilebilen konudur.

6

<İSPATIN ÖNCÜLLERİNİN GEREKLİ VE ESAS KARAKTERİ ÜZERİNE>

İspatçı ilim gerekli ilkelerden hareket ederse (çünkü ilmin konusu olduğundan başka türlü olamaz) ve esas yüklemler gerekli olarak nesnelere ait olurlarsa (çünkü bazıları konularının özüne aittirler, öbürleri de kendi öz tabiatları içinde unsur sıfatıyle konularını ihtiva ederler ve bu son yüklemler için karşıların biri veya öbürü gerekli olarak konuya aittir), bu cinsten bazı öncüllerden itibaren ispatçı kıyasın kurulacağı açıktır: Gerçekte, her yüklem ya konusuna bu tarzda aittir, veya ilintiliktir; ama ilintiler gerekli değillerdir.

O halde şöyle anlatmak gerekir: İspatın konusunun gerekli bir sonuç olduğu ve ispat edilmiş bir sonucun olduğundan başka türlü olmayacağı, kıyasın gerekli öncüllerden hareket etmesi gerektiği neticesiyle, ilke olarak konulabilir. Gerçekte, doğru öncüller-

den ispat etmeksizin bir sonuç çıkarmak mümkündür, bununla beraber gerekli öncüllerden hareket edilirse bundan, bir ispat olmayan bir sonuç çıkarmak mümkün değildir: Bu esasen ispatın bir karakteridir. — İspatın gerekli öncüllerden başladığının bir delili de, bize bir ispat sağladıklarım sananlara karşı ileri sürdüğümüz itirazların, ister biz gerçekten onun olduğundan başka türlü olabileceğini düşünelim, ister bu yalnız tartışma icapları için söylensin, öncüllerden birinin gerekliliğine itiraz etmekten ibaret olmasıdır. Bu, sadece olası, hatta doğru önermeleri ilke olarak almanın yettiğini sananların ne derece safderun olduklarını gösterir: *Bilmek, ilmi haiz olmaktır,* sofistik önermesinin durumu böyledir. Gerçekte, olası olan veya olası olmayan, ilke değildir; ancak ispatın konusu olan cinste ilk olan şey ilke olabilir; üstelik, doğru bir önerme her zaman böyle uygun değildir.

Kıyası kurmak için gerekli öncüllerden hareket edilmesi gerektiğine dair, işte bir delil daha. Mümkün ispat bulunan yerde, nesnenin niçin var olduğunun sebebi elde olunmazsa ilmî bilgiye sahip olunmaz. A nın gerekli olarak G ye ait olduğunu, fakat B nin, ispatın kendisiyle vuku bulduğu orta terimin gerekli olmadığını kabul edelim; bu şartlar içinde, sebep bilinmez. Gerçekte, sonuç gerekliliğini orta terime borçlu değildir, çünkü sonuç gerekli olduğu halde orta terim var olmayabilir. — Bundan başka, insan, tutamağın yürüyüşünü muhafaza ettiği, nesne gibi kendisi de var olmakta devam ettiği ve hiç bir şey unutmadığı halde, bir nesneyi şimdi bilmiyorsa bu, nesnenin daha önce de bilinmediğindendir. Orta te-

rim, gerekli olmadığından arada yok olmuş olabilir. Bundan şu çıkar ki, tutamağı muhafaza ettiği, nesne ile aynı zamanda var olmakta devam ettiği halde, nesne bilinmemektedir ve bunun sonucu olarak önceden de bilinmiyordu. Hatta orta terim yok olmayıp sadece yok olmaya elverişli olsa bile bu sonuç mümkün olacaktır ve meydana gelebilecektir. Fakat böyle bir durumda, bilgiye sahip olmak imkânsızdır.

Şu halde sonuç gerekli olduğu zaman, hiç bir şey ispat sebebi olarak orta terimi gerekli olmaktan alıkoymaz. Çünkü gerekli olanı, hatta gerekli-olmayandan çıkarmak mümkündür. tıpkı doğru olanın doğru-olmayandan çıkabildiği gibi. Öbür yandan da. orta terim gerekli olduğu zaman sonuç da gereklidir, tıpkı doğru öncüllerin daima bir doğru sonuç verdiği gibi. Böylece A gerekli olarak B hakkında, B de G hakkında söylenmişse o zaman A nın G ye ait olması gereklidir. Fakat sonuç gerekli olmadığı zaman orta terimin gerekli olması da mümkün değildir. Gerçekte, A gerekli olarak B ye, B de gerekli olarak G ye ait olduğu halde A nın G ye gerekli olarak ait olmadığım kabul edelim. Bunun sonucu olarak, A gerekli olarak B ye ait olacaktır; bu ise, hipotez gereğince, olmaz.

İspatçı ilmin gerekli bir sonuca varıp dayanması gerektiğine göre, apaçık olarak ispatın gerekli bir orta terim vasıtasıyle olması da gerekir. Yoksa ne sonucun niçin gerekli olduğu, ne de hatta gerekli olduğu bilinmiyecektir. Fakat ya, gerekli-olmayan gerekli olarak farzolunduğu takdirde, bilinmemekle beraber, sadece sonucun gerekliliğinin bilgisine sahip

olduğu sanılacaktır, veya ister sadece birtakım vasıtalı önermelerle nesnenin doğru olduğu bilinsin, ister birtakım doğrudan doğruya önermelerle niçini bilinsin, hatta bu bilgiye de sahip olunduğuna da inanılmayacaktır.

Kendi kendine yüklemleri tarif ettiğimiz manada, kendi kendine olmayan ilintiler için, ispatçı ilim yoktur. Gerçekte, sonucun gerekliliği ispat olunamaz, çünkü ilinti, burada ilintinin sözünü ettiğim manada, konuya ait olmayabilir. — Bununla beraber, diyalektik tartışmada, kendinden çıkan sonuç gerekli olmazsa birtakım gerekli olmayan önermeleri niçin hasımdan kabul etmesini istemek gerektiğini bilmek meselesi belki ortaya atılabilir. Gerçekte, hasımdan, rasgele alınmış birtakım önermeleri kabul etmesi istense, sonra bundan sonuç çıkarılsa, netice farklı olmaz. Gerçekte, hasımdan, sonucun istenilen önermeler gereğince gerekli olmasından ötürü değil, bu önermeleri teslim etmekle sonucun da kabul olunmasının ve bu önermelerin kendileri doğru ise hakikatin çıkarılmasının gerekli olmasından ötürü birtakım önermeleri teslim etmesini istemek gerekir.

Fakat her bir cinste, karşılıklı konuları olması dolayısıyle, karşılıklı konularına öz yönünden ait olan yüklemler gerekli olduklarından ilmî ispatların konusunun birtakım özlük sonuçlar olduğu ve kendilerinin de özlük olan öncüllerden itibaren yapıldıkları açıktır. Gerçekte, ilintiler gerekli değildir, öyle ki bir sonuç gerekli olarak sebebiyle, hatta kendi kendine olmazlarsa her zaman doğru önermelerle de bilinmezler: İşaretlerle kıyaslarda olup biten şey

budur. Bu hale, gerçekte, kendi kendine olan şev, kendi kendine olarak da bilinmeyecektir ve niçini de bilinmeyecektir; halbuki niçini bilmek, sebeple bilmektir. O halde, orta terimin kendi kendine, üçüncüye, birincinin de ortaya ait olması gerekir.

7

<CİNSLERİN KATIŞMAZLIKLARI ÜZERİNE>

Demek, ispatta bir cinsten öbür cinse geçilemez: Söz gelimi, bir geometri önermesi aritmetikle tasdik ve ispat olunamaz. Gerçekte, ispatta üç unsur vardır: İlk olarak, ispat olunan şey, veya sonuç, yani kendi kendine herhangi bir cinse ait olarak bir yüklem; ikincisi aksiyomlar ve ispatın kendilerine göre zincirlendiği aksiyomlar; üçüncüsü de cins, ispatın, özlük hassa ve yüklemlerini meydana çıkardığı konu. Yardımlarıyle ispatın yapıldığı aksiyomlar aynı olabilirler. Fakat türlü cinsler halinde, aritmetik ve geometri için olduğu gibi, aritmetik ispat, miktarların birtakım sayılar olduğu farz edilmedikçe, miktarların hassalarına tatbik olunamaz. Bazı hallerde geçmenin nasıl mümkün olduğunu bilmeye gelince biz bunu daha sonra söyleyeceğiz.

Aritmetik ispat her zaman, kendi hakkında ispatın yapıldığı cinse sahiptir; öbür ilimler için de bu böyledir. Bundan çıkan netice ispat bir ilimden öbürüne geçmek zorunda ise, cinsin ister mutlak, ister hiç değilse herhangi bir şekilde gerekli olarak

aynı olması gerektiğidir. Yoksa, geçişin imkânsız olması gerektiği, apaçık bir şeydir, çünkü uçlar ve orta terimler gerekli olarak aynı cinsten çıkarlar: Nitekim kendi kendine var değillerse, birtakım ilintiler olacaklardır. Bunun için, ne zıtların ilminin bir tek olduğu, ne de hatta iki kübün bir küp olduğu geometri ile ispat olunamaz. Herhangi bir ilmin bir teoremi bir başka ilim vasıtasıyle de ispat olunamaz, meğer ki bu teoremler birbirine nispetle, söz gelimi, optik teoremlerinin geometriye nispetle, armoniğinkilerin de aritmetiğe nispetle, aşağı'nın üst'e nispeti gibi olmasınlar. Geometri, çizgiler hakkında da çizgi olmaları yönünden, yani kendilerine has ilkeler gereğince, kendilerine ait olmayan herhangi bir hassayı da ispat edemez. Söz gelimi, doğru çizginin çizgilerin en güzeli olduğunu veya dairenin zıddı olduğunu gösteremez. Çünkü bu nitelikler kendi öz cinsleri gereğince çizgilere ait olmayıp ancak başka cinslerle müşterek bir hassa teşkil etmeleri yönünden aittirler.

8

<İSPAT ÖNCESİZ-SONRASIZ SONUÇLARA TAALLUK EDER>

Kıyasın başladığı öncüller bütüncül iseler böyle bir ispatın, yani mutlak manada alınan ispatın sonucunun da gerekli olarak öncesiz-sonrasız olduğu da açıktır. O halde yok olabilen nesneler için mutlak manada ne ispat, ne de ilim yoktur: Ama yüklemin konusu ile bağlılığı bütüncül olarak vaki olma-

yıp, bir an için ve herhangi bir tarzda vaki olduğundan yalnız ilinti yönünden vardır. Böyle bir ispat yapıldığı zaman, öncülerden birinin bütüncül - olmayan ve yok olabilen (yok olabilen, çünkü ancak o yok olabilirse sonuç da yok olabilecektir; bütüncül - olmayan, çünkü yüklem, konuda bulunan bir kısım hallere yüklenmeyip birtakım hallere yüklenmiş olacaktır) olması gereklidir, öyle ki bütüncül bir sonuç değil, sadece muvakkat bir hakikat ifade eden bir sonuç elde olunabilecektir. Tarifler hakkında da bu yine böyledir, çünkü tarif ya ispat ilkesi ya terimlerinin durumu yönünden farklı bir ispat, veya bir ispatın sonucudur. Ama, söz gelimi, bir ay tutulması gibi tekerrür eden olguların ispatları ve ilmi şüphesiz, böyle olmaları yönünden, öncesiz - sonrasızdırlar, fakat öncesiz - sonrasız olmadıklarından ötürü bölümcüldürler. Ay tutulması hakkında söylediğimiz, öbür hallere de uyar.

9

<İSPATIN ÖZÜ VE İSPATLANMAYAN İLKELERİ>

Bir nesnenin, ispat olunan şey öyle olması yönünden, konuya ait ise, ancak kendine has ilkelerinden itibaren ispat edilebildiği açıktır; bunun sonucu olarak, hatta ispatı doğru, ispat - olunamaz ve doğrudan doğruya öncüllerden çıkartmakla bile bunu bilmek mümkün değildir. Bu, gerçekte, dairenin terbii için Bryson'un kullandığı ispata benzer bir ispattır;

bu cinsten istidlâller bir başka konuya da ait olabilecek olan müşterek bir karaktere göre ispat ederler ve bunun sonucu olarak da, bu istidlâller aynı zamanda aynı cinse ait olmayan başka konulara da uyarlar. Bunun için nesne, olduğu gibi değil, ilinti yönünden bilinir, aksi takdirde ispat başka bir cinse de uymazdı.

Herhangi bir yükleme hakkındaki bilgimiz, olduğu halde, konunun öz ilkelerine göre, yüklemenin yapıldığı şeyin yardımıyle bilinmedikçe ilintiliktir: söz gelimi, *iki dik açıya eşit açılara sahip olmak* hassasını, bu hassanın kendiliğinden yüklendiği konuya ait olarak, ve bu konunun öz ilkelerinden çıkma olarak biliyorsak, durum budur. Bundan, bu hassa ait olduğu şeye kendiliğinden ait olursa orta terimin uçların girdiği aynı cinse gerekli olarak girdiği sonucu çıkar. Bu, aritmetik ile ispat olunabilen armoniğin teoremleri gibi haller hariç, başka türlü olamaz. Bu gibi teoremler aynı tarzda ispat edilirler, ama bir farkla; *olgu* ayrı bir ilme tabidir (çünkü onlara konu olan cins ayrıdır), halbuki *niçin* yüklemlerin öz yönünden ait oldukları daha yüksek bir ilme tabidir. Böylece, hatta bu istisnalar pekâlâ gösterir ki ancak uygun ilkelerden itibaren bir yüklemin has manada ispatı vardır. Yalnız bu tabi ilimlerin ilkeleri istenilen müşterek karakteri haizdirler.

Bu açıksa, her bir nesnenin öz ilkelerinin ispata elverişli olmadıkları da açıktır. Çünkü kendilerinden çıkarılmış oldukları ilkeler bütün nesnelerin ilkeleri olacak ve kendisinden çıkacakları ilim ve bütün nesnelerin en yetkin ilmi olacaktır. Bunun sebebi, gerçekte,

daha yüksek sebeplerden itibaren bilindiği zaman daha iyi bilindiğidir; çünkü kendileri bir sebebin eseri olmayan sebeplerden itibaren bilindiği zaman ilk öncüllerden itibaren bilinir. Bunun sonucu olarak, daha iyi veya hatta yetkin bir şekilde bilindiği zaman böyle bir bilgi daha yüksek bir derecede veya hatta en yüksek derecede ilim olacaktır. Ama ne olursa olsun, söylediğimiz gibi, geometrik ispatların mekanik veya optik teoremlerine, veya aritmetik ispatların armoniğin teoremlerine tatbiki halleri hariç, ispat bir başka cinse tatbik olunamaz.

Bilindiğini veya bilinmediğini bilmek güçtür; bunun sebebi gerçekten bilmek olan her bir nesnenin ilkelerinden itibaren bilip bilmediğimizi bilmek güçtür. Bazı doğru ve ilk ilkelerden teşkil edilmiş bir kıyasa sahip olmanın, ilim elde etmek olduğuna inanıyoruz. Halbuki bu böyle değildir. Gereken şey, sonuçların da öncüllerle aynı cinsten olmasıdır.

10

<TÜRLÜ İLKELER>

Her cinsteki *ilkeler*'den varlığı ispat olunamayan hakikatleri anlarım. İsmin manası sadece, ilk hakikatler için olduğu kadar bunlardan çıkan yüklemler için de konulmuştur. Varlığa gelince, bahis konusu ilkeler ise, gerekli olarak onu koymak gerekir; fakat bahis konusu geri kalan ise onu ispat etmek gerekir. Söz gelimi, birliğin, dik açının ve üçgenin manasını fark gözetmeden koyuyoruz; ama birliğin ve büyüklüğün

varlığı konulurken, geri kalan için onu ispat etmek gerekir.

İspatçı ilimlerde kullanılan ilkeler arasında bir kısmı her bir ilme hastır, bir kısmı da müşterektir; fakat kullanılmaları bahis konusu ilme giren cinse münhasır olduğuna göre, onlar benzerlik yönünden müşterektirler. — Söz gelimi, çizginin ve dik açının tarifleri hususî ilkelerdir; müşterek ilkeler: *eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa geri kalanlar da eşittir* gibi önermelerdir. Fakat bu müşterek ilkelerin her birinin tatbiki bahis konusu olan cinse münhasırdır, çünkü umumuliği içinde kullanılmasa da, söz gelimi, geometride yalnız miktarlara, veya aritmetikte yalnız sayılara tatbik olunsa bile aynı değeri haiz olacaktır. Varlığını da koyduğu ve özlük yüklemlerini göz önünde tuttuğu konular yine bir ilme hastır; aritmetikteki birlikler ve geometrideki noktalar ve çizgiler bunlardandır. Gerçekte, bu konular hem varlıklarında, hem de manalarında konulmuştur, halbuki özlük yüklemleri için konulmuş bulunan sadece onların her birinin manasıdır. Söz gelimi, aritmetik çift ve tekin, kare veya küpün manasını; geometri ise irrasyonelinkini, veya kırık, veya mail çizgininkini koyar; buna karşılık, bu kavramların varlığı müşterek aksiyomların yardımıyle olduğu kadar önceden ispat edilmiş birtakım sonuçlardan itibaren ispat edilir, Astronomi için de bu, böyledir. Çünkü, gerçekte, her ispatçı ilim üç unsur etrafında döner: kendisinin varlığını koyduğu şey (yani kendisinin özlük hassalarını göz önünde tuttuğu cins); kendilerine göre ispatın zincirlendiği ilk hakikatler olan aksiyomlar adı verilen müşte-

rek ilkeler; üçüncü olarak da, herbiri için ilmin, manasını koyduğu hassalar. Bununla beraber, bazı ilimler, mahzur olmadan, bu unsurlardan bazılarını kaale almayabilirler; söz gelimi, filân ilim, varlığı aşikâr ise cinsin varlığını koymaktan kendini muaf tutabilir (nitekim sayının varlığı soğuğun veya sıcağınki kadar apaçık değildir). Hassaların manası da bu hassalar açık oldukları zaman konulmayabilir. Bunun gibi, *eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa geri kalanlar da eşittir* gibi müşterek aksiyomların manasını koymaya ihtiyaç yoktur. Çünkü bu iyi bilinen bir ilkedir. Fakat tabiatı gereğince, ispat unsurlarının sayısının üç olduğu da daha az doğru değildir; ispatın konusu, ispat olunan hassalar ve kendilerinden hareket olunan ilkeler.

Gerekli olarak kendi kendine olan ve gerekli olarak inanılan şey ne bir hipotezdir, ne de bir postulat. <Gerekli olarak inanılan, diyorum>, çünkü tıpkı kıyas gibi, ispat dış söz (λόγος) e atıf ve irca olunamayıp ruhun iç sözüne atıf ve irca olunur. Gerçekte, dış söze daima birtakım itirazlar bulunabilir, halbuki iç söze bu her zaman yapılamaz: Tamamıyle ispat olunabilmekle beraber öğretmen tarafından ispatsız konulan şey, öğrencinin rızasıyle kabul olunursa, mutlak manada bir hipotez olmayıp, yalnız öğrenciye göre bir hipotez olmakla beraber, gene de bir hipotezdir. Öğrencinin hiç bir sanısı yoksa veya zıt bir sanısı varsa bu aynı farzetme, o zaman, bir postulattır. İşte hipotezle postulat arasındaki fark buradan gelir: postulat öğrencinin sanısına zıt olan

ispat olunabilen, ama ispatsız konulan ve kullanılan şeydir.

Tarifler hipotez değildir (çünkü var olan veya var olmayan hakkında hiç bir şey beyan etmezler); ama hipotezler öncüller içine girerler. Tarifler yalnız anlaşılmış olmayı gerektirirler, bu ise şüphesiz, işitilen her şeyin de bir hipotez olmadığı iddia edilmedikçe, bir hipotez olgusu değildir. Bunun aksine olarak, bazı nesneler konulup, sırf bu nesneler konulmuş olduğundan sonuç çıktığı zaman hipotez vardır. Her ne kadar yanlış olanı kullanmak caiz değilse de, geometricinin, ne bir ayak uzunluğunda, ne de doğru olmadığı halde çizilen çizginin bir ayak uzunluğunda, veya doğru olduğunu tasdik etmekle yanlış olanı kullanıldığı iddia eden bazılarının ileri sürdükleri gibi, geometricinin birtakım yanlış hipotezler koyduğunu da aynı şekilde kabul etmemelidir. Gerçekte, geometrici sözünü ettiği bölümcül çizgi dolayısıyle hiç bir sonuç çıkarmayıp, sonucu sadece şekillerinin ifade ettikleri kavramlardan çıkarır. Bundan başka, her postulat gibi, her hipotez de ya bütüncül veya bölümcüldür. Halbuki tarif ne o, ne de öbürüdür.

11

<AKSİYOMLAR>

Böylece ispatı mümkün kılmak için Fikir'lerin veya Çokluk'tan ayrılmış Birlik'in varlığını kabul etmek gerekli değildir. Bununla beraber, gerekli olan şey aynı bir yüklemin birçok konular hakkında tas-

dik edilebilmesidir; gerçekte, bunsuz, bütüncül diye bir şey mevcut olamaz. Halbuki bütüncül yoksa ne orta terim olacaktır, ne de bunun sonucu olarak, ispat. Öyle ise ikircil olmayacak tarzda, fertlerin çokluğu hakkında tasdik edilen bir tek olan, özdeş olan bir şeyin var olması gereklidir.

Bir yüklemi bir konu hakkında aynı zamanda tasdik ve inkâr etmek imkânsızdır, ilkesi sonucun da aynı şekilde ispat olunması gerekmedikçe, hiç bir ispat ile konulamaz. Bu halde, ispat orta terim hakkında büyük terimi tasdik etmenin doğru olduğunu, inkâr etmenin ise doğru olmadığını öncül olarak alır. Fakat orta için hem tasdik, hem de inkârı koymak faydasızdır; üçüncü terim için de bu aynı böyledir. Gerçekte, kendisi hakkında *insan*'ı tasdik etmenin doğru olduğu bir terim kabul olunursa, hatta onun hakkında *insan-olmayan*'ı tasdik etmek doğru olsa bile, yalnız insanın hayvan olduğu, hayvan-olmayan olmadığı kabul olunması şartıyle, hatta, Kallias-olmayan hakkında denilmesi doğru olsa bile, gene de Kallias'ın hayvan olduğunu ve hayvan-olmayan olmadığını söylemek her zaman doğru olacaktır. Bunun sebebi büyük terimin sade orta terim hakkında değil, aynı zamanda daha büyük sayıda fertlere uymasından dolayı bir başka şey hakkında da tasdik edilmesidir; bundan orta terim hem kendi olmayan şey olsa bile bunun sonuç için hiç bir suretle müessir olmadığı neticesi çıkar.

Her yüklem için, tasdik veya inkârın doğru olduğu ilkesi, saçmalığa irca yolu ile başlayan ispatla konulmuştur, ve her zaman bütüncül olarak

kullanılmayıp yalnız ihtiyaç halinde, yani sözü edilen cinsin sınırı içinde kullanılmıştır. *Sözü edilen cins*'ten, daha yukarıda gösterdiğim gibi, ispatın tatbik edildiği cinsi kastediyorum.

Bütün ilimler birbirleriyle, müşterek ilkeler vasıtasıyle münasebettedir. Ben ise, müşterek ilkeler diye ispatta temel rolü oynayanlara dedim, ne ispatın taalluk ettiği konulara, ne de ispat edilmiş yüklemlere derim. *Her şey için, tasdik veya inkâr doğrudur,* veya *eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa...* ve bu cinsten başka aksiyomlar gibi birtakım ilkeleri umumî bir tarzda ispat etmeye girişecek bir ilim gibi, diyalektik de bütün ilimlerle münasebettedir. Fakat diyalektiğin konusu, tek bir cinsle yetimsemediğinden ötürü, bu tarzda tayin edilen şeyler değildir. Aksi takdirde, sorgularla başlayamazdı. Gerçekte, ispatta aynı bir sonuç karşı veriler vasıtasıyle ispat olunamadığından sorgu sormak mümkün değildir. Ben bunu *Kıyas üzerine* adlı kitabımda ispat ettim.

12

<İLMÎ SORGU>

Bir ilmî sorgu bir çelişmenin bölümlerinden birine taalluk eden bir öncülün aynı ise ve her ilimde, o ilme has olan kıyasın, kendilerinden itibaren teşkil olunduğu öncüller varsa, muhakkak bir nevi ilmî sorgu olacaktır, bu ise her ilimde elde olunan uygun kıyasın hareket noktası olacak öncüllerinkidir. Bunun sonucu olarak, her sorgunun ne geometrik, ne

de tıbbî olmayacağı, ve öbür ilimlerde de böyle olacağı meydandadır. Ancak, ya, geometriye taalluk eden meselelerden birinin, ya söz gelimi, optik meseleleri gibi geometri ilkelerinin aynı ilkelerle ispat edilen meselelerin, kendilerinden hareketle ispat olunduğu sorgular geometrik sorgular olacaklardır. Öbür ilimler için de bu böyledir. Geometrici temel olarak geometrik ilkeleri ve kendi çıkardığı sonuçları alarak, bu meseleleri açıklamaya yetkilidir; buna karşılık, ilkelerin kendilerine gelince, geometrici olması yönünden, bunları açıklamak zorunda değildir. Bu öbür ilimler için de böyledir. Ne her âlime herhangi bir soru irat etmek, ne de âlim herhangi bir konu üzerine her sorguya cevap vermek zorunda değildir: Sorguların uğraşılan ilmin sınırları içine girmesi gerekir. Öyle ise bu sınırlar içinde, geometrici olduğundan ötürü, bir geometrici ile mübahaseye girişilirse, tartışmanın herhangi bir meseleyi ispat etmek için geometrik öncüllerden hareket olunduğu zaman doğru yapıldığı açıktır: aksi halde tartışma doğru yapılmaz ve şüphe yok, ilinti yönünden olmadığı takdirde, geometriciyi çürütmek de mümkün olmaz. Bundan, geometrici olmayan kimselerle geometri üzerinde tartışılamayacağı sonucu çıkar, çünkü kötü bir tutamak gözden kaçacaktır. Öbür ilimler için de mütalâa aynıdır.

Mademki birtakım geometrik sorular vardır, bundan aynı zamanda geometrik olmayan soruların da olacağı çıkar mı? — Bundan başka, her bir ilimde, ne türlü bilgisizliğe göre, sorgular, söz gelimi, tamamıyle geometriye has kalarak, irat edilmelidir?

Bundan başka, bilgisizlik üzerine kurulan kıyas doğruya zıt öncüllerden itibaren teşkil edilmiş bir kıyas mıdır, yoksa bir paralojizma, ama geometrik öncüllerden çıkarılmış bir paralojizma mıdır? Yoksa <sonucun yanlışlığı> bir başka disiplinin öncüllerinden çıkarılmasından ileri gelmiyor mu? Söz gelimi, musiki sorgusu geometride geometrik - olmayandır, halbuki paralellerin birbirini kesmesi anlayışı bir manada geometriktir, bir başka tarzda da geometrik - olmayandır. Çünkü *geometrik - olmayan* terimi *ritmik - olmayan* terimi gibi, iki manada almıyor: Bir halde, o geometrik hiç bir şeyi haiz olmadığından geometrik - olmayan manasma; öbür halde de, basit bir geometrik hata olan şey manasma geliyor. İşte ilme zıt olan bu son bilgisizlik, yani bu türlü ilkelere tabi olan bilgisizlik. — Matematikte paralojizma bu kadar müşterek değildir, çünkü daima ikircillik orta terimde bulunur: Büyük terim, gerçekte, orta terimin bütünü için tasdik edilmiştir, orta terim de küçük terimin bütünü için (yüklemin kendisi hiç bir zaman *bütün* notuyle tesirlenmediğinden) tasdik edilmiştir; ve <matematikte>, bu orta terimler herhangi bir şekilde zihin tarafından görülebilir, halbuki diyalektikle, ıbhamı yakalayamayız. Söz gelimi, *her daire bir şekil midir?* Daireyi çizerken, açıkça görülür. Fakat *epik mısralar daire midirler?* diye ilâve edilirse bunların hiç de böyle olmadıkları açıktır.

Öncülü tümdengelimlik olan bir istidlâle karşı bir itiraz yapılmamalıdır. Mademki, gerçekte, hiç bir öncül yoktur ki birçok hallere uymasın (aksi takdirde, kıyas bütüncül öncüllerden başladığı halde o, bütün

haller için doğru olmayacaktır), itiraz için de bunun böyle olduğu apaçıktır; bunun gibi, gerçekte, öncüller ve itirazlar aynıdırlar; çünkü ileri sürülen itiraz ya ispatçı, ya diyalektik bir öncül olabilir.

Bir yandan da, orta terimler olarak iki uç terimin neticeleri alınmak suretiyle şekilde mantıkî olmayan deliller meydana çıkar. Bu, söz gelimi, Kaineus'un ateşin geometrik bir nispete göre arttığı hakkındaki delilidir: *Ateş,* gerçekte, *süratle artar,* diyor, işte *geometrik nispetin yaptığı budur.* Böyle bir istidlâl bir kıyas değildir. En süratli bir şekilde artan nispetin sonucu geometrik nispet olmadıkça ve en çok süratle artan nispet hareketi içinde ateşe yüklenmedikçe kıyas yoktur. O halde, bazen bu tabiatta olan öncüllerden itibaren bir kıyas teşkil etmek mümkün değildir, bazen de her ne kadar bu imkân görülmese de, mümkündür. Yanlıştan hareket ederek doğruyu ispat etmek imkânsız olsaydı çözüm kolay olurdu, çünkü gerekli bir şekilde karşılıklı olma olacaktı. Gerçekte, A nın var olduğunu, A nm varlığının da var olduğunu bildiğim filân nesneleri, söz gelimi, B yi gerektirdiğini kabul edelim: Bu sonuncu nesnelerden hareket ederek birincinin var olduğunu gösterebilirim. Bu karşılıklı olma hele hele matematikte vaki olmaktadır, çünkü matematik, ilintilik olan hiç bir şeyi öncül olarak alamaz (ve işte yine diyalektik tartışmalarla matematiğin bir farkı da budur), ama tarifleri alır.

İspatlar yeni orta terimlerin araya konmalarıyle ilerlemeyip yeni uçların eklenmesiyle ilerlerler. Söz gelimi, A, B hakkında, B de G hakkında, G ise

D hakkında, tasdik edilmiştir ve bu sonsuza kadar böyle gider. Ama ilerleme de yanlarda vuku bulur. Söz gelimi, A, G hakkında ve E hakkında da ispat edilebilir. Böylece sonlu olduğu kadar sonsuz olan bir sayının A ile; sonlu tek sayının B ile ve hususî çift herhangi bir sayının G ile gösterildiğini kabul edelim: O zaman A, G hakkında tasdik edilmiştir, sonra sonlu bir çift sayının D ile, hususî bir çift sayının E ile gösterildiğini kabul edelim: A o zaman E hakkında tasdik edilmiştir.

13

<OLGU VE SEBEBİN BİLİNMESİ>

Olgu'nun bilgisi *niçin*'in bilgisinden farklıdır. İlkin bu fark aynı bir ilimde olabilir, bu da iki tarzda olur: Birincisi, kıyasın, doğrudan doğruya olmayan öncüllerle başladığı zamankidir (çünkü o zaman niçin'in bilgisi yakın sebebin bilgisi olduğu halde yakın sebep bu kıyasta kabul edilmez; ikincisi, kıyasın doğrudan doğruya öncüllerle başladığı; fakat bu, sebeple değil de, karşılık iki terimden en çok bilineni ile başladığı zamankidir: Gerçekte, birbirini karşılayabilen iki yüklemden en çok bilinenin bazen sebep olmayan yüklem olmasına hiç bir şey engel değildir, öyle ki ispat onun aracılığıyle vaki olacaktır. Söz gelimi, parlamamalarından dolayı gezegenlerin yakınlığının ispat olunduğu zaman hal budur. G nin *gezegenler*, B nin *parlamamak* olgusu ve A nın

da *yakın olmak* olgusu olduğunu kabul edelim. B yi, G hakkında tasdik etmek doğrudur, çünkü gezegenler parlamıyorlar. Fakat A da B hakkında tasdik edilmiştir, çünkü parlamayan şey yakındır: Bir önerme ki tümevarım ile, başka deyimle, duyum ile elde olunmuş gibi alınması gerekir. Bunun sonucu olarak, A gerekli bir şekilde G ye aittir; böylece gezegenlerin yakın oldukları ispat edilmiş bulunur. Bu kıyas, her halde, niçin'e taalluk etmeyip basit olguya taalluk eder. Gerçekte, gezegenler parlamadıklarından ötürü yakın değillerdir; fakat bunun aksine olarak, yakın olduklarından ötürü parlamazlar. Ama neticenin sebep tarafından ispat edildiği de olabilir. O zaman, niçin'in ispatı elde olunacaktır. Söz gelimi, *gezegenler,* G; *yakın olmak* olgusu, B; *parlamak* olgusu da A olsun. O zaman, B, G ye ait olur, parlamamak olgusu olan A da B ye ait olur. Bunun sonucu olarak, A, G ye de ait olur, kıyas da niçin'e taalluk eder, çünkü orta terim olarak yakın sebep alındı. Başka misal: Işığının artmalarıyle ayın yuvarlaklığının ispat olunmasıdır. Gerçekte, böylece artan şey kürevî ise, ay da artıyorsa, onun kürevî olduğu açıktır. Bu tarzda beyan edilmekle, olguya taalluk eden bir kıyas elde olunur, fakat orta terimin durumu aksine çevrilmişse niçin'in bir kıyası elde olunacaktır: Çünkü ayın kürevî olması artmaları sebebiyle değil, kürevî olduğundan ötürü bu türlü artmalar göstermektedir (*ay* G ile, *kürevî* B ile, *artma* da A ile gösterilebilir). — Bundan başka, orta terimlerin karşılıklı olmadıkları ve daha çok bilinen terimin sebep olmayan

terim olduğu hallerde ispat olunan, olgudur: niçin değildir. — Orta terimin, uçların dışında konulduğu hallerde de olan da budur, çünkü bunlarda da ispat niçin'e taalluk etmez, olguya taalluk eder, çünkü yakın sebep gösterilmemiştir. Söz gelimi: "duvar niçin teneffüs etmez?" <cevap:> "çünkü o bir hayvan değildir." Teneffüs yokluğunun sebebi gerçekten bu olsa idi, inkâr yüklememenin sebebi olduğu takdirde tasdik yüklemenin sebebidir, kaidesine göre, *bir hayvan olma*'nın teneffüsün sebebi olması gerekir: Söz gelimi, soğuğun ve sıcağın dengesizliği kötü sıhhatin sebebi ise dengesi de iyi sıhhatin sebebidir. Bunun gibi, aksine olarak, tasdik yüklemenin sebebi ise inkâr da yüklememenin sebebidir. Fakat verdiğimiz misalde, bu sonuç hâsıl olmaz, çünkü her hayvan teneffüs etmez. Bu türlü sebebi kullanan kıyas ikinci şekilde kurulur. Söz gelimi, A nın *hayvan*, B nin *teneffüs etmek* ve G nin *duvar* manasına geldiğini kabul edelim. O zaman A her B ye aittir (çünkü her teneffüs eden, hayvandır), fakat hiç bir G ye ait değildir, öyle ki B de artık hiç bir G ye ait değildir: böylece duvar teneffüs etmez. Bu tabiatta olan sebepler ölçüsüz sözlere benzerler; başka deyimle, orta terim çok fazla uzaktan alınır: Söz gelimi, Anakharsis'in: İskitler'de bağ olmadığından ötürü fülüt çalanlar yoktur, sözü gibi.

O halde aynı bir ilimde ve orta terimlerin durumuna göre, işte olgunun kıyası ile niçin'in kıyası arasındaki farklar bunlardır. Fakat olgu ile niçin'in farklı oldukları bir başka tarz daha vardır ve bu

da onlardan her birinin bir başka ilim tarafından mülâhaza edildiği zamanda olur. Aralarında, biri öbürüne tabi olacak şekilde bir münasebet bulunan meseleler böyledir. Söz gelimi, geometriye göre optik, stereometri için mekanik, aritmetik için armonik meselelerinin ve astronomi için gözlem verilerinin durumu budur. (Bu ilimlerden bazıları hemen hemen sinonimdir: Söz gelimi, matematik astronomi ile nautik astronomi, matematik armonik ile akustik armonik gibi). Burada, gerçekte, olgunun bilgisi ampirik gözlemcilere; niçin'in bilgisi, matematikçilere tabidir. Çünkü bu sonuncuların elinde sebeplerle ispatlar vardır ve çok defa basit olguyu bilmezler; bunun gibi, bütüncülün göz önünde tutulmasına bağlanılarak, çok defa gözlem yokluğundan hususî hallerinin bazıları bilinmez. İşte öz yönünden farklı bir şey iken şekillerden başka bir şeyle uğraşmayan bütün ilimler böyledir. Gerçekte, matematik, yalnız şekillerle uğraşır: Bir dayanağa taalluk etmez, çünkü geometrik hassalar herhangi bir dayanağın hassaları olsalar bile, hiç bir suretle onları dayanağa ait olmaları yönünden ispat etmez. Optik, geometriye nispetle ne ise bir başka ilim de optiğe nispetle odur, söz gelimi, gök kuşağı teorisi gibi. Olgunun bilgisi fizikçiye çıkar, niçin'in bilgisi ise mutlak bir tarzda, olduğu gibi alınan veya matematikçi olması yönünden optikçiye tabidir. — Nihayet, aralarında birbirlerine tabi bulunmayan birçok ilimler de aynı durumdadır. Geometriye göre tıbbın durumu budur, çünkü değirmi yaraların öbürlerinden daha yavaş iyi olduklarını bilmek hekime; niçini bilmek ise geometriciye taalluk eder.

14

<BİRİNCİ ŞEKLİN ÜSTÜNLÜĞÜ>

Bütün şekillerin en ilmisi birincisidir. Gerçekte, aritmetik, geometri ve optik gibi matematik ilimlerin ispatlarında ve hemen hemen denebilir ki niçinin araştırılmasına koyulan bütün ilimlerin ispatlarında vasıtalık eder: Çünkü mutlak bir tarzda değilse de hiç olmazsa birçok zamanlarda, ve pek çok hallerde, niçinin kıyası bu şekille olur. Bundan, yine bu sebepten birinci şeklin en ilmî olduğu sonucu çıkar. Çünkü ilmin en öz vasfı, niçini göz önünde tutmaktan ibarettir. Başka delil: Özün bilgisinin peşine bu biricik şekilden başkası ile düşülmez. İkinci şekilde, gerçekte, olumlu kıyas elde olunmaz, halbuki özün bilgisi tasdikten çıkar. Üçüncüde, gerçi olumlu kıyas vardır, ama bütüncül değildir, halbuki öz bütüncüllere aittir, çünkü insanın iki ayaklı hayvan olması yalnız herhangi bir manada değildir. Son sebep: birinci şeklin öbürlerine hiç bir suretle ihtiyacı yoktur. Halbuki öbür şekillerin aralıklarının doldurulması ve doğrudan doğruya öncüllere varıncaya kadar gelişmesi onunla olur. O halde ilme en has olan şeklin birinci şekil olduğu açıktır.

15

<DOĞRUDAN DOĞRUYA OLUMSUZ ÖNERMELER>

A doğrudan doğruya B hakkında nasıl tasdik ediliyordu ise aynı tarzda inkâr da edilebilir. Terim-

ler arasında hiç bir orta terim olmadığı zaman yüklemenin veya yüklememenin doğrudan doğruya yapıldığını söylüyorum, çünkü bu halde, yüklemenin veya yüklememenin yapılması artık başka bir şeye göre olmaz. Bunun sonucu olarak, ya A, ya B veya hatta birlikte alınan A ile B bir bütün içinde bulunursa, A nın B ye yüklenmemesinin doğrudan doğruya olması mümkün değildir. Gerçekte, A nın bir bütün içinde, G içinde bulunduğunu kabul edelim. O zaman B bütün içinde, G içinde değilse (çünkü A nın, B yi ihtiva etmeyen bir bütün içinde olması mümkündür) A nm B ye ait olmadığı sonucunu veren bir kıyas mevcut olacaktır: gerçekte, G her A ya ait ise ve hiç bir B ye ait değilse, A hiç bir B ye ait değildir. Yine bunun gibi, B, D adı verilebilen bir bütün içinde bulunursa; gerçekte, D her B ye ait ise, A da hiç bir D ye ait değilse, bundan kıyas yoluyle A nın hiç bir B ye ait olmayacağı sonucu çıkar. İki terimin her ikisi de bir bütün içinde bulunursa ispat yine aynı tarzda yapılacaktır. Zaten, B nin, A yı içine alan bir bütün içinde bulunmamasının ve bunun aksine olarak, A nın, B yi içine alan bir bütün içinde bulunmamasının, mümkün olacağı bu birbirleriyle karışmayan yükleme serilerinden açıkça çıkar.

Gerçete, AGD serisinin terimlerinden hiç biri BEZ serisinin terimlerinden hiç birine yüklenmezse ve A, kendisiyle aynı seriden bir terim olan F bütünü içinde bulunursa, B nin F içinde bulunmayacağı açıktır, yoksa seriler birbirleriyle karışacaklardır. B bir bütün içinde bulunursa bu yine böyledir.

Buna karşılık, iki terimden hiç birisi bir bütün içinde değilse, A da B ye ait değilse, bu yüklememe gerekli olarak doğrudan doğruya olacaktır. Onların arasında bir orta terim varsa, birinden biri gerekli olarak bir bütün içinde bulunacaktır, çünkü kıyas ister birinci şekil içinde, ister ikinci şekil içinde kurulacaktır. Birinci şekil içinde olursa B bir bütün içinde olacaktır (çünkü B ye ait olan öncül olumlu olmak zorundadır); ikinci içinde olursa terimlerden herhangi biri, fark gözetmeksizin, bir bütün içinde olacaktır, çünkü olumsuz öncülün birine veya öbürüne taalluk etmesiyle bir kıyas elde olunacaktır; fakat iki öncülün her ikisi de olumsuz ise kıyas olmayacaktır.

Böylece, bir terimin bir başka terim hakkında doğrudan doğruya inkâr edilebilmesinin mümkün olduğu görülüyor. Bunun ne zaman ve nasıl mümkün olduğunu şimdi söyledik.

16

<DOĞRUDAN DOĞRUYA ÖNCÜLLERDEN İLERİ GELEN YANILMA VE BİLGİSİZLİK>

Bilmenin bir inkârı olarak değil, zihnin bir hali olarak anlaşılan bilgisizlik bir kıyas tarafından meydana getirilen bir yanılmadır.

O ilkin doğrudan doğruya yüklemeler ve yüklememelerde vaki olur. Ve o zaman iki türlü görünüşü vardır. Gerçekte, o ya bir yüklemeye veya yük-

lememeye doğrudan doğruya inanıldığı zaman, veya bu inancın elde olunması bir kıyasla elde edildiği zaman meydana gelir. Fakat doğrudan doğruya bir kıyastan doğmuş bir yanılma yalındır, halbuki kıyasla elde edilen yanılma birçok şekillere bürünür. — Böylece, A nın doğrudan doğruya hiç bir B ye ait olmadığını kabul edelim; o zaman A nın orta terim olarak G yi almasıyle B ye ait olduğu sonucu çıkarılırsa bu kıyas yoluyle meydana gelen bir yanılma olacaktır. Bir yandan iki öncülün yanlış olmaları vaki olabilir, bir yandan da yalnız onlardan birinin yanlış olması vaki olabilir. Gerçekte, zıddı önermelerin her birinde kabul olunduğu halde ne A hiç bir B ye, ne G hiç bir B ye yüklenmemişse öncüllerin her ikisi de yanlış olacaktır (G nin A ile ve B ile münasebetinin ne G, A ya tabi, ne de B ye bütüncül olarak yüklenmemiş olacak şekilde olması vaki olabilir. Çünkü bir yandan, B bir bütün içinde olamaz, mademki A nın B ye doğrudan doğruya ait olmadığı söylenmiştir; bir yandan da A gerekli olarak bütün nesnelerin bütüncül bir yüklemi değildir. Bundan her iki öncülün de yanlış olabildikleri sonucu çıkar). Fakat her ne kadar bu, fark gözetmeksizin, herhangi biri değil de ancak AG öncülü olsa da, öncüllerden birinin doğru olduğu da olabilir; gerçekte, GB öncülü, B hiç bir cinsin içinde bulunmadığından ötürü daima yanlış olacaktır, halbuki AG öncülü doğru olabilir: Söz gelimi, A doğrudan doğruya G ye ve B ye ait ise böyledir; gerçekte, aynı terim doğrudan doğruya birçoklarına yüklendiği zaman, bu terimlerden hiç birisi öbürüne ait olmayacak-

tır. Fazla olarak yüklenmenin doğrudan doğruya olmamasının bile pek ehemmiyeti yoktur.

Yükleme yanılması, demek, bu sebeplerden dolayı ve ancak bu tarzda meydana geliyor (çünkü birinciden başka hiç bir şekilde bütüncül yüklemeli kıyas yoktur, dedik). Yüklememe yanılmasına gelince, o hem birinci içinde, hem de ikinci içinde olur. İlkin, birinci şekilde kaç şekle büründüğünü ve öncüllerin her bir halde ne durumda bulunduklarını söyleyelim.

Yanılma, her ikisi de yanlış olan iki öncülle meydana gelebilir. Söz gelimi, A nın doğrudan doğruya hem G ye, hem de B ye ait olduğu farzolunursa durum budur; gerçekte A hiç bir G ye ait değil diye ve G her B ye ait olarak alınırsa her iki öncül de yanlış olacaktır. — Öncüllerden biri yanlış olduğu zaman yanılma yine mümkündür, hem bu öncül fark gözetmeksizin herhangi bir öncüldür. Gerçekte, AG öncülünün doğru, GB öncülünün ise yanlış olması da vakidir. AG öncülü doğrudur, çünkü A her şeye ait değildir; GB öncülü ise yanlıştır, çünkü kendisine A nın hiç bir zaman ait olmadığı G için B ye ait olmak imkânsızdır: çünkü <GB öncülü doğru olsa> AG öncülü artık doğru olmayacak; aynı zamanda öncüllerin her ikisi de doğru olsa sonuç da doğru olacak. Veya GB öncülü doğru, öbürü yanlış olabilir: söz gelimi, B hem G içinde, hem de A içinde bulunursa bu son iki terimden birinin öbürüne bağlı olması gereklidir, öyle ki A, hiç bir G ye ait olmayarak alınırsa böyle bir öncül yanlış olacaktır. O halde: Öncüllerden biri

yanlış, veya her ikisi yanlış olursa, kıyas yanlış olacaktır.

İkinci şekilde iki öncülün ikisi de topyekûn yanlış olamaz. Gerçekte, A her B ye ait olduğu zaman, bir uç hakkında bütüncül olarak tasdik, öbürü hakkında bütüncül olarak inkâr edilebilen hiç bir orta terim alınamayacaktır. Halbuki bir kıyasın var olması isteniliyorsa, öncülleri orta terim bir uç hakkında tasdik, öbürü hakkında inkâr edilecek tarzda almalıdır. Böyle almdığı zaman da, öncüller topyekûn yanlış olurlarsa tersine olarak zıtlarının da topyekûn doğru olacağı apaçıktır. Fakat burada da bir imkânsızlık vardır. — Buna karşılık, hiç bir şey öncüllerden her birini kısmen yanlış olmaktan alıkoymaz. G, gerçekten, bazı A ya ve bazı B ye ait olsun: G her A ya ait olarak ve hiç bir B ye ait olmayarak alınırsa her iki öncül yanlış olacaklardır, ama topyekûn değil, ancak kısmen yanlış olacaklardır. Olumsuz öncülün durumu tersine çevrilirse bu yine böyle olacaktır. — Öncüllerden herhangi birinin topyekûn yanlış olması da yine mümkündür. Böylece, gerçekte, her A ya ait olan şeyin her B ye de ait olacağını kabul edelim: o zaman G, A nın bütününe ait olarak ve hiç bir B ye ait olmayarak alınırsa GA öncülü doğru, ama GB öncülü yanlış olacaktır. Bundan başka, gerçekte, hiç bir B ye ait olmayan şey her A ya ait olmayacaktır, çünkü her A ya ait olursa her B ye de ait olacaktır; halbuki biz onun ona ait olmadığını farz ettik. Şu halde G, A nın bütününe ait olarak ve hiç bir B ye ait olmayarak alınırsa GB öncülü doğrudur, ama öbü-

rü yanlıştır. Olumsuz öncül yer değiştirmiş ise, bu yine böyledir. Çünkü gerçekte, hiç bir A ya ait olmayan şey hiç bir B ye de ait olmayacaktır. G, A nın bütününe ait olmayarak, fakat B nin bütününe ait olarak alınırsa, AG öncülü doğru, öbürü yanlış olacaktır. Bunun aksine olarak, her B ye ait olanın hiç bir A ya ait olmadığını kabul etmek yanlıştır. Çünkü gerekli olarak her B ye ait olan şey bazı A ya da aittir; şu halde G her B ye ait olarak ve hiç bir A ya ait olmayarak alınırsa GB öncülü doğru, GA öncülü yanlış olacaktır.

O halde öncüllerden her ikisi yanlış olsa, yalnız biri de yanlış olsa doğrudan doğruya önermeler halinde yanlış kıyas olacaktır.

17

<VASITALI ÖNCÜLLERDEN İLERİ GELEN BİLGİSİZLİK VE YANILMA>

Doğrudan doğruya olmayan yüklemelerde veya yüklememelerde, kıyas has bir orta terimle yanlışı sonuç olarak çıkardığı zaman iki öncülün ikisinin de yanlış olmaları mümkün değildir; ancak büyük uca taalluk eden öncül yanlış olabilir (has orta terimden, vasıtasıyle, yanlışınkine çelişik olan doğru kıyasın elde olunduğu orta terimi anlarım). Gerçekte, A nın G orta terimi ile B ye ait olduğunu kabul edelim, GB öncülünü bir kıyas elde etmek için olumlu olarak almak gerekli olduğuna göre, bu öncülün her zaman doğru olması gerektiği apaçıktır, çünkü

aksedilmiş değildir. Fakat AG öncülü yanlıştır, çünkü onun aksiyledir ki kıyas zıt olur. — Orta terim başka bir yükleme sınıfından alınmışsa bu yine tıpkı böyledir. Söz gelimi, D nin sade bütünü içinde olduğu gibi A içinde bulunduğunu değil, aynı zamanda bütün B hakkında da tasdik edilmiş olduğunu farzedelim. O zaman bir yandan DB öncülünü muhafaza etmek bir yandan da öbürünü aksetmek gereklidir. Öyle ki birinci her zaman doğru, ikinci daima yanlıştır. Bu cinsten bir yanılma has orta terimden meydana gelenle aşağı yukar aynıdır. — Şimdi kıyasın has orta terimle elde edilmediğini farz edelim. Orta terim A ya tabi bulunduğu, ama hiç bir B ye ait olmadığı zaman gerekli, olarak, iki öncülün yanlış olması gerekir. Gerçekte, öncüller, bir kıyasın var olması isteniliyorsa, hakikatte vaki olana zıt olarak alınmalıdırlar; halbuki, onlar bu tarzda alınırlarsa her ikisi de yanlış olur. Söz gelimi, gerçekte, A, D nin bütününe ait olursa ve D de hiç bir B ye ait olmazsa bu öncüllerin aksi ile öncüllerinin her ikisi de yanlış olacak olan bir kıyas elde olunacaktır, buna karşılık, orta terim, söz gelimi, D, A ya tabi bulunmadığı zamanda AD öncülü doğru, DB öncülü de yanlış olacaktır: AD öncülü doğrudur, çünkü D, A içinde değildi; DB öncülü ise yanlıştır, çünkü doğru olsaydı, sonuç da doğru olacaktı; halbuki o, hipotez olarak, yanlıştır.

Yanılma ikinci şekil ile geldiği zaman, iki öncülün ikisinin de topyekûn yanlış olması mümkün değildir (çünkü B, A ya tabi olduğu zaman bizim daha yukarıda gösterdiğimiz gibi, hiç bir terim bir ucun

bütünün hakkında inkâr edilemez) ama öncüllerden biri yanlış olabilir, bu da fark gözetmeksizin herhangi bir öncül olabilir. Gerçekte, G, hem A ya, hem de B ye ait olduğu zaman, G, A ya ait olarak, fakat B ye ait olmayarak alınırsa AG öncülü doğru, öbürü yanlış olacaktır. Bunun aksine olarak, G, B ye ait olarak, fakat hiç bir A ya ait olmayarak alınırsa, GB öncülü doğru, öbürü yanlış olacaktır.

Yanılmanın kıyası olumsuz olduğu zaman, biz böylece ne zaman ve ne çeşit öncüller yardımıyle yanılma olacağını ortaya koyduk. Fakat kıyas olumlu olduğu zaman, sonuç has bir orta terimle elde edilmişse iki öncülün yanlış olmaları imkânsızdır. Çünkü bizim yukarıda dediğimiz gibi, kıyasın olması isteniliyorsa, gerekli olarak GB öncülünü muhafaza etmek gerekir. Bunun sonucu olarak, GA öncülü her zaman yanlış olacaktır, çünkü aksedilen odur. Bizim olumsuz yanılma hali için ortaya koyduğuzum üzere, orta terim bir başka seriden alınsa çözüm yine aynı olur: Gerçekte, DB öncülünü gerekli olarak muhafaza etmek ve AD öncülünü aksetmek gerekir, yanılma ise o zaman yukarıdakinin aynıdır. Olumlu kıyas bir has orta terimle başlamazsa o zaman, D, A ya tabi ise, bu öncül doğru, öbürü yanlış olacaktır, çünkü A birbirine tabi olmayan birçok terimlerin yüklemi olabilir. Fakat D, A ya tabi değilse bu öncül de elbette her zaman yanlış olacaktır (çünkü olumlu olarak alınmıştır), halbuki DB öncülü ya doğru veya yanlış olabilir. Gerçekte, hiç bir şey A yı hiç bir D ye ait olmamaktan ve D yi her B ye ait olmaktan alıkoymaz: Söz gelimi, *hayvan*

hiç bir *ilim*'e ait değildir, halbuki *ilim* her *musiki*'ye aittir. Hiç bir şey A yı hiç bir D ye ve D yi de hiç bir B ye ait olmamaktan alıkoymaz. O halde açıktır ki orta terim A ya tabi olmadığı takdirde sade iki öncülün ikisi de yanlış olabilmekle kalmaz, aynı zamanda, hangisi olursa olsun, onlardan yalnız biri de yanlış olabilir.

Böylece ispat olunabilen önermelerde olduğu kadar doğrudan doğruya önermeler halinde de, ne tarzda, ne çeşit öncüllerle kıyastan ileri gelen yanılmaların meydana gelebildiği görülür.

18

<İLMİN İNKÂRI GİBİ ALINAN BİLGİSİZLİK>

Bir duyunun yok olmasıyle gerekli olarak bir ilmin yok olacağı ve onu elde etmenin imkânsız olduğu da açıktır. Gerçekte, biz ancak tümevarım ve ya ispat yolu ile öğreniriz. İspat ise bütüncül ilkelerden itibaren, tümevarım da bölümcül hallerden itibaren yapılır. Ama bütüncüllerin bilgisini tümevarımdan başka yolla elde etmek imkânsızdır, çünkü soyutlama sonuçları adı verilen şeyler bile, her cinse, her birinin öz tabiatı gereğince, gerçekte ayrı olmasalar bile ayrı olarak mütalâa olunabilen bazı hassaların ait olduğu şeyde, ancak tümevarım yolu ile elde edilebilirler. Fakat tümevarmak, duyumu olmayan kimse için imkânsızdır; çünkü duyum hususî hallerde uyar, bunlar için de ilim olmaz, çünkü ilim

tümevarım olmadan ne bütüncüllerden çıkarılabilir, ne de duyum olmadan tümevarımla elde olunabilir.

19

<İSPATIN İLKELERİ SONLU SAYIDA MIDIR, YOKSA SONSUZ SAYIDA MI?>

Her kıyas üç terimle yapılır: Bir kıyas nevi, A, B ye, B de G ye ait olduğundan ötürü A nın G ye ait olduğunu ispat etmeye muktedirdir; öbür nevi olumsuz kıyastır, bunun öncüllerinden biri bir terimin öbür terime ait olduğunu; ikincisi, bunun aksine olarak, bir terimin bir başka terime ait olmadığını ifade eder. Bunun sonucu olarak, bunların (öncüllerin) ilkeler ve kıyasın hipotezleri adı verilen şeyler olduğu açıktır. Çünkü onları bu tarzda almakla, söz gelimi, A nın B vasıtasıyle G ye ait olduğunu ve A nın bir başka orta terim vasıtasıyle B ye ait olduğunu da; bunun gibi B nin de G ye ait olduğunu ispat etmeye gerekli olarak erişilir. Sanıya göre ve diyalektik bir tarzda düşünmekle yetinsiyen kimse için göz önünde tutulacak biricik noktanın kıyasın mümkün olduğu kadar en fazla olası öncüllerden itibaren başlayıp başlamadığını bilmekten ibaret olduğu açıktır: Bundan çıkan netice, A ile B arasında bir orta terim gerçekten mevcut olmayıp da yalnız mevcut gibi görünürse istidlâl yapmak için onun üzerine dayanılarak, diyalektik bir tarzda istidlâl yapıldığıdır. Buna karşılık, hakikate erişmek için bize kılavuzluk etmesi gereken gerçek yüklemelerdir.

Durum şudur: Mademki bir konu hakkında ilinti yolundan başka türlü, tasdik edilen birtakım yüklemeler vardır (söz gelimi, *bu ak nesne insandır* dediğimiz zaman, ben buna *ilinti yolu ile yükleme* derim; böyle demekle *insan aktır* demek aynı manayı taşımaz: insanın ak olması, insandan başka bir şey olduğundan değildir. Halbuki ak için, insanın ak olduğu olabildiği içindir). Şu halde öz yönünden başkalarına yüklenecek tabiatta bazı terimler vardır. — Öyle ise G nin, kendi hiç bir başka terime ait olmayacak, fakat ikisi arasında hiç bir başka ara terim olmadan, B nin yakın konusu olacak şekilde bir terim olduğunu kabul edelim; E nin de aynı tarzda Z ye ve Z nin de B ye ait olduğunu farz edelim: bu seri gerekli olarak durmak zorunda mıdır, yoksa sonsuza kadar gidebilir mi? Bunun gibi, hiç bir şeyin kendi kendine A hakkında tasdik edilmediğini, fakat A nın doğrudan doğruya daha yakın hiç bir ara terime ait olmaksızın F ye, F nin H ya, H nın da B ye ait olduğunu farz edelim: Bu seri de gerekli olarak durmak zorunda mıdır, yoksa sonsuza kadar gidebilir mi? Bu ikinci soru, aşağıdaki ölçüde, birinciden farklıdır: birincisi bizzat kendisi hiç bir başka şeye ait olmayandan, fakat bir başka şeyin kendine ait olduğu şeyden hareket ederek sonsuza doğru çıkaran gitmenin mümkün olup olmadığını sormaktan ibarettir; öbürü, bir başkasına yüklenmiş olanla, fakat kendisine hiç bir başkasının yüklenmemiş olduğu şeyle başlayarak sonsuza doğru inerek gidilebilip gidilemeyeceğini incelemekten ibarettir. Nihayet, belli uçlar arasma sonsuz sayıda orta

terimler sokulabilip sokulamayacağını da sormak gerekir. İşte demek istediğim budur. A mn G ye ait olduğunu, B nin onlar arasında bir orta terim olduğunu, fakat B ile A arasında başka başka orta terimlerin bulunduğunu, bunlar arasında da daha başkalarının bulunduğunu farz edelim: bu orta terimler serisinin sonsuz olması da mümkün olacak mı, yoksa imkânsız mı olacak? Bu, ispatların sonsuza doğru gidip gitmediklerini, başka deyimle, her şeyin ispatının olup olmadığını, veya uçların birbirini sınırlayıp sınırlamadıklarını kendi kendine sormak demektir.

Aynı soruların hem olumsuz kıyaslar, hem de olumsuz öncüller için konulduğunu ilâve ediyorum. Söz gelimi, A hiç bir B ye ait değilse, bu ya doğrudan doğruya olacaktır, veya A nın kendisine ait olmadığı B den önce bir ara terim bulunacaktır (buna her B ye ait olan H adını verelim) ve burada H dan önce bir başka terim daha, söz gelimi, her H ya ait olan F bulunabilir. Gerçekte bunun sebebi şudur ki, yine bu hallerde, ya A nın kendilerine ait olmadığı önceki terimler serisi sonsuzdur, veya bir yerde durur.

Buna karşılık birbirini karşılayabilen terimler için bu aynı sorular sorulmazlar, çünkü konu ile yüklem aksolunabilir olduğu zaman ne birinci, ne de sonuncu konu vardır; karşılıklı olan bütün terimler birbirlerine karşı, bu hususta, aynı münasebettedirler, ister konunun yüklemlerini sonsuz diyelim, ister sözü edilen yüklemler kadar konuların da sonsuz olduklarını söyliyelim. Terimlerin, yükleme biri için

ilinti yolu ile, öbürü için has manasında yapılarak, ayrı ayrı tarzlarda birbirlerini karşılıyabilmeleri hariç, bu hep böyledir.

20

<ORTA TERİMLERİN SAYISI SONSUZ DEĞİLDİR >

Çıkan yüklemler serisi ile inen yüklemler serisi sınırlı ise, iki terim arasında sonsuz sayıda orta terim bulunmasının imkânsız olduğu apaçıktır (*çıkan seri*'den en yüksek umumiliğe doğru yöneleni, *inen seri*'den de hususiye yöneleni kastediyorum). Gerçekte, A, Z ye yüklendiği zaman, B ile gösterilen ara terimler sayısız iseler A dan hareket etmekle, inen seriyi takip ederek yüklemeleri birbirlerine sonsuzca eklemenin mümkün olacağı apaçıktır (çünkü Z ye varmadan, sonsuz sayıda ara terimler elde olunacaktır); bunun gibi, Z den itibaren de çıkan seriyi takip ederek A ya varmadan önce sonsuz sayıda ara terimlerden geçmek zorunda kalınacaktır. Öyle ki, bu imkânsızsa, A ile Z arasında sonsuz sayıda orta terim bulunması da imkânsız olacaktır. AB... Z serisinden, öbürlerinin kavranmaları imkânsızken, bazı terimlerin bir ara terim bulunmayacak şekilde aralarında bitişik olduklarını iddia etmek de hiç bir şeye yaramaz. Gerçekte, B ler arasından aldığım terim ne olursa olsun, A veya Z istikametinde ara terimlerin sayısı sonsuz veya sonlu olmak zorundadır. Sonsuz serilerin hareket noktası, ister doğrudan

doğruya alınsın, ister doğrudan doğruya alınmasın, hiç bir ehemmiyeti haiz değildir, çünkü bu noktadan sonra gelen terimler her halde sayıca sonsuzdurlar.

21

<OLUMSUZ İSPATLARDA, ORTA TERİMLER SONSUZ SAYIDA DEĞİLLERDİR>

Olumlu ispatlarda terimler serisi her iki yönde sınırlı ise, olumsuz ispatlarda da sınırlı olduğu da açıktır. Gerçekte, ne son terimden itibaren çıkarak (*son terim* diye kendisi hiç bir başka şeye ait olmayan, fakat söz gelimi, Z gibi, kendisine bir başka terimin ait olduğu terime derim), ne de ilk terimden itibaren sonuncuya doğru (ve *ilk terim* diye bir başkası hakkında denilen, fakat kendisi hakkında hiç bir başkası denilmeyen terime derim) sonsuza gitmenin mümkün olmadığım kabul edelim: bu böyle ise, olumsuzluk halinde de sınırlanma olacaktır. Gerçekte, olumsuz sonuç üç tarzda ispat olunur. İlkin şöyle denebilir: B, G nin ait olduğu her şeye aittir ve A, B nin ait olduğu şeyden hiç bir şeye ait değildir. BG önermesi için, ve bu, iki aradan biri için her zamanki durumdur, birtakım doğrudan doğruya önermelere gerekli olarak varmak gerekir, çünkü bu ara, olumludur. Öbür öncüle gelince: Büyük terim bir başka terim hakkında, söz gelimi, B den önceki D hakkında inkâr edilmişse, D nin her B ye ait ol-

ması gerekecektir. Büyük terim, D den önceki bir başka terim her D ye ait olmak zorunda olacaktır. Bundan inen seriye doğru gidiş sınırlı olduğundan, çıkan serinin de sınırlı olması sonucu çıkacak ve kendi hakkında A nın inkâr edildiği bir ilk konu bulunacaktır. — Şöyle de düşünülebilir: B her A ya ait ise ve hiç bir G ye ait değilse A hiç bir G ye ait değildir. Bu önermeyi de ispat etmek gerekirse bunun hem yukarıda olduğu gibi birinci şekil ile, hem şimdi gördüğümüz şekil ile, hem de üçüncü şekil ile ispat olunacağı apaçıktır. Biz demin birinciden bahsettik. Şimdi de ikinciyi açıklayacağız. İspat, söz gelimi, D nin her B ye ait olduğunu ve hiç bir G ye ait olmadığını koyarak yapılabilir, çünkü bir yüklemin B ye ait olması gereklidir. Bundan sonra, D nin G ye ait olmadığı ispat edilmek istenildiğine göre, kendi de G hakkında inkâr edilen bir başka terim D ye aittir. Daha yüksek bir terime olumlu bir yükleme her zaman sınırlı olduğundan olumsuz yükleme de sınırlı olacaktır. — Üçüncü şekil, dediğimiz gibi, şöyle olur: A her B ye aitse ve G bazı B ye ait değilse, G, A nın kendisine ait olduğu her şeye ait değildir. Burada da bu öncül, ister daha yukarıda gösterilen şekillerle, ister bu aynı şekil ile ispat edilmiş olacaktır. İlk iki şekilde, seri sınırlıdır; sonuncu da B nin, bölümcül olarak alındığında kendi hakkında G nin inkâr edildiği terim olan E ye ait olduğu yeniden konulacaktır; işte bu önermede de aynı tarzda ispat olunacaktır. Fakat inen serinin de sınırlı olduğu farzolunduğundan, G nin olumsuz yüklemesi için de bir sınır olacağı açıktır.

Gine görülür ki, hatta ispat bir tek yöntemle değil, bütün yöntemlerle, kâh birinci şekli, kâh ikinci veya üçüncü şekli alarak yapılsa bile, bu halde de seri sınırlı olacaktır; çünkü yöntemler ayrıca sonludur ve sonlu bir sayı ile çarpılan sonlu nesneler de gerekli olarak sonlu bir çarpımdır.

Böylece, tasdik için bir sınır varsa, inkâr için de bir sınırın olacağı açıktır. Tasdik hali için bunun böyle olduğu, bu aşağı gelen diyalektik mülâhazalarla gösterilebilir.

22

<OLUMLU İSPATLARDA TERİMLERİN SAYISI SONLUDUR>

Özlük yüklemler halinde, bu yüklemlerin sayıca sınırlı oldukları apaçıktır. Gerçekte, tarif mümkünse, başka deyimle mahiyet bilinebilir ise, ve bir yandan da sonsuz bir seri dolaşılamazsa gerekli olarak özlük yüklemlerin sonlu olmaları gerekir. — Fakat umumî olarak yüklemler hakkında diyeceğimiz işte şudur. Doğru olarak, *ak yürüyor* ve *bu büyük nesne tahtadandır* veya *tahta büyüktür* ve *insan yürüyor*u beyan etmek mümkündür. Ama birinci beyanla ikinci arasında bir fark vardır. *Ak odundandır* dediğim vakit o zaman ak olan şeyin ilinti olarak tahtadan olmasının vaki olduğunu anlarım, fakat akın, tahtanın dayanağı olduğunu değil: çünkü nesnenin tahtadan olması akın veya bir ak nevinin özü olduğundan değildir, öyle ki ak ancak ilinti yönünden tah-

tadır. Bunun aksine olarak, *tahta aktır* dediğim zaman, kendisinin ilinti olarak tahta olduğu vaki olan başka bir şey ak değildir (tıpkı *musikici aktır* dediğim gibi: O zaman, kendisinin ilinti olarak musikici olduğu vaki olan insanın ak olduğunu söylemek istiyorum), ama aksine olarak, tahtanın veya bir tahta nevinin özünden başka birşey olmayıp, tahta kendi özü içinde ak olan dayanaktır.

O halde bir kaide koymak zorunda isek son beyana *yükleme* adını verelim; birinciye gelince ya bunun hiç bir suretle yükleme olmadığını veya hiç olmazsa has manada bunun bir yükleme olmadığını, ama sadece ilinti yönünden bir yükleme olduğunu söyleyelim. O halde yüklemin *ak* gibi, konunun da *tahta* gibi olmasını kabul edelim.

O zaman yüklemin ilinti olarak değil, daima has manada konuya yüklendiğini ortaya koyalım, çünkü bu cinsten bir yükleme iledir ki, ispatlar ispat ederler. Bundan bir tek yüklem bir tek konuya yüklendiği zaman, yüklemenin ister öze, ister niteliğe, niceliğe, göreliğe, etkiye, edilgiye, nereliğe veya zamana taalluk ettiği sonucu çıkar.

Bundan başka, öz (οὐσία) ü ifade eden yüklemler, kendine yüklendikleri konunun yüklemin kendinden veya nevilerinin birinden başka bir şey olmadığını ifade ederler. Bunun aksine olarak, özü ifade etmeyen, fakat kendisi ne bu yüklemin kendisi, ne de bu yüklemin bir nevi bile olmayan ayrı bir konu hakkmda tasdik edilen yüklemler birtakım ilintilerdir: Söz gelimi, ak, insanın bir ilintisidir, çünkü insan ne akın özü, ne de herhangi

bir akın özüdür. Halbuki onun hayvan olduğu söylenebilir, çünkü insan öz yönünden bir hayvan nevidir. Özü ifade eden yüklemlerin herhangi bir konuya yükletilmiş olması gerekir ve aktan başka bir şey olmaksızın da ak olan hiç bir ak yoktur. Bunun için, fikir (εἶδη) leri reddetmek uygun olur: Bunlar boş teranelerden başka bir şey değildir ve gerçekten var olduklarını farzetsek bile bunların şimdiki bu tartışma ile hiç bir ilgileri yoktur, çünkü ispatlar, bizim tarif ettiğimiz gibi, yüklemlere taalluk ederler.

Üstelik, bir şey, bir başkasının ve o da birincinin bir niteliği olamaz. Başka deyimle, bizim gösterdiğimiz tarzda karşılıklı şekilde, birbiri hakkında tasdik edilmeleri imkânsız olduğundan, bir şey kendi niteliğinin niteliği olamaz. Bunlar yanlışsız birbiri hakkında tasdik edilebilirler, ama gerçek manada birbiri hakkında tasdik edilemezler. Ya gerçekte özü yönünden karşılıklı bir yükleme, söz gelimi, yüklem hakkında tasdik edildiğinden cins veya ayrım bahis konusu olacaktır. Halbuki bu yüklemelerin ne inen seride, ne çıkan seride: söz gelimi, ne *insan iki ayaklıdır, iki ayaklı hayvan, hayvan* başka şey..., serisinde, ne de *hayvan*'ı *insan*'a, *insan*'ı *Kallias*'a, *Kallias*'ı özünün bir unsuru olarak başka bir konuya yükleyen seride sonsuz olmadıkları gösterildi. Bunun sebebi, gerçekte, bu tabiatta olan her öz tarif edilebilir ve bir sonsuz serinin, düşünce ile katedilmediğidir. Bundan çıkan sonuç, ne çıkan serinin, ne de inen serinin sonsuz olmadığıdır, çünkü yüklemleri sonsuz sayıda olacak olan bir öz tarif

olunamaz. Bunun neticesi olarak, cins olarak birbiri hakkında karşılıklı bir şekilde tasdik edilmeyecekler, çünkü bu cinsi kendi öz nevilerinden biriyle özleştirmek olacaktır. — Niteliğin kendi de bir nitelik hakkında karşılıklı bir şekilde (ve öbür kategoryalar için de bu aynıdır) ilinti olmaktan başka türlü tasdik edilemez, çünkü bütün bu yüklemler birtakım ilintilerden başka bir şey değillerdir ve birtakım özlere yüklenmişlerdir. — Bir başka yandan da, sonsuz, çıkan bir seride var olmayacaktır, çünkü her bir şey hakkında tasdik edilen şey konunun filân nitelikte veya falan nitelikte olduğunu veya bu cinsten birtakım kategoryalardan birine girdiğini ifade eder veya o zaman özün unsurlarını ifade eder: O halde, bu son yüklemler ise sayıca sınırlıdır ve kategoryaların cinsleri de ya nitelik, ya nicelik, ya görelik, ya etki, ya edilgi, ya nerelik, ya zaman olduklarından ötürü sınırlı sayıdadırlar.

İlkin, bir tek yüklemin bir tek konu hakkında tasdik edildiğini ve bundan başka, özü ifade etmeyen yüklemlerin birbirlerine yüklenemeyeceklerini ortaya koyalım. Bunların hepsi gerçekte birtakım ilintilerdir ve her ne kadar bazıları kendi kendine ve öbürleri ayrı bir tipten yüklemler olsalar da, bununla beraber bütün bu yüklemlerin de herhangi bir dayanak hakkında tasdik edildiklerini ve bir ilintinin hiç bir zaman bir dayanak olmadığını söylüyoruz: Gerçekte, bu gibilerinin arasına kendinden başka bir şey olmayıp, onun denildiği denilen bir nesneyi hiç bir suretle koymuyoruz; fakat kendinden başka bir konu hakkında tasdik edildiğini ve bu yüklemlerin

ayrı konularla ayrı olabileceklerini söylüyoruz. Bu nun sonucu olarak, ne yüklemlerin çıkan serisi, ne de inen serisi, bir tek yüklem, bir tek konu hakkında tasdik edildiği zaman sonsuz denilemeyecektir. Gerçekte, haklarında ilintilerin tasdik edildiği konular her bir ferdî özün teşkil edici unsurları kadar çoktur, bu unsurlar ise sonsuz sayıda değillerdir. Çıkan seriye gelince bu, teşkil edici unsurlar kadar ilintileri de ihtiva eder ki ne onlar, ne de ötekiler sonsuz değillerdir. Hakkında herhangi bir ilk yüklemin tasdik edildiği herhangi bir konu bulunmasının, birinci hakkında tasdik edilen bir başkasının bulunmasının ve serinin önceki bir başka terim hakkında artık tasdik edilmeyen kendi hakkında da hiç bir başka terimin tasdik edilmediği bir yüklemde durmasının gerekli olduğu hükmünü çıkarıyoruz.

İşte dediğimizi ispat etmenin ilk tarzı. Bundan başka bir tane daha var, çünkü ispat önceki yüklemlerin kendilerine yüklendikleri birtakım nesnelere taalluk eder ve çünkü ispatları bulunan önermeler hakkında, kendilerini bilmekten başka daha iyi bir durum olamaz; çünkü bundan başka, onları ispatsız bilmek lâzımdır; bir yandan da mademki sonuç yalnız öncüllerle bilinir, öncülleri bilmiyorsak, veya öncüller karşısında onları ispatla bildiğimizden daha iyi bir durumda değilsek, bundan çıkan sonuçları da daha ziyade bilemiyeceğiz. O halde ispat yoluyle herhangi bir şeyi birtakım postulatlara veya birtakım hipotezlere dayanmadan mutlak olarak bilmenin mümkün olduğunu kabul edersek aradaki yüklemlerin sınırlı olmaları gereklidir. Çünkü sınırlı olmaz-

larsa, fakat bunun aksine olarak, her zaman göz önünde tutulan son terimden üstte bir terim varsa her önerme ispat olunabilecektir. Bundan çıkan sonuç, sonsuz katedilemeyeceğinden ispatı bulunan nesneleri ispat yoluyle bilemeyeceğimizdir. O halde bunlar hakkında kendilerini bildiğimiz haldekinden daha iyi bir durumda bulunmuyorsak ispat yoluyle mutlak bir tarzda hiç bir ilme sahip olunamayacaktır, fakat ancak hipotez yoluyle bir ilim elde olunacaktır.

Diyalektik bakımdan, şimdi getirdiğimiz deliller, dediğimiz şey hakkında inanç sağlamaya yeter. Fakat analitik bir delil daha kısaca, ne yüklemlerin çıkan serisinin, ne de inen serisinin araştırmamızın konusunu teşkil eden bu ispatçı ilimlerde sayıca sonsuz olmayacağını gösterecektir. Gerçekte, ispat kendi kendine nesnelere ait olan şeye taalluk eder: Yüklemler ise iki tarzda kendi kendinedir: İster konularının özü içinde bulunduklarından ötürü, ister konuları kendi kendilerinin özü içinde bulunduklarından ötürü. İşte, söz gelimi, bu son halde, saymın yüklemi teklik böyledir: Her nekadar sayıya ait ise de, sayının kendi de tekin tarifi içinde bulunmaktadır. Birinci halin misali olarak elimizde çokluk veya bölünemez vardır ki bu sayının tarifi içinde bulunmaktadır. Bu kendi kendine yüklemeler serisinden biri veya öbürünün ise sonsuz olması imkânsızdır. Bu, ilkin, tekin sayı hakkında tasdik edildiği halde mümkün değildir; çünkü o zaman tek içinde, ona katılacak olan başka bir yüklem bulunacaktır ve tek, buna ait olacaktır. Fakat bu böyle ise, sayı her birine ait olacağı bu yüklemlerin ilk konusu ola-

caktır. Bu cinsten sonsuz sayıda yüklemlerin tek bir şey içinde bulunması mümkün olmadığına göre, çıkan seri de sonsuz olmayacaktır. Fakat her halde bütün bu yüklemlerin ilk konuya (söz gelimi, sayıya, sayı da onlara) ait olmaları gereklidir, öyle ki aksolunabilirlik olsun, daha büyük kaplam değil. Konularının özü içinde bulunan yüklemler de sayıca sonsuz değillerdir; aksi takdirde, tarif imkânsız olur. Bunun sonucu olarak, bütün tasdik edilmiş yüklemler *kendi kendine* iseler, ve bütün bu yüklemler sonsuz değillerse, çıkan seri ve bunun sonucu olarak inen seri de sınırlı olacaktır.

Bu böyle olunca, bundan iki terim arasındaki ara terimlerin de her zaman sayıca sınırlı oldukları sonucu çıkar. Bu halde ispatlar için gerekli olarak ilkelerin var olması lâzım geldiği ve yine bütün hakikatlerin, başlangıçta sözünü ettiğimiz bazılarının sandığı gibi ispata elverişli olmadıkları artık apaçıktır. Çünkü birtakım ilkeler varsa, bir yandan bütün hakikatler ispat olunamazlar; bir yandan da sonsuza gidilemez. Gerçekte birinden birini kabul etmek, hiç bir aralığın doğrudan doğruya ve bölünemez olmadığını, fakat hepsinin bölünebilir olduğunu iddia etmek demek olacaktır. Çünkü sonucun ispat olunması yeni bir terimin konması (apposition) ile değil, araya konması (interposition) ile yapılır. Bunun sonucu olarak, böyle bir araya koyma sonsuza doğru sürüp gidebilseydi iki terim arasında sonsuz sayıda orta terimler olabilecekti. Fakat çıkan yüklemler serisi kadar inen seri için bir sınır varsa, bu imkân-

sızdır. Bir sınır olduğunu da biz ilkin diyalektik yönden ve şu anda da analitik yönden ispat ettik.

23

<LÂZİMELER>

Bu ispat edildikten sonra, aynı bir yüklem, A, kendileri de hiç bir suretle birbirine yüklenmemiş olan, veya bütüncül olarak yüklenmemiş olan G ve D gibi iki terime ait olursa, bu yüklem her zaman müşterek bir orta terime göre hiç bir zaman onlara ait olmayacaktır. Söz gelimi, ikizkenar üçgenle üç kenarı eş olmayan üçgen müşterek bir orta terime göre açılarının iki dik açıya eşit olmak hassasını haizdir. Bu yüklemin onlara ait olması her ikisinin de bir şekil olmaları yönündendir, birbirinden farklı olmaları yönünden değildir. Ama her zaman bu böyle değildir. Gerçekte, B nin, kendisine göre A nın G ye ve D ye ait olduğu terim olduğunu kabul edelim: B nin müşterek bir başka terime göre G ye ve D ye ait olacağı bu müşterek terimin de bir başka terime göre ait olacağı apaçıktır, öyle ki iki terim arasma sonsuz sayıda ara terimler girecektir. Bu ise imkânsız bir şeydir. Böylece aynı bir yüklemin birçok konulara yüklenmesinin müşterek bir terime göre yapılması her zaman gerekli değildir. Çünkü burada birtakım doğrudan doğruya aralıkların bulunması lâzımdır. Ama, müşterek yüklem özlük yüklemlere katışırsa, orta terimlerin aynı cins içine girmeleri

ve aynı bölünemez öncüllerden çıkarılması gereklidir. Çünkü ispatlarda bir cinsten öbürüne geçmenin mümkün olmadığını söyledik.

A, B ye ait olduğu zaman, orta terim varsa, A nın B ye ait olduğunun ispat olunabileceği de açıktır. Bundan başka, bu sonucun unsurları, sözü edilen orta terimi ihtiva eden öncüllerdir ve sayıları orta terimlerin sayısıncadır, bunun sebebi, doğrudan doğruya unsurların hepsi veya hiç değilse bütüncül olanlar birtakım unsurlardır. Buna karşılık, orta terim yoksa artık ispat da yoktur, ama burada ilkelerin yolu üzerinde bulunulmaktadır. — A, B ye ait olmadığı zaman da bu böyledir: bir orta terim varsa, veya A nın kendisine ait olmadığı, B den önce bir terim varsa, ispat mümkündür; yoksa, mümkün değildir ve bir ilke ile karşı karşıya bulunulur. Bundan başka, ne kadar orta terim varsa o kadar da unsur vardır, çünkü bunlar ispatın ilkeleri olanlar bu terimleri içine alan öncüllerdir. Bu, şudur diye, veya bu şuna aittir diye tasdik eden bazı ispat olunamayanlar bulunduğu gibi, böylece bunun şu olduğunu, veya bunun şuna ait olduğunu inkâr eden başkaları da vardır: öyle ki ilkeler arasında bir kısmı filân şeyin falan şey olduğunu, ve bir kısmı da o şeyin falan şey olmadığını tasdik ederler.

Bir sonucu ispat etmek zorunda olduğumuz zaman, B nin bir ilk yüklemini, söz gelimi, kendisine A nm benzer bir şekilde yüklendiği G yi almak gerekir. Daima bu tarzda devam edilirse ne önerme, ne de yüklem hiç bir zaman ispatta A nın dışında

alınmamıştır, fakat orta terim, önerme bölünemez oluncaya ve birlik (ἓν) e irca olununcaya kadar sürekli bir şekilde sıklaşır. Öncül, doğrudan doğruya olduğu zaman birlik (l'unité) vardır, çünkü ancak doğrudan doğruya olan öncül, kelimenin mutlak manasıyle, *bir*'dir. Tıpkı, başka alanlarda, ilkenin bütün hallerde aynı olmayıp (ağırlık için, mina; musiki akordu için, yarım-ton; ve saire) basit bir şey olduğu gibi, böylece kıyasta da, birlik doğrudan doğruya bir öncüldür, ispatta ve ilimde ise, akıl (νοῦς) dır. İşte böylece bir yüklemin ayrılamazlığını (l'inhérence) ispat eden kıyaslarda orta terim hiç bir zaman büyük terimin dışında kalmaz.

Birinci şekildeki olumsuz kıyaslarda orta terim hiç bir zaman, yüklemesi bahis konusu olan büyük terimin dışında kalmaz: Söz gelimi, A nın G vasıtasıyle B ye ait olmadığı ispat olunduğu zaman. Çünkü G her B ye ait olursa A hiç bir G ye ait olmaz. A nın da hiç bir G ye ait olmadığı ispat olunması gerekirse, A ile G arasında bir orta terim almak gerekir; ve hep böyle devam edilecektir. — Fakat D nin E ye ait olmadığını ispat etmek zorunda isek, G nin her D ye ait olması, ama hiç bir E ye ait olmaması veya bazı E ye ait olmaması ile, orta terim hiç bir zaman E nin dışında kalmayacaktır; E ise kendisi hakkında D nin yüklenmesinin inkâr edilmesi gereken konudur. — Üçüncü şekilde, orta terim hiç bir zaman, ne kendisi hakkında bir başkasının inkâr edilmesi gereken terimin dışına, ne de kendisinin inkâr edilmesi gereken terimin dışına geçmeyecektir.

24

<BÜTÜNCÜL İSPATIN ÜSTÜNLÜĞÜ>

İspat, bir yandan bütüncül, veya bölümcül olmakla, öbür yandan da olumlu, veya olumsuz olduğuna göre, mesele hangisinin daha iyi olduğunu bilmekten ibarettir. Aynı mesele *doğrudan doğruya* ispat adı verilen şey hakkında ve imkânsıza irca hakkında da belirmektedir. İlkin bütüncül ispatı ve bölümcül ispatı inceleyelim. Bu nokta bir defa aydınlatıldıktan sonra, doğrudan doğruya denilen ispattan ve imkânsıza götüren ispattan bahsedeceğiz.

Belki, bölümcül ispatın şu düşüncelerden ötürü en iyi olduğu sanılabilir:

En iyi ispat bize daha çok bildiren ispattır (ispatın öz hassası işte budur) ve biz bir şeyi başka bir şeyle değil de kendi kendisiyle bildiğimiz zaman daha iyi biliriz: Söz gelimi, musikici Koriscos'u insanın musikici olduğunu bildiğimiz zaman değil, Koriscos'un musikici olduğunu bildiğimiz zaman daha iyi biliriz. Öbür hallerde de bu böyledir. Bütüncül ispat ise ancak, konunun kendinin değil, konudan başka bir nesnenin filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder: Söz gelimi, ikizkenar için, bütüncül ispat sadece, filân hassayı ikizkenarın değil, üçgenin haiz olduğunu ispat eder. Bunun aksine olarak, bölümcül ispat konunun kendisinin filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder. Şu halde bir konunun kendiliğinden bir yüklemi haiz olduğu ispatı daha iyi ise, ve bütüncül ispatın tabiatından ziyade bölümcül ispatın

tabiatı böyle ise, bundan bölümcül ispatın daha iyi olduğu sonucu çıkacaktır.

Üstelik, bütüncül olan, bölümcül hallerin dışında bulunan bir şey değilse, ve bununla beraber ispat, ispatı kuran bir şey bulunduğu ve gerçeklikte herhangi bir kendiliğin (φῦσις = l'entité), söz gelimi, hususî üçgenlerin dışında üçgenin kendiliğinin, ve hususî sayıların dışmda sayınm kendiliğinin bulunduğu sanısına götürürse; bir yandan da, var olanın ispatı, var olmayanınkinden, bizi aldatmayanın bizi aldatanınkinden daha iyi ise, ve bütüncül ispat tam da bu sonuncu neviden ise (gerçekte bu ispatta, nispet bahsinde, yani nispetin ne çizgi, ne sayı, ne katı cisim, ne de yüzey olmayıp bütün bunlardan başka olan bir şey olarak tarif edildiği bahiste ilerlendiği gibi ilerlenir); işte bu ispat daha bütüncül ise, ve var olana bölümcül ispattan daha az uygulanırsa, ve yanlış bir sanı husule getirirse, bundan bütüncül ispatın bölümcül ispattan daha aşağı olduğu sonucu çıkacaktır.

Fakat ilkin acaba ilk delil bütüncül ispata bölümcül ispattan daha az mı uygun gelmektedir? Gerçekte, iki dik açıya eşitlik, ikizkenar olması yönünden değil, üçgen olarak konunun bir hassası ise, ikiz kenarın bu yüklemi haiz olduğunu bilen kimse konuyu, kendiliğinden üçgenin sözü edilen yükleme sahip olduğunu bilen kimseden daha az bilir. Hasılı, konu, vakıada üçgen olarak bir yüklemi haiz olmadığı halde, üçgen olarak onu haiz olduğu tasdik olunursa bu bir ispat olmayacaktır; bunun aksine olarak konu, üçgen olarak yüklemi haiz olursa,

olduğu şey olma yönünden bir yükleme konusunu bilen kimse en çok bilendir. Demek, üçgen en şumullü bir terim ise, üçgenin bir tek ve aynı kavramı varsa, başka deyimle yalnız homonimi yoluyle üçgen denilmemişse ve iki dik açıya eşitlik her üçgene aitse, açılarının böyle olması üçgenin ikizkenar olması yönünden değil, ikizkenarın üçgen olması yönündendir. Bunun sonucu, bütüncül bir yüklemeyi bilen kimsenin bölümcül bir yüklemeyi bilenden daha çok bütüncül yüklemeyi kendiliğinden bildiğidir. Bütüncül ispat, demek, bölümcül ispattan daha iyidir.

Bundan başka, bütüncülün sade homonim bir kavramı değil de, bir tek ve aynı bir kavramı varsa, bütüncül hususî bazı nesnelerden daha az değil; bozulamaz nesnelerin bütüncüllere katılmaları ve hususî nesnelerin daha fazla bozulabilir olmaları yönünden, daha çok var olacaktır.

Bundan başka, bütüncülün bir tek nesneyi ifade ettiğinden ötürü hususî nesnelerden ayrı bir gerçeklik olduğunu farzetmekte hiç bir gereklilik yoktur. Bir öz değil, sadece bir nitelik, bir görelik veya bir aksiyon ifade eden öbür nesneler için de bunu farzetmeye ihtiyaç yoktur. Böyle bir şey farzedilirse bunun sebebi ispat değil, daha ziyade dinleyicidir.

Başka delil. İspat, sebebi ve niçini ispat eden kıyas ise daha çok sebep olan bütüncüldür (gerçekte kendisine bir yüklemin kendi kendine ait olduğu şey bu yüklemenin sebebidir; o halde bütüncül ise ilk konudur; şu halde sebep bütüncüldür). Bunun

sonucu olarak, bütüncül ispat, sebebi ve niçini daha iyi ispat ettiğinden ötürü üstündür.

Bundan başka, bizim niçini araştırmamız duruyor ve o zaman, bir nesnenin oluşu veya varlığı herhangi bir başka nesnenin oluşundan veya varlığından ileri gelmediği vakit biz bildiğimizi düşünüyoruz: Bu şekilde sevk ve idare edilen bir araştırmanın son ilkesi o andan itibaren meselenin sonu ve sınırıdır. Söz gelimi, *filân ne maksatla geldi? Para almak için;* bunu da, *borçlu olduğu şeyi geri vermek maksadıyle, bu son şeyi ise haksızlık etmemek maksadıyle.* Böyle ilerleyerek artık ne bir başka şeyle, ne de bir başka şey için olmayan bir şeye eriştiğimiz zaman gaye olarak alman, bu sebeplerdir ki filân geldi, veya nesne vardır veya oluyor, diyoruz ve yalnız o zaman onun niçin geldiğinin en büyük bilgisini elde ettiğimizi söylüyoruz. O halde bütün sebepler (αἰτία) ve bütün niçinler (διὰτι) bu hususta birbirlerine benzer iseler ve bizim açıkladığımız gibi, soncul sebepler halinde de, en iyi bu tarzda biliyorsak, bundan, başka sebepler halinde de, bir yüklem artık herhangi bir başka nesne gereğince bir konuya ait olmadığı zaman en büyük bilgiye eriştiğimiz sonucu çıkar. Böylece dış açıların ait oldukları üçgen ikizkenar olduğundan ötürü dört dik açıya eşit olduğunu bildiğimiz zaman geriye niçin ikizkenarın bu hassayı haiz olduğunu bilmek kalıyor: Bu, bir üçgen olduğundan ötürü ve bir üçgen de düz bir şekil olduğundan ötürü bu hassaya sahiptir. Düz şekil kendi öz tabiatından başka hiç bir sebeple artık bu hassayı haiz değilse işte o zaman en büyük

bilgiye sahibiz. Fakat bizim bilgimiz bu anda bütüncül olmuştur. Bütüncül ispat, demek daha iyidir.

Bundan başka, ispat ne kadar bölümcül olursa o kadar sonsuz içine düşer, halbuki bütüncül ispat yalına ve sınıra doğru gider. Nesneler ise, sonsuz olmaları yönünden, bilinemezler: Onlar ancak sonlu olmaları yönünden bilinebilirler. Şu halde bizim onları bilmemiz bölümcül olmaları yönünden çok, bütüncül olmaları yönündendir. Bütüncüller, bunun sonucu olarak, daha çok ispat olunabilirler; nesneler ne kadar ispat olunabilirlerse ispat da o kadar onlara uyar; çünkü göreliler aynı zamanda artarlar. Bundan çıkan sonuç bütüncül ispatın, daha çok bir ispat olduğundan daha iyidir.

Üstelik, nesneyi ve daha bir başka nesneyi bize bildiren ispat ancak nesneyi bize bildiren ispata tercih olunmalıdır. Bütüncüle sahip olan kimse ise bölümcülü de bilir. Halbuki bölümcülü bilen bütüncülü bilmez. Bundan, bu sebepten ötürü de, bütüncül ispatın tercihe değer olduğu sonucu çıkar.

İşte son bir delil daha. İlkeye daha yakın olan orta terim ile ispat olunduğundan ötürü bütüncül daha iyi ispat olunabilir; ve daha yakın olan şey de doğrudan doğruya öncüldür; bu ise ilkedir. O halde ilkeden hareket eden ispat ilkeden hareket etmeyenden daha kesin ise, ilkeye daha sıkı bağlı olan ispat da daha az sıkı bir şekilde bağlı olandan daha kesindir: Bütüncül ispat ilkesine daha sıkı bir bağlılık ile vasıflı olduğuna göre, bütüncül ispat en iyi ispat olacaktır. Söz gelimi, D hakkında A yı orta terim olarak B ve G ile ispat etmek istenildiğinde: B

üst terim olduğuna göre, bununla yapılan ispat daha bütüncül olacaktır.

Bununla beraber bu delillerden birkaçı ancak diyalektiktir. Bütüncül ispatın üstünlüğünün en açık delili şudur ki, iki önermeden biz önce olana sahip olursak aynı zamanda herhangi bir tarzda sonra olanı da biliriz: Biz onu güç (δύναμις) halinde biliriz. Söz gelimi, her üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu biliniyorsa herhangi bir tarzda, yani güç halinde, ikizkenarın da iki dik açıya eşit açıları olduğu, hatta ikizkenarın bir üçgen olduğu bilinmese bile, bilinir. Buna karşılık, elde sonraki önerme bulunduğu zaman hiç bir suretle ne güç halinde, ne de fiil (ἐνέργεια) halinde bütüncül önerme bilinmez.

Nihayet, bütüncül ispatın bütüncül kavranabilir olduğunu söyleyelim. Halbuki bölümcül ispat duyumda biter.

25

<OLUMLU İSPATIN ÜSTÜNLÜĞÜ>

İşte bütüncül ispatı bölümcül ispata tercih ettiren deliller bunlardır. Şimdi, olumlu ispatın olumsuz ispattan üstün olduğu, işte şöyle gösterilebilir.

Esasen bütün nesneler eşit olmak üzere, en iyi ispatın en az sayıda postulatlardan veya hipotezlerden, başka deyimle, öncüllerden çıkan ispat olduğunu kabul edelim. Gerçekte, önermeler aynı şekilde bilinmek şartıyle, işte daha az sayıda olanlar vasıtasıyle daha çabuk bilgi elde olunacaktır. Tercihe değen de

budur. En az sayıda önermelerden çıkan ispatın üstünlüğü hakkındaki tasdikımızın içinde bulunan delil, şu aşağıdaki gibi umumî bir tarzda göz önünde tutulabilir. Bir halde olduğu gibi öbür halde de orta terimler biliniyorsa, ve bununla beraber önce olanlar daha çok biliniyorsa B G D orta terimleriyle, A nın E ye ait olduğu bir ispat ve Z H orta terimleriyle A nın E ye ait olduğu bir başka ispat farzolunabilir. O zaman A nın D ye yüklenmesi A nın E ye yüklenmesiyle aynı derecede bilinir. Fakat A nın D ye yüklenmesi A nn E ye yüklenmesinden öncedir ve ondan daha çok bilinir; çünkü sonuncu öncekiyle ispat olunmuştur ve kendisiyle ispat olunan şey ispat edilenden daha pekindir.

Öyle ise en az sayıda öncüllerle yapılan ispat, zaten bütün nesneler eşit olmak üzere, en iyisidir. Şimdi olumlu ispat ile olumsuz ispatın her ikisi de üç terimle ve iki öncülle yapılır, fakat birincisi sadece herhangi bir nesnenin var olduğunu kabul ederken, ikincisi hem herhangi bir nesnenin var olduğunu, hem de herhangi bir nesnenin var olmadığını kabul eder; o halde daha çok sayıda öncüllerle yapılır; bunun sonucu olarak da o aşağıdır.

Bundan başka, her ikisi de olumsuz olan iki öncülün hiç bir kıyas vücuda getiremediği, birinin olumsuz, öbürünün de olumlu olması gerektiği ispat edildi. Biz böylece aşağıdaki kaideyi ilâve etmek zorundayız. İspat ilerledikçe olumlu önermeler gerekli olarak sayıca daha fazlalaşır, halbuki herbir istidlâlde birden fazla olumsuz önermenin bulunması imkân-

sızdır. Gerçekte A nın, B nin ait olduğu nesnelerden hiç birisine ait olmadığını ve B nin her G ye ait olduğunu kabul edelim. İki öncülün de geliştirilmesi gerekirse araya bir orta terim sokmak lâzımdır. A B nin orta terimi D ve B G nin orta terimi E olsun. E nin <B ye ve G ye, nispetle> olumlu olarak, D nin de B ye nispetle olumlu olarak, ama A ya nispetle olumsuz olarak konulduğu açıktır: Çünkü D her B ye aittir, halbuki A hiç bir D ye ait olmamak zorundadır. Böylece bir tek olumsuz öncül, yani A D elde olunur. Öbür kıyaslar için de tarz aynıdır, çünkü her zaman olumlu bir kıyasın terimlerinde orta terim iki uca nispetle olumludur, halbuki olumsuz kıyasta orta terimin yalnız onlardan birine nispetle olumsuz olması gereklidir, öyle ki olumsuz olan ancak bu biricik öncüldür, öbürleri olumludur. — O halde kendi vasıtasıyle ispat olunan şey, ispat edilenden daha iyi bilinmekte ve daha pekinse, olumlu olumsuzla değil, olumsuz önerme olumlu önerme ile ispat edilmiyorsa, olumlu ispat, daha önce, daha iyi bilinmekte ve daha pekin olduğundan en iyi ispat olacaktır.

Bundan başka, kıyasın ilkesi doğrudan doğruya bütüncül öncül ise ve bütüncül öncül olumlu ispatta olumlu, olumsuz ispatta olumsuz ise; üstelik, olumlu olumsuzdan önce ve ondan daha iyi bilinmekte ise (çünkü olumsuzluk olumlulukla bilinmektedir ve olumluluk, tamamıyle varlık yokluktan önce olduğu gibi, öncedir), bundan olumlu ispatın ilkesinin olumsuz ispatınkinden üstün olduğu sonucu çıkar: üstün ilkeler kullanan ispatın kendi de üstündür.

Nihayet, olumlu ispatın tabiatı ilkenin tabiatına daha çok yaklaşır, çünkü olumlu ispat olmadan olumsuz ispat yoktur.

26

<DOĞRUDAN DOĞRUYA İSPATIN SAÇMALIĞA İRCADAN ÜSTÜNLÜĞÜ>

Olumlu ispat olumsuz ispata üstün olduğuna göre, bu yüzden elbette imkânsıza ircadan da üstündür.

Fakat ilkin olumsuz ispatla imkânsıza irca arasındaki farkın ne olduğunu bilmek gerekir. A nın hiç bir B ye ait olmadığını ve B nin her G ye ait olduğunu farz edelim: Bundan gerekli olarak, A nm hiç bir G ye ait olmadığı çıkar. Bu tabiattaki öncüllerle A nm G ye ait olmadığı olumsuz ispatı doğrudan doğruya olacaktır. — İmkânsıza ircaa gelince, o şöyle olur. A nm B ye ait olmadığını ispat etmemiz gerektiğini kabul edelim. Bunun ona ait olduğunu, ve üstelik, B nin G ye ait olduğunu koymak zorundayız. Öyle ki netice A nın G ye ait olduğudur. Ama bunun bir imkânsızlık olduğunu malûm ve kabul edilmiş olarak farzedelim. O zaman bundan A nm B ye ait olmayacağını çıkarırız. Öyle ise B nin G ye ait olduğu kabul olunursa A nın B ye ait olması imkânsızdır.

Terimlerin düzeni iki ispatta da aynıdır. Bunlar, en çok bilinen olumsuz önermenin birinin veya diğerinin olmasına göre, yani A nın B ye yüklenmesini inkâr eden veya A nın G ye yüklenmesini inkâr eden önermenin olmasına göre uygulanmalarında farklıdır. En çok bilinen, A nın G ye ait olmadığı

sonucu ise, yapılan, imkânsızlık yoluyle ispattır; bunun aksine olarak bu, kıyasın öncülü ise, doğrudan doğruya ispatla karşı karşıya bulunulur. Fakat tabiî düzende, A nın B ye ait olmadığı önermesi, A nın G ye ait olmadığı önermesinden öncedir, çünkü sonucun kendilerinden çıkarıldığı öncüller sonucun kendinden öncedirler ve *A, G ye ait değildir* sonuçtur ve *A, B ye ait değildir,* sonucun çıktığı öncüllerden biridir. Çünkü imkânsızlığa ircaın varıp dayandığı olumsuz netice tam manada bir sonuç değildir; önceden olanları da öncüller değildir. Bunun tamamıyle aksine, kıyasın kurucu unsurları, kendi aralarında bütünün bölüme veya bölümün bütüne münasebetleri gibi bir durumda olan öncüllerdir, halbuki A G ve A B birbiri ile bu cinsten bir münasebette değildirler.

O halde daha iyi bilinen ve önce olan öncüllerden başlayan ispat üstün ise ve her iki ispat herhangi bir şeyin var olmadığından hareket ederek bir inanç yaratmakla beraber, yine de birinin hareket noktası öbürününkinden önce ise, bundan olumsuz ispatın imkânsızlığa ircadan mutlak surette üstünlüğü olacağı sonucu çıkar, ve olumlu ispatın kendisi de olumsuz ispattan üstün olduğuna göre, bunun sonucu olarak o da imkânsızlığa ircadan üstün olacaktır.

27

<BİR İLMİN ÜSTÜNLÜĞÜNÜN ŞARTLARI>

Niçinden ayrı olacak olguyu değil, hem olgu ve hem de niçini bildiği vakit bir ilim daha sahih ve ön-

cedir. — Üstelik, dayanak ile meşgul olmayan bir ilim, dayanak ile meşgul olandan daha sahihtir: Söz gelimi, aritmetik armonikten daha sahihtir. Bunun gibi, az sayıda ilkelerden itibaren teşkil edilen bir ilim toplamın sonucu olan birtakım ilkeler üzerine dayanandan daha sahihtir; geometriden daha sahih olan aritmetiğin durumu budur. *Toplamın sonucu* ile, söz gelimi, birliğin durumsuz bir öz olduğunu, halbuki noktanın durumu olan bir öz olduğunu söylemek istiyorum; bu sonuncuya toplamın bir sonucu adını veriyorum.

28

<İLİMLERİN BİRLİĞİ VE FARKLI OLUŞU>

Tek bir ilim, bir tek cinsi, yani cinsin ilk ilkelerden itibaren kurulan bütün konuları (başka deyimle, bu topyekûn konunun bölümlerini), ve onların özlük hassalarını içine alandır.

Bir ilim, öbür ilimden, ilkeleri ya müşterek bir kaynağı haiz olmadığı veya birbirlerinden çıkmadıkları zaman farklıdır. Bunun ispatı, bir ilmin ispat olunamayan öncüllerine varıldığı zaman, bunların ispat edilen sonuçlarla aynı cinste bulunmalarının gerekmesidir; bunun ispatı ise, bu öncüllerle ispat edilen sonuçların aynı cins içine girmeleri, başka deyimle, aynı cinsten olmalarıdır.

29
<İSPATLARIN ÇOKLUĞU>

Sadece, aynı bir seriden, söz gelimi, A ve B nin orta terimleri olan G, D veya Z gibi sürekli olmayan bir orta terim ayrı ayrı alınmakla değil, hatta onu bir başka terimden almak suretiyle bile aynı bir sonucun birçok ispatları olabilir. Söz gelimi, *A* nın *değişmek*, *D* nin *bir başkalaşmaya maruz kalmak*, *B* nin *zevk almak* ve *H* nin *istirahat etmek* manasına geldiğini kabul edelim. Gerçek olarak, D, B ye A, D ye yüklenebilir, çünkü zevk alan bir kimse bir başkalaşmaya maruz kalır ve bir başkalaşmaya maruz kalan da değişir. Şimdi de, A gerçek olarak H ya, H da B ye yükletilebilir, çünkü zevk alan her insan istirahat eder, istirahat eden kimse de değişir. Bunun sonucu olarak, kıyas türlü türlü olan, başka deyimle, aynı bir seriye ait olmayan birtakım orta terimlerle meydana gelebilir; bununla beraber bu orta terimlerden hiç birisi öbürünün yüklemi olmayacak kadar da değil, çünkü gerekli olarak her ikisinin de bir tek ve aynı şeye ait olması lâzımdır.

Bir başka nokta da incelenmeye değer: o da, öbür şekillerde kıyas yoluyle aynı bir sonuç kaç türlü elde edilebildiğidir.

30
<TESADÜF OLGULARI İSPATIN KONUSU DEĞİLDİRLER>

Tesadüfe bağlı olan şeyin ispat yolu ile ilmi yoktur. Gerçekte, tesadüfe tabi olan şey ne gereklilik

ile, ne de çok kere vaki olmaz, fakat bu iki olgu düzeninin dışında meydana gelir. İspat yalnız onların birine veya öbürüne uygun gelir, çünkü öncüller gerekliyse sonuç gerekli olduğundan, öncüller sabit ise sadece sabit olduğundan her kıyas birtakım gerekli veya sadece sabit öncüllerle başlar. Bunun sonucu olarak, tesadüf olgusu ne sabit, ne de gerekli olmadığından ispat da buna uymayacaktır.

31

<DUYULARLA BİR İSPATIN İMKÂNSIZLIĞI>

Duyum yoluyle ilmî bir bilgi kazanmak da mümkün değildir. Gerçekte, duyumun konusu sadece ferdî bir nesne değil, filân nitelikte bir nesne olsa bile, hiç değilse belli bir yerde ve belli bir anda filân belli nesneyi gerekli olarak algılamak lâzımdır. Fakat bütüncül olanın, bütün hallere uyan şeyin algılanması imkânsızdır, çünkü bu ne belli bir nesnedir, ne de belli bir andır, aksi halde bu bir bütüncül olamazdı. Çünkü bütüncül diye her zaman ve her yerde olana deriz. İspatların bütüncül olduklarına ve bütüncül kavramların algılanamaz olduklarına göre, duyum yoluyle ilim olmadığı açıktır. Fakat üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğunu algılamak mümkün olsaydı bile, apaçıktır ki biz bunun da yine bir ispatını araştırırdık, ve onun hakkında ilmî bir bilgiye (bazılarının iddia ettikleri gibi) sahip olamazdık; çünkü du-

yum gerekli olarak ferdî olana taalluk eder, halbuki ilim bütüncül bilgiden ibarettir. Bunun için, biz ayda olsaydık ve yer yuvarlağının güneş ışığının yolu üzerinde araya girdiğini görseydik güneş tutulmasının sebebini bilmeyecektik; bu anda güneş tutulması olduğunu algıyacaktık, fakat hiç bir surette sebebi bilmeyecektik. Çünkü duyum, dediğimiz gibi bütüncüle taalluk etmez. Bu ise bu vakıanın tekrarlanan gözlemi ile, bütüncülün peşine düşerek, bir ispata varamayacağımızı söylemek değildir, çünkü bütüncül, hususî hallerin bir çokluğundan çıkmaktadır.

Fakat bütüncülün büyük değeri, sebebi bildirmesidir; öyle ki kendilerinden başka bir sebebi haiz olan bu olgular için bütüncül bilgi duyumların ve sezginin (νοησις) (ilk ilkelere taalluk eden hususta, sebep bambaşkadır) çok üstündedir. Bundan başka, duyumla ispat olunabilen şeyin ilmini elde etmenin, algı diye ispat yoluyle bilgi edinmeye denmediği takdirde imkânsız olduğu sonucu çıkar. — Bununla beraber, bazı meseleler açıklanmaları için ancak duyumun yetkinsizliğine irca olunabilirler. Gerçekte, birtakım haller vardır ki burada bir görme fiili, bizim yalnız görme ile bileceğimizden değil, görme fiilinden bütüncülü çıkarmış olacağımızdan ötürü her sonraki araştırmaya nihayet verebilir. Söz gelimi, camın deliklerini ve bunlar arasından ışığın geçtiğini görseydik, apaçıktır ki şeffaflığın sebebini elde ederdik, çünkü bu olgunun her camda ayrı ayrı tekerrür ettiğini görmekle aynı zamanda bunun bütün hallerde böyle olduğunu anlardık.

32

<İLKELERİN FARKLI OLUŞU>

İlkeler bütün kıyaslar için aynı olamazlar.

Bu ilkin sırf diyalektik birtakım düşüncelerle gösterilebilir. — Bazı kıyaslar doğru, bazıları da yanlıştır. Gerçekte, doğru, yanlış ilkelerden çıkarılabilse de bu ancak bir defa vaki olur. Demek istiyorum ki, söz gelimi, A, G hakkında doğru ise ve orta terim B yanlışsa (A nın B ye ve B nin de G ye yüklenmelerinin her ikisi de yanlış olduğundan) bununla beraber orta terimler bu öncülleri ispat için alınmışsa, onlar yanlış olacaklardır, çünkü her yanlış sonucun birtakım yanlış öncülleri vardır, halbuki doğru sonuçların doğru öncülleri vardır ve doğru ile yanlış gerçekte farklıdırlar. Bundan başka, yanlış sonuçlar her zaman aralarında özdeş ilkelerden bile çıkmazlar, çünkü hem birbirlerine zıt olan şeyler, hem de aynı zamanda var olmayanlar yanlıştırlar: Söz gelimi, *adalet haksızlıktır ve adalet korkaklıktır; insan attır* ve *insan öküzdür; eşit daha büyüktür, eşit daha küçüktür* gibi.

Fakat koyduğumuz ilkelerden hareket ederek aşağıdaki ispat çıkarılabilir. Doğru sonuçların hepsi aynı ilkelere dayanmazlar; onların arasından pek çoğu için ilkeler cins yönünden farklıdırlar ve aralarında değişilemezler: Söz gelimi, birlikte, noktaların yerini alamazlar, çünkü birincilerin durumu yoktur, sonrakilerin ise bir durumu vardır. Hiç değilse terimlerin ister orta terimler olarak, ister yuka-

rıya ister aşağıya doğru, veya bir kısmı uçların içinde, bir kısmı da dışında intıbak etmeleri gerekecektir. — Fakat müşterek ilkelerden bazıları bütün sonuçları ispat etmek için öncüller vazifesi görmeye de elverişli değildirler (*müşterek ilkeler* diye, söz gelimi, kendisine göre her şeyde tasdik veya inkâr etmek gereken ilkeye diyorum): Çünkü varlıkların cinsleri başka başkadır ve bazı yüklemler niceliklere aittir, halbuki bazıları da yalnız niteliklere, ispatın müşterek ilkeler yardımıyle yapıldığı taayyünlere aittir.

Bundan başka, ilkeler hiç de sonuçlardan çok daha az sayıda değildirler. Çünkü ilkeler öncüllerdir, öncüller ise ya bir terimin konması (προσλαμβάνειν) ile, ya araya konması (ἐμβάλλειν) ile teşkil edilmişlerdir. Üstelik, her ne kadar terimlerin sayısı sınırlı ise de sonuçlar sonsuz sayıdadır. Nihayet, bazı ilkeler gereklidir, bazıları da olağan.

İmdi, nesneleri bu tarzda göz önünde tutunca, ilkelerin özdeş olmalarının veya sayıca sınırlı olmalarının imkânsız olduğu meydana çıkacaktır, çünkü sonuçların sayısı sonsuzdur. Bir yandan da, herhangi bir şekilde özdeşliği bir başka manada kullanarak, söz gelimi, bu ilkelerin geometrinin, şunların hesabın, şu berikilerinin de tıbbın ilkeleri olduğu söylenirse; bu, türlü türlü ilimler için türlü türlü ilkeler olduğunu söylemekten başka bir şey demek midir? Bunlara kendi kendileri ile özdeş olduklarından ötürü özdeş demek gülünç olacaktır, çünkü her nesne bu tarzda her nesne ile özdeşleştirilebilir. Aynı şekilde, herhangi bir sonucun da mümkün bütün ilkelerden

itibaren ispat olduğunu ileri sürmek de ilkelerin bütün nesneler için yanı olup olmadığını araştırmak değildir; bu fazlasıyle basit bir şey olur, çünkü bu apaçıklık ilimlerinde vaki olmaz ve sillojistik tahlilde de mümkün değildir, çünkü, ilke olanlar doğrudan doğruya öncüllerdir, ayrı bir sonuç da ancak yeni bir doğrudan doğruya öncül ilâve edilmekle elde olunur, Bunların, ilke olanları bu ilk doğrudan doğruya öncüllerin olduğu söylenirse, bunun sebebi her cinste bir tane olmasıdır. — Bununla beraber mümkün bütün öncüllerden herhangi bir sonucun ispat edilebilmesi iddia olunmazsa, ve böyle olmakla beraber, ilkelerin her bir ilim için başka başka olacak derecede ayrı oldukları kabul olunmazsa, o zaman, bütün sonuçların ilkeleri aynı bir cinste oldukları halde, filân hususî sonuçların filân hususî öncüllerle, falanların da falanlarla ispat edilip edilmeyeceklerini incelemek kalıyor. Fakat, orada da bunun mümkün olmadığı açıktır, çünkü cins yönünden ayrı olan nesnelerin ilkelerinin de cins yönünden ayrı oldukları ispat edildi. Gerçekte, ilkeler iki türlüdür; yardımlarıyle ispatın yapıldığı ilkeler, ve konusu olan cins. Her ne kadar yardımlarıyle ispatın yapıldığı ilkeler müşterek iseler de, öbürleri cinsler, konular, söz gelimi, sayı ve miktar gibi hususidirler.

33

<İLİM VE SANI>

İlim ve konusu, sanıdan ve konusundan farklıdır, çünkü ilim bütüncüldür ve gerekli önermeler-

den başlar, gerekli ise olduğundan başka türlü olamaz. Böylece doğru olan ve gerçekten var olan, fakat başka türlü olabilen birtakım şeyler bulunsa da, ilmin bunlarla meşgul olmadığı açıktır. Aksi takdirde başka türlü olabilen şeyler başka türlü olamayacaklardır. İşte bu şeyler de ne sezginin (νοῦς) konusu (*sezgi*'den bir ilim ilkesi anlarım) ne de doğrudan doğruya öncülün yakalanmasından ibaret olan ispatçı olmayan ilmin konusu değildirler. Akıl (νοῦς), ilim ve sanı ve bunların ifade ettikleri doğru olabilirler; öyle ki bunun sonucu olarak sanının; yanlış veya doğru olmakla, olduğundan başka türlü olabilen şeye tatbik olunması kalıyor. Vakıada, sanı doğrudan doğruya ve gerekli - olmayan bir öncülün kavranmasıdır. Bu görüş esasen gözlemi yapılan olgularla uygunluk halindedir, çünkü sanı duraksız şeydir: Onun konusu için kabul ettiğimiz tabiatta da öyledir. Bundan başka, nesnenin başka türlü olamadığı düşünüldüğü vakit hiç bir zaman sadece bir sanıya sahip olunduğu düşünülmez; bunun tamamıyle aksine olarak, o zaman ilim sahibi olunduğu düşünülür. Fakat nesnenin sadece böyle olduğu, ancak hiç bir şeyin onu başka türlü olmaktan alıkoymadığı düşünüldüğü zamandır ki basit bir sanıya sahip olunduğu düşünülür, çünkü sanının öz konusunun bu olduğu, ilmin konusu ise gereklinin olduğu sanılır.

O halde, hangi manada, aynı şey hem sanının, hem de ilmin konusu olabilir? Bilinen her şeyin aynı zamanda sanının da olabildiği ortaya konulursa niçin sanı ilim değildir? Gerçekte, bilen kimse ve sa-

nıya sahip olan kimse doğrudan doğruya öncüllere varıncaya kadar aynı orta terimlerle aynı yolu takip ederler, öyle ki birincinin ilim sahibi olduğu doğru ise ikinci de sadece bir sanıya sahip olmakla beraber, ilme sahiptir; gerçekte, sade olgu üzerine değil, aynı zamanda niçin üzerine de bir sanı sahibi olmak mümkündür. Niçin ise, orta terimdir.

Başka türlü olamayan hakikatler ispatların vasıtalarıyle yapıldığı tariflerin yakalandığı tarzda elde olunursa, bir sanı değil, bir ilim elde olunmayacak mı; ama onları doğru olarak yakalamakla beraber bu, konuya öz ve cevher yönünden bağlı olarak olmazsa, gerçek bir ilme değil, bir sanıya sahip olunmayacak mıdır ve bu sanı üstelik, doğrudan doğruya öncüllerle elde edilmediği zaman ancak olguya taalluk ettiği halde, doğrudan doğruya öncüllerle elde edildiği zaman hem olguya, hem de niçine taalluk eden bir sanı olmayacak mıdır? Ama sanının ve ilmin konusu mutlak olarak özdeş değildir; yanlış sanının konusu ile doğru sanının konusu nasıl herhangi bir manada aynı olabilirse, ilmin konusuyle sanını konusu da aynı tarzda aynı olabilir. Gerçekte, doğru sanı ile yanlış sanının, bazılarının anladığı manada aynı konuyu haiz olduğunu iddia etmek türlü saçmalıklar arasında yanlış sanısı olan kimsenin sanı sahibi olmadığını kabul etmeye sevk eder. Gerçekte, *özdeş* kelimesinin birçok manaları vardır; bir manada doğru sani ile yanlış sanının konusu aynı olabilir, ama bir başka manada aynı olmayabilir. Böylece diyagonalin ölçülebilir olduğu hususunda doğru sanı sahibi olmak saçmadır; fakat kendisine her iki

sanının tatbik olunduğu diyagonal aynı diyagonal olduğuna göre her iki sanı, bu manada, biricik ve aynı konuya sahiptir; yalnız tarif içinde ifade olunan mahiyet her hal içinde aynı değildir. İlmin ve sanının konusunun özdeşliği için de bu böyledir. İlim, söz gelimi, *hayvan* yüklemini yakalar, öyle ki yüklemin hayvan olmaması mümkün değildir; bunun aksine olarak, sanı için yüklem, olduğundan başka olabilecektir. Birinci halde, söz gelimi hayvan insanın özlük bir unsuru olarak kavranır; ikinci halde ise, hayvan insanın bir yüklemi olarak kavranır, ama insanın özlük bir unsuru olarak değil. Her iki halde de konu aynıdır; çünkü konu, insandır, fakat bilgi şekli aynı değildir.

Bundan açıkça çıkar ki, aynı şey aynı zamanda hem sanının, hem de ilmin konusu olamaz; çünkü o zaman aynı şey hem olduğundan başka bir şey olabilir, hem olamaz olarak kavranacaktır, bu ise mümkün değildir. Aynı bir şeyin ilmi ve sanısı bizim gösterdiğimiz manada, ayrı ayrı kafalarda aynı zamanda pekâlâ var olabilir, ama aynı şahısta aynı zamanda var olamaz. Gerçekte, söz gelimi, bir yandan insanın öz yönünden hayvan olduğu (bu insanın hayvandan başka bir şey olamadığını söylemekten kastolunan şeydi), öbür yandan da insanın öz yönünden hayvan olmadığı, çünkü hayvandan başka bir şey olabilmek'in manası budur, aynı zamanda kavranılacaktır.

Geri kalanlara gelince, yani diskürsif düşünce (διάνοια), sezgi (νοῦς), ilim, sanat, ihtiyat, hikmet için konulması uygun gelen ayrımlar bunlar ter-

cihan bir kısmı fiziğe, öbür kısmı ahlâka taalluk eden birtakım meselelerdir.

34

<ZİHİN KESKİNLİĞİ>

Zihin keskinliği birdenbire orta terimi keşfetmek yetisidir. Söz gelimi, ayın parlak tarafının daima güneşe dönük olduğunu görerek, derhal olgunun sebebi, yani ışığını güneşten aldığı anlaşılırsa; veya bir kimsenin zengin bir adamla konuşmakta olduğunu müşahade ederek, onun ondan ödünç para aldığı keşfolunursa durum budur; iki kişiyi dost yapan şeyin müşterek bir düşmanları olması olduğunu keşfetmek de böyledir. Bütün bu misallerde sebepler olan orta terimlerin de bilinmesi için uçları görmek yetişir.

A ile *parlak tarafın güneşe dönüktür*, B ile *ışığını güneşten almak*, G ile de *ay* gösterilebilir. O zaman *ışığını güneşten almak* olan A, ay olan G ye aittir; *ışığının kaynağına dönük olmak* olan A da B ye ait olur. Böylece A, B vasıtasıyle G ye yüklenir.

KİTAP II

<TARİF VE SEBEP TEORİSİ>

1

<TÜRLÜ ARAŞTIRMA ÇEŞİTLERİ>

Ortaya atılan sorular, bizim bildiğimiz nesnelere eşit sayıdadır. Biz ise kendimize dört türlü soru soruyoruz: *olgu, niçin* nesnenin *var olup olmadığı*, nihayet *ne* olduğu. Böylece birçok terimler içine alarak nesnenin filân veya falan şey olup olmadığını, söz gelimi, güneşin bir tutulmaya maruz kalıp kalmadığım kendi kendimize sorduğumuz zaman araştırdığımız olgudur. Bunun delili, güneşin bir tutulmaya maruz kaldığını keşfeder etmez daha ileriye gitmemizdir. Başlangıçtan itibaren güneşin bir tutulmaya maruz olduğunu bilsek, bu tutulmaya maruz olup olmadığını bilmeye çalışmayız. Ama olguyu bildiğimiz zaman niçini ararız: söz gelimi, güneşin bir tutulmaya maruz kaldığını ve yerin sarsıldığını bildiğimiz güneş tutulmasının niçinini veya yer sarsımının niçinini arıyoruz.

İşte birçok terimleri kucakladığımız zaman kendi kendimize sorduğumuz sorular bunlardır. Ama soruyu bir başka tarzda sorduğumuz birtakım haller

de vardır: söz gelimi, bir *Kentaur* veya bir tanrı *olup olmadığı (olup olmadığı* deyimini, *ak olup olmadığı* denildiğindeki gibi değil, mutlak manada alıyorum). Nesnenin var olduğunu öğrendiğimiz zaman da ne olduğunu araştırıyoruz: söz gelimi, *Tanrı nedir* veya *insan nedir?*.

2

<HER ARAŞTIRMA ORTA TERİMİN ARAŞTIRILMASINA VARIR>

Demek, bizim kendi kendimize koyduğumuz soru nevileri bunlardır ve bizim bilgimiz bu soruların cevaplarından ibarettir.

Olguyu araştırdığımız zaman veya bir nesnenin mutlak manada *var olup olmadığını* aradığımız zaman, gerçekte bunun bir orta terimi olduğunu veya olmadığını ararız; bir defa olguyu veya nesnenin var olduğunu öğrendik mi (başka deyimle, onun ister kısmen, ister mutlak olarak var olduğunu öğrendik mi), ve bundan başka niçini veya nesnenin ne olduğunu araştırdık mı, bir orta terimin hangisi olduğunu araştırırız (araştırma olguya taalluk ettiği zaman ben nesnenin *kısmî varlığı* diyorum, ve varlığın kendine taalluk ederse *mutlak manada varlık*'ın sözünü ediyorum. Söz gelimi, *ay bir tutulmaya maruz kalır mı?* sorusunu, veya: *ay büyür mü?* sorusunu sorduğum zaman kısmî bir varlık vardır. Çünkü bu cinsten sorularda, bir nesnenin bir nesne olduğunu veya bu nesne olmadığını araştırıyoruz. Mutlak manada bir nesnenin varlığına gelince bu,

söz gelimi, ayın veya gecenin var olup olmadığını sorduğumuz zamandır). Sonuç şudur ki bütün bu araştırmalarda, ya bir orta terimin olup olmadığını, veya hangi orta terim olduğunu kendi kendimize soruyoruz. Gerçekte, orta terim, sebeptir, bizim bütün araştırmalarımızın konusu da odur. Söz gelimi, *ay bir tutulmaya maruz kalır mı?* demek; *tutulmaya bir sebep var mı veya yok mu* demektir. Bundan sonra, bir sebebi olduğunu bildiğimiz zaman biz: o halde *bu sebep nedir?* sorusuna geçeriz. Çünkü gerek kendisiyle bir nesnenin şu veya bu değil de mutlak bir tarzda ve özce olduğu sebep, gerek kendisiyle bir nesnenin özlük veya ilintilik herhangi bir yüklem sahibi olması yönünden, mutlak tarzda değil de şu veya bu olduğu sebep her iki halde de orta terimdir. Mutlak manada *olan* dan konunun kendisini, söz gelimi ayı, yer yuvarlağını, güneşi, üçgeni anlarım. Konu hakkında tasdik edilen nitelikten tutulma, eşitlik, eşitsizlik, yeryuvarlağının araya girmesi veya araya girmemesini anlarım. Bütün bu misallerde, nesnenin tabiatı ile niçin var olduğu arasmda bir özdeşlik vardır. *Tutulma nedir?* sorusu ile *yerin araya girmesiyle ayın ışıktan mahrum oluşu* cevabı, *niçin burada tutulma var?* veya *niçin ay bir tutulmaya duçar oluyor?* sorusu ile *yer araya girdiği zaman ışığın yok oluşu yüzünden* cevabına özdeştir. Bunun gibi, *bir musiki akordu nedir? Tiz ile pes içinde sayılık bir münasebettir*'in yerine *niçin tiz pes ile uyuşur? Tiz ile pes arasında sayılık bir münasebet olduğundan ötürü* konulabilir. Nihayet, tiz *ile pes bir akort yaparlar mı?* demek *münasebetleri sayılık mıdır?* demek-

tir. Ve bunu kabul ettiğimiz zaman: *o halde bu münasebet hangisidir?* sorusunu soruyoruz.

Araştırmanın her zaman orta terime taalluk etmesi, orta terimin duyulur olduğu hallerden açıkça çıkar. Gerçekte, biz onu ancak algılamadığımız için araştırıyoruz: söz gelimi, bir tutulmaya sebep olan bir orta terimin bulunup bulunmadığını araştırıyoruz. Fakat ayda olsaydık biz ne tutulmanın vaki olup olmadığını, ne de niçin vaki olduğunu araştırmazdık; olgu ve niçin aynı zamanda apaçık olurlardı. Gerçekte, bize bütüncülün bilgisi algı fiilinden gelmiş olurdu: çünkü duyum bize, ayın şimdi bir tutulmaya maruz olduğu apaçık olduğundan ötürü, şu anda yerin araya girdiğini öğretir; bütüncül de işte buradan gelmiş olurdu.

Bizim dediğimiz gibi, bir nesnenin ne olduğunu bilmek onun niçin var olduğunu bilmek demektir; bu, hem sade herhangi bir yüklem ile vasıflandırılmış olarak değil, mutlak manada *var olmaları* yönünden, hem de *iki dik açıya eşit* veya *daha büyük* veya *daha küçük* gibi, onların herhangi bir yükleme sahip olmaları yönünden nesneler hakkında doğrudur.

3

<TARİF İLE İSPAT ARASINDAKİ FARK>

Böylece bütün meselelerin orta terimin araştırılmasından ibaret olduğu apaçıktır.

O halde bir nesnenin ne olduğunun nasıl gösterildiğini ve tarifin ne tarzda ispata vardırılabileceği-

ni, tarifin ne olduğunu ve nenin tarifi olduğunu söyliyelim.

İlkin bu soruların ortaya çıkardığı bazı güçlükleri açalım ve söyliyeceklerimize, hemen bundan önceki sözlerimize en çok yaklaşan bir noktanın yoklanmasıyle başlıyalım. Gerçekte, aynı bir desneyi aynı yönteme göre hem tarif, hem de ispat yoluyle bilmek mümkün müdür, yoksa imkânsız mıdır diye sorulabilir. Çünkü tarif nesnenin ne olduğuna taalluk eder görünüyor, bir nesnenin ne olduğunu açıklayan her şey de bütüncül ve olumludur, halbuki kıyasların bir kısmı olumsuz olabilir, öbür kısmı da bölümcül olmayabilir: söz gelimi, ikinci şeklin bütün kıyasları olumsuzdur. Üçüncüden olanlar bütüncül değildir. Ayrıca, birinci şeklin olumlu sonuçları tarif bile olunamazlar: söz gelimi, *her üçgenin iki dik açıya eşit açıları vardır.* Bunun sebebi şudur ki ispat olunabileni bilmek, onun ispatına sahip olmaktır. Bunun sonucu olarak, bu tabiattaki sonuçların ispatı olabilirse onların bir de tarifine sahip olunamayacağı apaçıktır. Aksi takdirde böyle bir sonuç, ispatı elde edilmeden tarifi gereğince de bilinebilecektir, çünkü biri olmadan öbürünün elde olunabilmesine, hiç bir mani yoktur.

Yeter bir kanaat bize tümevarımla da sağlanabilir, çünkü hiç bir zaman tarif ile, ister özlük yüklem sıfatıyle, ister ilinti olarak bir başka şey hakkında tasdik edilen şey hakkında hiç bir şey bilmedik. Bundan başka, tarif bize bir cevherin bilgisini kazandırırsa bu türlü taayyünler besbellidir ki cevher değildirler.

Böylece ispatı olan her şeyin tarifinin olmadığı apaçık bir şeydir. Fakat o zaman tarifi olan her şeyin de ispatı var mı, yoksa bu mümkün değil mi? Bir sebep, bundan öncekinin aynı bir sebep var ki buraya da tatbik olunur. Bir tek ve aynı nesne bir olması yönünden ancak bir tarzda bilinebilir: buradan da, mademki ispat olunabilen şeyi bilmek onun ispatına sahip olmaktır, o halde ispat olmadan tarife sahip olmanın ispat olunabilen nesnenin bilgisini vereceği imkânsızlığına varılacaktır.

Bundan başka, ispatların ilkeleri bundan önce ispat olunduğu üzere, kendileri için mümkün ispatlar mevcut bulunmadığı tariflerdir: çünkü ya ilkeler, ilklerin ilkeleri ve sonsuza kadar böyle giderek, ispat olunabilir olacaklardır, veya ilk hakikatlar ispat olunamayan birtakım tarifler olacaklardır.

Fakat bütünlükleri içinde alınarak,, tarifin konuları ile ispatınkiler aynı olamazlarsa da, hiç değilse içlerinde aynı olabilen birkaç tane yok mudur? Veya tarifi olan şeyin ispatı olamayacağından, bu mümkün değil mi? Gerçekte, tarif öz ve cevhere taalluk eder, halbuki bütün ispatların, özü koydukları ve kabul ettikleri açıktır: söz gelimi, matematik ispatlar bir'in özünü ve tek'in özünü koymaktadır ve öbür ilimlerde de bu böyledir. Bundan başka, her ispat bir konu hakkında bir yüklemi, ona ait olarak, veya ait olmayarak tasdik eder; tarifte ise, bir unsur hiç bir surette öbürüne yüklenmiş değildir. Söz gelimi, ne iki ayaklı hakkında hayvanı, ne de hayvan hakkında iki ayaklıyı tasdik etmeyoruz. Aynı suretle yüzey hakkında da şekli tasdik etmiyoruz. Çün-

kü ne yüzey şekildir, ne de şekil yüzeydir. Üstelik, bir nesnenin ne olduğunu ispat etmekle bir yükleme olgusunu ispat etmek arasında bir fark vardır. Tarif nesnenin ne olduğunu bildirir, ispat ise filân yüklemin falan konuya ait olduğunu veya olmadığını bildirir; ayrı nesneler ise, ispatlardan birinin öbürüne nispeti bölümün bütüne olan nispeti gibi olmadığı takdirde, ayrı ispatları gerektirirler. Bu kaydı ilâve ediyorum, çünkü her üçgenin açılarının iki dik açıya eşit olduğu ispat olundu ise bu hassanın ikiz kenara ait olduğu da ispat olunmuştur, çünkü ikiz kenar bir bütün olarak alman üçgenin bir bölümüdür, halbuki bizi meşgul eden halde, yükleme olgusu ve nesnenin özü bu cinsten karşılıklı münasebetlerde değildirler. Çünkü biri öbürünün bir bölümü değildir.

Böylece ne tarifi olan hiç bir şeyin ispatı olmadığı, ne de ispatı olan hiç bir şeyin tarifi olmadığı görülür. Çıkarılacak umumî sonuç, hiç bir zaman aynı bir nesnenin hem tarifi, hem ispatı olmadığıdır. Şüphe yok, bundan da tarif ve ispatın ne özdeş, ne de birbiri içinde olmayacakları sonucu çıkar. Çünkü aksi takdirde konuları aynı münasebetler içinde olurlardı.

4

<ÖZÜN İSPATI YOKTUR>

Başlangıçtaki güçlükler hakkındaki açıklamamızı burada keselim.

Öz'ün kıyası, başka deyimle, ispatı mümkün mü? Veya şimdiki söz (λόγος) ün farzettiği gibi,

mümkün değil mi? Gerçekte, kıyas orta terim vasıtasıyle bir konu hakkında bir yüklemini ispat eder; bir yandan da mahiyet hem tarif edilene hastır, hem de onun özüne ait olarak yüklenir. Fakat, bu halde, konu, konunun tarifi ve orta terim gerekli olarak karşılıklı olabilir: çünkü A, G ye has ise A nın B ye, B nin de G ye has olduğu apaçıktır, öyle ki bütün bu terimler birbirine hastırlar; bundan başka, A her B nin özü içinde ise, B de, G nin özüne ait olarak, her G hakkında bütüncül olarak tasdik edilmişse A nın da, G nin özüne ait olarak G hakkında gerekli bir şekilde tasdik edilmesi lâzımdır. Fakat iki öncülde bu böyle değilse, başka deyimle, A, B nin özüne ait olarak tasdik edilmişse, ama B, kendileri hakkında tasdik edildiği konuların özüne ait değilse, A, G nin özüne ait olarak, G hakkında gerekli bir şekilde tasdik edilmiş olmayacaktır. Böylece her iki öncül de özü tasdik edecekler ve bunun sonucu olarak B de, özü olarak G hakkında tasdik edilecektir. Öncüllerin her biri özü, başka deyim ile ne olduğuluk'u tasdik ettiğine göre, G nin mahiyeti sonuç çıkarılmazdan önce orta terim içinde olacaktır.

Umumileştirmek için, insanın özünü tasdik ve ispat etmek gerektiği farz olunsun. G nin *insan*, A nın insanın *öz*'ü, yani hayvan - iki ayaklı veya daha başka bir şey olduğu kabul olunsun. O zaman, biz bir kıyas yapmak istersek A nın her B ye yükletilmesi gereklidir. Ama bu öncülün netice itibariyle insanın özü de olacak olan bir yeni orta terimi olacaktır. O halde tutamak tasdik ve ispat edilmesi gere-

keni koyuyor, madem ki B aynı zamanda insanın özüdür.

Ama yalnız iki öncül bulunduğu zamanki, yani ilk ve doğrudan doğruya oldukları zamanki hal göz önünde tutulması gereken haldir; çünkü bizim dediklerimiz bu suretle daha iyi açıklanabilecektir. Böylece ruhun özünü, veya insanın özünü, veya herhangi bir başka gerçeği birbirini karşılayan terimlerle ispat edenler, bir ispatı gerekeni delil yerine alma yaparlar; söz gelimi, ruhun kendi öz varlığının sebebini kendinde bulundurduğu ve kendi öz varlığının sebebini kendinde bulunduranın kendi kendine hareket eden bir sayı olduğu ileri sürülseydi, böyle olurdu; çünkü o zaman, ruhun özü içinde, kendi kendine hareket eden bir sayı olduğunu, ruhla bu sayı arasında tam bir özdeşlik olduğu manasında ifade etmek gerekir. Gerçekte, A, B nin, B de G nin basit bir sonucu iseler A, G nin mahiyeti olmayacaktır, ama sadece G hakkında söylenmesi doğru olan şey olacaktır. B olması yönünden her B hakkında tasdik edilen A, A nın bir nev'ine özdeş ise bu yine böyledir: hayvanın özü insanın özü hakkında tasdik edilmiştir (çünkü bütün hallerde, insanın özünün hayvan özü olduğu doğrudur, yine bunun gibi, her insanın hayvan olduğu da doğrudur), ama insanın özünün özdeşi olarak tasdık edilmemiştir.

O halde, dediğimiz gibi iki öncül almadıkça, A nın G nin mahiyeti ve cevheri olduğu sonucunun çıkarılmayacağı sonucunu çıkarıyoruz. Yalnız bunlar bu tarzda alınırsa B kabul olunmakla, sonuçtan önce, B nin, G nin mahiyeti olduğu kabul olunmuş ola-

caktır. Bundan burada bir ispatın bulunmadığı sonucu çıkarılır: bir ispatı gerekeni delil yerine almadan başka bir şey yapılmış olmayacaktır.

5

<ÖZ, BÖLME İLE İSPAT EDİLEMEZ>

Bölme (διαίρεσις) metodu da, şekillere dair tahlilde söylediğimiz üzere sonuç, çıkarmaya erişemez. Gerçekte, filân başka nesnelerin var olduğundan ötürü filân nesnenin var olduğu hiç bir zaman gerekli bir tarzda elde olunamaz: bölme de tümevarım kadar ispat eder. Bunun sebebi, sonucun ne bir sorgulama (ἐρωτᾶν), ne de hasmın bir tavizine (ϛοῦναι) bağlı olmaması gerektiğidir; fakat öncüller verildiği zaman, hatta cevap veren inkâr etse bile onun var olması gerekldiir. <Söz gelimi, sorulur:> *insan hayvan mıdır, yoksa cansız varlık mı?* Arkasından, hayvan olduğu konulur, ama sonuç olarak çıkarılmaz. Her hayvanın, istisnasız, ya yürüyücü veya suda yaşıyıcı olduğu da ilâve olunur ve insanın yürüyücü olduğu ortaya konulur. — Bundan başka, insanın bu iki kavramın bütünü olması, başka deyimle *hayvan - yürüyücü* olması gerekli bir şekilde denilenden çıkmaz, fakat bu yeni bir postülattır. Bölmenın büyük sayıda veya küçük sayıda farklarla yapılmasının hiç ehemmiyeti yok: her iki halde de, istidlâl aynıdır. Bu metodu kullananlar için bölmenin kullanılması o kadar faydasızdır ki onlar kıyasla ispat olunabilecek olan hakikatleri bile çıkaramazlar. Ni-

tekim bu bütünün insan hakkında doğru olmasına, bununla beraber onun ne özünü, ne de mahiyetini göstermesine bir mani var mıdır? Öze bir şeyin ilâve olunmadığını, veya ondan bir şey alınmadığını, veya nihayet bir özlük karakterin aldanmadığını temin eden nedir?

Bunlar elbette birtakım kusurlardır, <denilecek>; ama öz içinde bulunan bütün unsurlar alınırsa, ve ilk unsur ifade olunduktan sonra bölme yoluyle, hiçbirini unutmadan kesilmeyen terimler serisine devam olunursa bu kusurlar giderilebilir. Bu şartlar da muhakkak yerine getirilmelidir, çünkü bölmenin nevi yönünden bölünmez olana varıp dayanması gerekir. — Bununla beraber, <diye cevap vereceğiz>, bunda kıyas yoktur ve bölme bize bir şey bildiriyorsa, bunu başka türlü yapıyor. Burada şaşılacak bir şey yoktur, çünkü hiç şüphesiz, tümevarım da aynı şekilde ispat değildir, bununla beraber bir şey gösterir. Fakat bölmeden tarif çıkarıldığı zaman kıyas yapılmaz. Çünkü orta terimleri olmadan elde edilen kıyaslarda olduğu gibi, filân öncüller verilmiş olmakla filân şeyin var olmasının gerekli olarak lâzım geldiği söylenirse, sebebi sorulabilir: böylece, bölme üzerine dayanan tariflerde de bu böyledir. Söz gelimi, *insanın özü nedir? Hayvan, ölümlü, ayakları olan, iki ayaklı, kanatsız.* Fakat her yeni bir yüklemin ilâvesinde *niçin?* diye sorulabilir. Bölme yoluyle her hayvanın ya ölümle veya ölümsüz olduğu söylenecek ve hatta ispat olunacaktır (hiç değilse böyle sanılıyor). Fakat böyle bir ifade bütünlüğü içinde, bir tarif değildir. Öyle ki bunun böl-

me yoluyle ispat olunabileceğini farz etsek bile, tarif hiç bir suretle sonuç olmaz.

6

<ÖZ, HİPOTETİK KIYASLA İSPAT EDİLEMEZ>

Ama acaba, bu defa hipotezle başlamakla, yani bir yandan bir şeyin mahiyetinin, özünün has unsurları ile teşkil edildiğini, bir yandan da yalnız bu unsurların öz içinde bulunduklarını ve cümlesinin o şeye has olduğunu ortaya koymakla bir şeyin özünü ifade eden tarifi ispat etmek mümkün müdür? Çünkü şeyin özü işte bundan ibarettir. İspatın orta terim ile gerekli bir şekilde yapılması gerektiğine göre, yoksa daha ziyade, burada da mahiyet bu öncülde ifade edilmiş değil midir?

Bundan başka, kıyasta öncül olarak kıyasın kendisinin olduğu şey konulmadığı gibi (çünkü her zaman kıyasın kendilerinden teşekkül ettiği öncüllerden birinin öbürüne karşı durumu bütünün bölüme olan durumu gibidir), böylece mahiyet de kıyas içinde bulunmamalıdır, konulan öncüllerin dışında da olmalıdır. Yalnız sonucun kıyaslık olup olmadığından şüphe eden kimseye kıyasın ortaya koyduğumuz tarifine uygun olduğundan ötürü, kıyaslık olduğu cevabını vermelidir, sonucun mahiyet olmasından şüphelenen kimseye de mahiyetin, koyduğumuz tarifine uygun olduğundan ötürü, kıyaslık olduğu

cevabını vermelidir. Bunun sonucu olarak kıyasın tarifi olmadan da veya mahiyetin tarifi olmadan da, bir sonuç gerekli olarak elde edilmelidir.

Aşağıdaki tipten bir hipotez yoluyle ispatta da bu böyledir. Kötünün özü bölünürlükten ibaret ise ve bir şeyin zıtdının özü (bir zıtdı olan nesneler bulunduğu takdirde) nesnenin özünün zıtdı ise, o zaman *iyi*, kötünün bölünmez de bölünürün zıtdı ise, bundan iyinin özünün bölünmezlikten ibaret olduğu sonucu çıkacaktır. <Bu bir ispatı gerekeni delil yerine almadır>, çünkü burada da ancak mahiyet öncül olarak konmakla, ve mahiyeti ispat etmek maksadiyle konulmuş bir öncül olarak konmakla ispat yapılır. — Bununla beraber <denilecek ki> bu başka bir mahiyet midir? — Bunu kabul ediyorum, çünkü ispatlarda da; filân şeyin falan başkasına yüklendiği öncül olarak konulur; yalnız yüklenen terim ne büyük terimin ne büyük terimin aynıdır, ne de tarif yönünden onun özdeşidir veya ona aksedilebilir.

Bundan başka, iki türlü ispat karşısında, bizim tasvir ettiğimiz gibi, bölme yoluyle ispat ve kıyas yoluyle ispat karşısında, aynı güçlükle karşılaşılır: insan niçin *hayvan - iki ayaklı - yürüyücü* olacak da hayvan *ve* yürüyücü olmayacak? Gerçekte, kabul olunan öncüllerden yüklemin bir birlik kurması için hiç bir gereklilik çıkmaz: bu, *musikici* ve *gramerci*'nin aynı insana yüklenmeleri halindeki gibi bir halde böyle olabilir.

7

<TARİF, ÖZÜ TASDİK VE İSPAT EDEMEZ>

O halde, tarif etmekle, öz veya mahiyet nasıl tasdik ve ispat olunacaktır? Hakikati teslim edilmiş bulunan önermelerden hareket ederek ispat olunduğu zamanki gibi, filân şeyler var olmakla herhangi başka bir şeyin de gerekli olarak var olacağı gösterilemez, çünkü bu bir ispattır; tümevarımda olduğu gibi, hususî hallerin apaçıklığı üzerine dayanılarak hususî hallerden hiç biri başka türlü olmadığından bütünün de böyle olduğu da gösterilmeyecektir: çünkü tümevarım, şeyin ne olduğunu tasdik ve ispat etmez, ama bir yüklemi haiz olduğunu veya olmadığım tasdik ve ispat eder. Bize başka hangi yöntem kalmaktadır? Çünkü muhakkaktır ki öz, duyum ile veya parmakla göstermek suretiyle tasdik ve ispat olunamaz.

Üstelik, öz, tarifle nasıl tasdik ve ispat olunacaktır? Gerçekte, insanın veya herhangi başka bir şeyin ne olduğu bilindiği zaman, onun var olduğu da gerekli olarak bilinir; çünkü var olmayan bir şeyin ne olduğunu kimse bilmez: yalnız sözün veya ismin, *teke - geyik* dediğimiz zamanki gibi, ne ifade ettiği bilinebilir, ama teke - geyik'in ne olduğunu bilmek imkânsızdır. Fakat, bundan başak, tarif bir şeyin ne olduğunu tasdik ve ispat ederse onun var olduğunu da tasdik ve ispat edebilir mi? Tıpkı ispat gibi tarif de bir tek aynı şeyi bildirdiğine göre, hem özü, hem

de varlığı aynı istidlâlle nasıl tasdik ve ispat edecektir? İnsanın ne olduğu başka bir şey; insanın var olması da başka bir şeydir.

Bundan sonra, yalnız cevherin istisnasıyle herhangi bir nesnenin var olduğunun gerekli olarak bir ispatla gösterildiğini ileri sürüyoruz. Ama varlık hiç bir zaman herhangi bir şeyin cevheri değildir, çünkü bir cins değildir. Demek ki ispatın konusu nesnenin var olduğu olacaktır. Şimdi, ilimlerin yaptıkları da işte budur: geometrici *üçgen* teriminin manasını *koyar,* fakat onun filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder. O halde özü tarif etmekle ne ispat olunacaktır? Üçgen mi? O halde tarif yoluyle bir şeyin ne olduğu bilinmekle, onun var olup olmadığı bilinmeyecektir; bu ise imkânsızdır.

Tarifin şimdiki metotlarını göz önünde tutarsak, tarifin tarif olunan şeyin var olduğunu ispat etmediği de açıktır, çünkü bir merkezden eş uzaklıkta olan herhangi bir şey var olsa bile, yine de niçin tarif edilen şey var olsun? Niçin başka deyimle bu, dairenin tarifi olsun? Bu pek âlâ Oreikhalk'inkidir de denebilir. Çünkü tarifler, ne tarif olunan şeyin var olabileceğini, ne de onun tarifi yapıldığı iddia olunan şey olduğunu ispat etmeye kadar gitmezler: her zaman niçini sormak mümkündür.

Mademki tarif etmek ya nesnenin ne olduğunu, ya adının ne ifade ettiğim göstermektir, bizce, nesnenin ne olduğunu mutlak olarak ispat etmezse tarif ad ile aynı manayı haiz olan bir sözden başka bir şey olmayacağı sonucu çıkarılabilir. Fakat bu bir

saçmalıktır. İlkin gerçekte, hem cevher olmayan şeyin, hem de hiç var olmayan şeyin tarifi olacaktır, çünkü bir ad ile, var olmayan şeyler bile ifade olunabilir. Bundan başka, bütün sözler birtakım tarifler olacaklardır, çünkü her zaman herhangi bir söze bir ad takılabilir, öyle ki bizim diyeceğimiz her şey tarifter başka bir şey olmayacak, hatta İlias bile bir tarif olacaktır. Nihayet, hiç bir ispat filân adın filân şey manasına geldiğini ispat edemediğine göre, bunun sonucu olarak, tarifler de bize bunu bildiremezler.

Bu düşünceler gereğince, ne tarif ve kıyasın aynı ve tek bir şey, ne de tarifin konusu ile kıyasınkı özdeş gibi görünmüyorlar; bundan başka, tarifin hiç bir şeyi ne ispat ne de tasdik etmediği ve özün de ne tarif, ne de ispatla bilinemediği sonucu çıkıyor.

8

<TARİFLE İSPATIN MÜNASEBETİ>

Bu sonuçlardan temele dayananların hangileri, temele dayanmayanların hangileri olduğunu, tarifin tabiatının ne olduğunu ve herhangi bir manada, özün bir ispat konusu olup olmayacağını, veya bunun mutlak surette imkânsız olup olmadığını yeniden incelemek zorundayız.

Dediğimiz gibi, bir nesnenin ne olduğunu bilmek onun varlığının sebebini bilmek demektir, bunun hikmeti (λογος) ise, bir şeyin bir sebebi haiz olması gerektiğidir. Bundan başka, bu sebep öze özdeş de olur, ondan başka bir şey de olur; ancak sebe-

bi kendinden ayrı bir şey olması halinde, öz ispat olunabilir de, ispat olunamaz da. Bunun sonucu olarak, sebep özden başka bir şey ise ve ispat mümkünse, sebep gerekli olarak orta terimdir ve ispat kıyasın birinci şekliyle yapılır, çünkü ispat edilen sonuç hem bütüncül, hem de olumludur. Böylece bizim açıkladığımız metot takip ettiğimiz gayeye erişmenin ilk yolu olacaktır: bu, özü başka bir özle ispat etmekten ibarettir. Gerçekte, özleri içine alan birtakım sonuçlar, gerekli bir şekilde, kendi de bir öz olan bir orta terim ile elde edilmek zorundadırlar, tıpkı has yüklemler de has bir orta terimle elde olundukları gibi; öyle ki aynı şeyin iki mahiyetinden biri ispat olunacak, öbürü ispat olunmayacaktır.

Daha yukarıda, bu metodun bir ispat teşkil edemeyeceğini, fakat burada yalnız özün diyalektik bir kıyasının bahis konusu olduğunu söyledik. İşte meseleyi, hareket noktasından ele alalım ve özün ne tarzda ispat olunabileceğini açıklayalım. Olgu hakkında bilgimiz olduğu vakit, niçini ararız, ve ara sıra olgu ile niçini aynı zamanda bilmemize rağmen, yine niçini olgudan önce bilmek mümkün değildir. Bunun gibi bir nesnenin mahiyetinin varlığından ayrı olmadığı apaçıktır. Çünkü bir nesnenin ne olduğunu bilmek, onun var olup olmadığı bilinmedikçe imkânsızdır.

Bundan başka, bir nesnenin var olduğunu veya olmadığını kâh nesnenin özlük bir unsurunu yakalıyarak, kâh, söz gelimi, gök gürültüsünün bulutların bir gürültüsü olduğunu, tutulmanın bir ışık yoksunluğu olduğunu, insanın bir hayvan nevi olduğunu,

ruhun da kendi kendine hareket eden şey olduğunu bildiğimiz zaman olduğu gibi, ilinti alarak biliyoruz. Nesnenin var olduğunu ilinti olarak bildikçe de öz hakkında gerekli olarak tam bir bilgisizlik içinde bulunuruz, çünkü nesnenin var olduğunu bile gerçekten bilmiyoruz ve var olduğunu bilmeden bir nesnenin ne olduğunu araştırmak, şüphesiz hiç bir şey araştırmamaktır. Buna karşılık, nesnenin bir unsurunu yakaladığımız hallerde özün araştırılması daha kolaydır. Bundan bir nesnenin var olduğunu ne kadar iyi bilirsek, onun özünü bilmeye de o kadar iyi güzümüzün yettiği sonucu çıkar. — Öyle ise özün bir unsurunu bildiğimiz nesnelerin sözünü edelim. ve aşağıdaki misale başlıyalım. A nın *tutulma,* G nin *ay,* ve B nin de *yer yuvarlağının araya girmesi* olduğunu. kabul edelim. Tutulmanın olup olmadığını araştırmak B nin vuku bulup bulmadığını araştırmaktır; bu ise A için bir sebep (λόγος) olup olmadığını araştırmaktan asla farklı bir şey değildir. Bu sebep varsa biz A nın da var olduğunu söylüyoruz. Başka misal: Sebebin bir çelişmenin iki uzuvdan hangisini tayin ettiği araştırılabilir: sebep bir üçgenin açılarını iki dik açıya eşit kılar mı, yoksa kılmaz mı? Bulduğumuz zaman, biz olgu ile niçini öncüllerin doğrudan doğruya olması şartıyle aynı zamanda biliyoruz. Doğrudan doğruya değillerse biz olguyu biliyoruz, ama niçini bilmiyoruz <aşağıdaki misalde misalde olduğu gibi>. G *ay, A tutulma,* B de, *bedir zamanında hiç bir görünür cisim ay ile bizim aramıza girmese de bir gölge aksettirmek güçsüzlüğü* olsun. O halde *hiç bir cisim ay ile bizim aramıza gir-*

mese de, bir gölge aksettirmek güçsüzlüğü olan B, G ye; bir *tutulmaya maruz kalmak* olan A da B ye ait olursa, aym bir tutulmaya maruz kaldığı apaçıktır. Fakat yine de niçini görülemez; tutulmanın mevcut olduğunu biliriz, ama onun ne olduğunu bilmeyiz. Fakat A nın G ye ait olduğu açık olduktan sonra, bu yüklemenin niçini araştırmak B nin ne olduğunu araştırmaktır: acaba yerin araya girmesi mi, yoksa aym devaranı mı, yoksa ışığın sönmesi mi? fakat bu yeni orta terim öbür ucun yani bu misallerde, A nın tarifinin kendisidir. Çünkü tutulma yerin yaptığı araya girmeden başka bir şey değildir. <Yine böylece>: *Gök gürültüsü nedir? Bir bulutta ateşin sönmesidir* demek, *niçin gürler? Ateşin bulutta sönmesinden ötürü,* demenin aynıdır. G *bulut,* A *gürültüsü,* B de *ateşin sönmesi* olsun. Şu halde B *bulut* olan G ye aittir, çünkü ateş bulutta sönüyor; *gürültü* olan A, B ye aittir, B de muhakkak büyük uç olan A nın tarifidir. B nin sebebi olarak bir başka orta terim daha lâzımsa bu, A nm geri kalan tariflerinden biri olacaktır.

O halde biz öze nasıl erişildiğini ve onu bilmeye nasıl muvaffak olunduğunu ortaya koyduk; her ne kadar özün kıyası, başka deyimle ispatı olmasa da biz yine de özün bilinmesinin kıyasla, yani ispatla olduğunu görüyoruz. İspat olmadan, kendinden başka bir sebebi olan bir nesnenin özünü bilmenin mümkün olmadığı ve bizim baştaki incelemelerimizde gösterdiğimiz gibi ispat da edilemediği neticesini çıkarıyoruz.

9

<İLKELERİN NE VARLIĞI, NE DE ÖZÜ İSPAT OLUNAMAZ>

Bazı şeylerin kendilerinden başka bir sebebi var, başka bazı şeyler için ise sebepleri kendilerinden ayrı değildir. Bundan, özler arasında da, doğrudan doğruya olanlar, başka deyimle ilke olanlar bulunduğu anlaşılıyor, ve bu özlerin sadece var olduklarının değil, aynı zamanda ne olduklarının da farzolunması veya bunları başka türlü bildirmek gerekir. Aritmetikçinin yaptığı tam budur, çünkü o hem birliğin ne olduğunu, hem de birliğinin var olduğunu farzeder. Bir yandan da bir orta terimi, yani cevherlerinden başka bir sebebi olan nesneler için bizim açıkladığımız tarzda, yine de ispat etmekle beraber ispat yoluyle özünü göstermek mümkündür.

10

<TÜRLÜ TARİF NEVİLERİ>

Mademki tarife bir şeyin ne olduğunu açıklayan söz diye bakılmaktadır, onun nevilerinden birinin ismin ifade ettiğini açıklayan bir söz, başka deyimle özü ifade edenden farklı sırf itibarî bir sözdür: bu, söz gelimi, *üçgen* teriminin ifade ettiği şey, üçgen adı verilmesi yönünden bir şeklin ne olduğu olacaktır. Biz üçgenin var olduğunu arıyoruz. Fakat bu vaziyette varlıklarını bilmediğimiz şeylerin tarifini elde etmek güçtür, bu güçlüğün sebebi de bizim

daha yukarıda dediğimiz gibi bizim nesnenin var olup olmadığım ancak ilinti yoluyle bilmemizdir. Bundan başka, bir söz iki tarzda birdir: ya yalın bağlantı gereğince, *İlias* gibi, veya ilinti yolundan başka bir yolla, onun bir tek konu hakkında bir tek yüklemi ifade ettiğinden ötürü.

İşte o halde tarifin ilk tarifi: Bu bizim şimdi verdiğimiz tariftir. Bir başka tarif nevi de nesnenin niçin var olduğunu gösteren sözdür. Böylece birincisi bir mana veriyor, fakat tasdik ve ispat etmiyor, halbuki ikincisi apaçık olarak, ancak terimlerinin durumuyle ispattan farklı bulunan özün yarı ispatı olacaktır. Çünkü niçin gürlediğini söylemekle gök gürlemesinin ne olduğunu söylemek arasında bir fark vardır: birinci halde, ateşin bulutlarda sönmesinden ötürü olduğu söylenecektir, halbuki gök gürlemesinin ne olduğu hakkında bunun bulutlarda sönen ateşin gürültüsü olduğu söylenecek. Böylece aynı söz ayrı bir şekil almaktadır: birinde sürekli bir ispattır, öbüründe bir tarif. — Gök gürültüsü bulutlardaki gürültü diye de tarif olunabilir, bu ise özün ispatının sonucudur. — Nihayet, doğrudan doğruya terimlerin tarifi özün ispat olunamaz bir verisidir.

Biz, tarifin birinci manada özün ispat olunamaz bir sözü olduğu; ikinci manada ispattan ancak terimlerin durumları yönünden farklı bulunan özün bir kıyası olduğu; üçüncü manada ise, özün ispatının sonucu olduğu neticesini çıkarıyoruz.

O halde, bizim dediklerimize göre, ilk olarak hangi manada özün ispatı olduğu, hangi manada olmadığı, hangi şeylere uyduğu, hangi şeylere uyma-

dığı; ikinci olarak, tarifin kaç manada alındığı, hangi manada özü gösterdiği, hangi manada göstermediği, hangi şeylere uyduğu, hangi şeylere uymadığı; nihayet, tarifin ispatla olan münasebetinin ne olduğu ve onunla aynı konuya nasıl uyabildiği ve nasıl uyamadığı görülüyor.

11

<ORTA TERİM OLARAK ALINAN TÜRLÜ SEBEPLER>

Sebebi bildiğimiz zaman tanıdığımızı zanneder-iz. Sebeplerin sayısı ise dörttür: ilk olarak, mahiyet, ikinci olarak bazı şeyler verilmiş olmakla bir başka şeyin gerekli olarak onu takip etmesi; üçüncü olarak nesnenin hareketinin ilkesi; dördüncü olarak da nesne ne maksatla olmuşsa o gaye. Bu sebeplerin hepsi ispatta orta terim olmaya yarayabilirler. — Gerçekte, filân nesne belli ve verilmiş olmakla, bundan gerekli olarak şunun var olduğu sonucunun çıktığı, bir tek öncül yardımıyle ispat olunamaz, hiç olmazsa iki tane lâzımdır; yani bu iki önermenin bir tek orta terimi olması gerekir. Böylece bu biricik orta terim bir kere ortaya konuldu mu, sonuç gerekli olarak ardından gelir. Bu, aşağıdaki misalle de gösterilebilir: Yarım-daire içine çizilen açı niçin bir dik açıdır? Veya: Hangi veriden bu açının bir dik açı olduğu sonucu çıkar? Böylece, A nın *dik açı*, B nin *iki dik açının yarısı*, G nin de *yarım daire içine çizilen açı* olduğunu kabul edelim. O zaman,

B sebeptir ve bu sebep gereğince *dik açı* olan A, *yarım daire içine çizilen açı* olan G ye aittir. Çünkü B, A ya; G, B ye eşittir. Çünkü G iki dik açının yarıcıdır. O halde, *iki dik açının yarısı* olan B, A nın G ye ait olduğu, yani, dediğimiz gibi, yarım daire içine çizilen açının dik açı olduğu sonucunun çıktığı veridir. Bundan başka, B, A nın mahiyetine özdeştir, çünkü o, A nın tarifinin ifade ettiği şeydir; biz ise daha önce, orta terimin sebep olarak mahiyet olduğunu gösterdik.

Bir yandan da, *Medler niçin Atinalılara karşı harp ettiler?* demek, *Atinalılara karşı yapılan harbin sebebi nedir?* demektir. Cevap ise şudur: *Atinalıların*, Erethria'lılarla birlikte Sardeis'e hücum ettiklerinden ötürü. Çünkü harbi çıkaran bu olgudur. Kabul edelim ki A *harp*, B *mütecaviz olarak hücum etmiş olmak*, G de *Atinalılar* demek olsun. O zaman, B *mütecaviz olarak hücum etmiş olmak* G *Atinalılar*'a, A da B ye aittir. Çünkü haksız mütecavizle harp edilir. Böylece A *harp etmek*, B ye *ilk olarak başlayanlar*'a, B de G ye, *Atinalılar*'a aittir. Çünkü ilkin başlayan bunlardır. O halde burada da sebep, başka deyimle, hareket ilkesi orta terimdir.

Sebebin soncul sebep olduğu haller için de bu aynıdır. Söz gelimi, *niçin gezinilir?* İyi sıhhatte olmak için. *Bir ev niçin vardır? Malları korumak için.* Birinci halde, soncul sebep sağlıktır, ikincide malların korunmasıdır. Fakat akşam yemeğinden sonra niçin gezinmek gerektiğini sormakla bunun ne maksatla yapıldığını sormak arasında hiç bir fark yoktur. G *akşam yemeğinden sonra gezinti;* B *gıdaların mi-*

deye oturmaması, A da *iyi sıhhatte olmak* olsun. Akşam yemeğinden sonra gezinmek olgusunun gıdaları midenin ağzında kalmaktan alıkoymak hassasını haiz olduğunu ve bunun da sıhhat için iyi bir şey olduğunu kabul edelim: çünkü öyle geliyor ki B, *gıdaların mideye oturmaması* G ye, *gezinmek olgusu*'na, ve A, *sıhhatli olan* da B ye aittir. O halde, soncul sebep olan A nın G ye ait olmasının sebebi nedir? *Mideye oturmamak olgusu* olan B dir. Fakat B, A nın bir nevi tarifidir, çünkü onun vasıtasıyle A bilinecektir. Fakat B niçin A nın G ye yüklenmesinin sebebidir? Çünkü B gibi bir durumda bulunmak sıhhatte olmaktır. Tariflerin yerlerini değiştirmek lâzımdır. Böylece, her şey daha açık olacaktır. Yalnız oluş sırası burada hareketin sebeplerindekinin tersinedir: Baîs sebepler sırasında orta terim ilk olarak husule gelmek zorundadır, halbuki soncul sebepler sırasında ilk olan küçük terim G dir. En sonunda gelen de soncul sebeptir.

Esasen, aynı şeyin hem bir gaye ile var olduğu, hem de gerekliliğin eseri olduğu da olabilir: söz gelimi, niçin ışık fenerden geçiyor? Bunun sebebi ilkin daha küçük parçacıklardan mürekkep olan şeyin gerekli olarak, ışığın dışarda nüfuz yoluyle husule geldiğini kabul etmek şartıvle, daha büyük mesamelerden geçmesidir; ikincisi, bir gaye ile, yani çarpmamamız içindir. Öyle ise bir nesne iki sebeple *var olabilirse* yine iki sebeple *olamaz*[a]*mı?* Söz gelimi, gök gürlemesi bulutlardaki ateşin sönmesiyle gerekli bir şekilde husule gelen bir vızlama, bir gürültü olması ve gayesi de, *Pythagoras'cıların* temin

ettikleri gibi, Tartaros'dakilere korku telkin etmek için onları tehdit etmek olması halindeki gibi bir halde. Bu cinsten misaller hem de pek çoktur, hele oluş ve kuruluşları tabiî olan varlıklarda. Çünkü tabiat kâh gaye ile, kâh bir gereklilikle husule getirir. Gereklilik ise iki türlüdür: biri bir nesnenin tabiî temayülüne uygundur; öbürü zorla ve temayüle zıt olarak yürür: Söz gelimi, taşın hem yukarıya, hem de aşağıya doğru gitmesi gereklilikle olur, ama aynı gereklilikle değil.

Zekânın eserlerine gelince, söz gelimi, bir ev veya bir heykel gibi bir kısmı hiç bir zaman ne tesadüften, ne de gereklilikten ileri gelmeyip her zaman bir gaye ile yapılırlar, sıhhat ve muhafaza gibi olan bazıları da talihe bağlıdırlar. Hele hem şöyle hem böyle olabilenlerdedir ki (fakat ancak eserin gaye iyi olacak şekilde talie bağlı bulunmadığı hallerde) bir netice, ister tabiatta, ister sanatta olsun, bir gayeden ileri gelir. Bir yandan da, talihe tabi olan hiç bir şey bir gaye ile husule gelmez.

12

<SEBEP VE SONUCUN ZAMANDAŞLIĞI>

İster olmakta olan, ister geçmiş, isterse gelecek olguların sözü edildiği zaman, sebep varlıklardakinin tamamıyle aynıdır (çünkü sebep olan orta terimdir), şu farkla ki varlıklar için sebep *vardır;* halbuki şimdiki olgular için sebep olmaktadır; geç-

miş olgular için geçmiştir, gelecek olgular için de gelecektir. Söz gelimi, tutulma niçin vaki *oldu?* Çünkü yerin araya girmesi *oldu;* tutulma vaki *oluyor,* çünkü yerin araya girmesi *oluyor,* tutulma vaki *olacaktır,* çünkü yerin araya girmesi vaki *olacaktır;* ve tutulma *vardır,* çünkü araya girme *vardır.* <Başka misal>: Buz nedir? Bunun donmuş su olduğunu kabul edelim ve *suyu* G ile *donmuş*'u A ile, sebep olan orta terimi, yani *topyekûn sıcaklığın yokluğunu* da B ile gösterelim. O halde B, G ye, donma olan A da B ye aittir: buz B husule gelmekte olduğu zaman teşekkül eder, B husule gelmiş olduğu zaman o da teşekkül etmiştir, B husule gelecek olduğu zaman o da teşekkül edecektir.

Bu türlü sebep ve sonucu, oluş halinde bulundukları zaman zamandaş olarak olurlar, onlar var oldukları zaman zamandaş olarak var olular; geçmişlerse, geleceklerse, vaziyet aynıdır. Fakat sebep ve sonucun zamandaşlığı bulunmadığı hallerde acaba nesneler, bizim kanaatimize uygun olarak, geçmiş bir sonuç, kendinden farklı, geçmiş bir sebepten ileri gelmekle gelecek bir sonuç farklı bir gelecek sebepten olmakta olan bir sonuç da kendinden farklı ve kendinden önce olan bir sebepten ileri gelmekle sürekli bir zamanda başka nesnelerin sebepleri olabilirler mi? Fakat o zaman kıyas geçmişteki sonraki olgudan hareket eder (her ne kadar sonraki olguların kaynağı, gerçekte, önceki olgular ise de. Bu ise oluş halindeki olgular bahis konusu olduğu zaman istidlâlin aynı hareket noktasına sahip olduğunu da gösterir). Bunun aksine olarak, önceki ol-

gudan itibaren mümkün kıyas yoktur (biz, söz gelimi, filân geçmiş olgu vaki olduğundan ötürü geçmiş filân öbür olgunun sonradan olduğu neticesini çıkaramayız; gelecek olgular için de bu böyledir): gerçekte, <sebeple sonuç arasındaki> ara zamanı ister belirsiz, ister belirli olsun, sadece filân geçmiş olgunun husule geldiğini söylemenin doğru olmasıyle, bir başka filân geçmiş ve sonraki olgunun husule geldiğini söylemenin doğru olduğunu çıkarmak hiç bir zaman mümkün olmayacaktır: çünkü ikisi arasındaki aralıkta, her ne kadar birinci olgu daha önce vukua geldi ise de, bu ikinci beyan yanlış olacaktır. Gelecek söz konusu olduğu zaman istidlâl yine aynıdır: filân olgu vukua geldiğinden ötürü bir gelecek olgunun vukua geleceği neticesi de çıkarılamaz; orta terim, gerçekte, uçlarla aynı cinse ait olmak, uçlar geçmiş olduğu zaman geçmiş, gelecek oldukları zaman gelecek, olmakta iseler oluş halinde, var oldukları zaman da var olmak zorundadır; halbuki geçmiş ve gelecek uçlarla aynı cinsten bir orta terim olmaz. Bir başka sebep de, ara zamanın ne belli, ne de belirsiz olmayacağıdır. Çünkü beyan bütün bu zaman boyunca yanlış olacaktır. — Şeylerde geçmiş olgunun yerine olmakta olan olgu geçecek şekilde olguların sürekliliğini sağlayan şeyin tabiatını da incelememiz lâzımdır. Denilebilir ki, bir şimdiki olgunun geçmiş bir olguya bitişik olmadığı apaçıktır. Çünkü geçmiş olgular birtakım sınırlar ve bölünemezler olmakla bir geçmiş olgu bile bir geçmiş olguya bitişik olamaz; tıpkı noktaların birbirlerine bitişik olmadıkları gibi, geçmiş olgular da

bitişik değildirler. Çünkü her iki halde de bunlar birtakım bölünemezlerdir. Şimdiki bir olgu da geçmiş bir olguya bitişik olamaz, bu da aynı sebepledir, çünkü şimdiki oluş bölünebilir, geçmiş olgu ise bölünemez. Böylece şimdiki oluşun geçmiş olguyla münasebeti çizginin noktayla olan münasebetinin benzeridir. Çünkü olmakta olanın içinde birçok geçmiş olgular bulunuyor. Bu meselelerin esasen bizim hareket hakkındaki umumi teorimizde daha açık bir şekilde incelenmeleri gerekir.

Oluşun birbiri ardında olan bir olgular serisi olduğunu farzederek orta terimin ne tarzda sebeple özdeş olduğunu anlamak için aşağıdaki düşüncelerle yetimseyelim. Gerekli olarak, bu kıyaslarda da orta terim ile büyük terimin doğrudan doğruya bir öncül teşkil etmeleri gerekir. Söz gelimi, G vaki olduğundan ötürü A nm vaki olduğunu söylüyoruz: G en son, da ilk olarak vaki olmuştur; ama istidlâlin ilkesi G dir. Çünkü o şimdi vaki olana en yakın olandır, ve zamanın başlangıç noktası da haldir. Bundan sonra, D vaki olmuşsa G nin de vaki olduğunu söylüyoruz. O zaman, D vaki olduğundan ötürü A nm gerekli olarak vaki olduğu neticesini çıkarıyoruz. Sebep ise G dir, çünkü D vaki olduğundan ötürü G de gerekli olarak vaki olmak zorundadır ve G vaki olduysa A gerekli olarak daha önce vaki olmuş olmak zorundadır.

Orta terimi bu tarzda almakla, seri belli bir anda bir doğrudan doğruya öncülde duracak mı; yoksa, bir sürü orta terimler bulunduğundan ötürü, bizim dediğimiz gibi, bir geçmiş olguya bitişik ol-

madığı malum olmakla, her defasında bir yeni orta terim araya girecek midir? Çünkü, dendiği gibi, geçmiş bir olgu geçmiş bir olguya bitişik değildir. Bununla beraber, orta terimle haldeki büyük terimden vücuda gelen bir öncülden hareket etmek gerekir. — Gelecek olgular için de böyledir, çünkü D nin var olacağını söylemek doğru ise, A nm var olacağını söylemenin de önceden doğru olması gerekir, bu sonucun sebebi de G dir; çünkü D gelecekte var olmak zorunda ise G ondan önce var olacaktır, G gelecekte var olmak zorunda ise A ondan önce var olmak zorundadır. Burada da, sonsuza kadar aynı bölüm var, çünkü gelecek olgular birbirlerine bitişik değildirler; fakat burada da ilke olarak bir doğrudan doğruya öncülü almalıdır. — Gerçekte de bu böyledir: bir ev yapılmışsa gerekli olarak taşların yontulmuş ve çıkarılmış olması lâzımdır. Bu niçin? Çünkü bir ev inşa edildiğine göre temeller gerekli olarak yapılmıştır; temeller vücuda geldiyse gerekli olarak birtakım taşların önceden yontulmuş olması lâzım gelmiştir. Bunun gibi, gelecekte bir evin var olması lâzım geliyorsa, gene taşların önceden yontulmuş olması gerekir; ispat aynı tarzda orta terimle olur, çünkü temeller evden önce var olacaktır.

Fakat biz nesnelerin tabiatında bir nevi devrî vücut bulma müşahade ettiğimize göre, bu orta terimle uçlar karşılıklı bir şekilde birbirlerini takip ediyorlarsa, bu, ispat içinde de bulunur. Çünkü bu halde, akis vaki olur. Bu ise, yani sonuçların ve öncüllerin aksedilebilirliği, yukarıdaki bahislerde is-

pat edildi, devri vücut bulma da bunun bir misalidir. Gerçekte de, bakınız, bu nasıl beliriyor. Toprak ıslandığı vakit gerekli olarak bir buğu yükselir; bir kere bu buğu husule geldi mi, bir bulut teşekkül eder; bu sonuncu da teşekkül ettikten sonra yağmur yağar. Düştüğü vakit de toprak gerekli olarak ıslaktır: bizim hareket noktamız da bu idi, öyle ki daire kapatıldı, çünkü bu terimlerden herhangi biri, bir kere verildimi, bunu bir başkası; bu sonuncuyu bir başkası daha ve bu başkasını da birincisi takip eder.

Bazı olgular var ki bunlar bütüncül olarak vaki olurlar (çünkü her zaman ve bütün hallerde onlar vardır veya olduklarını olurlar; başka olgular için bu her zaman değil, sadece çok defa olur: Söz gelimi, insanda erkeğin her zaman çenesinde sakal yoktur, ama çok defa vardır. Bu türlü hallerde gerekli olarak, orta terimin de bu çok defa olmak karakterini haiz olması lâzımdır. Gerçekte, B hakkında A bütüncül olarak ve G hakkında B bütüncül olarak tasdik edilmişse, A nın da her zaman ve bütün hallerde G hakkında tasdik edilmesi gereklidir. Çünkü her zaman ve bütün hallere yüklenmek bütüncülün tabiatıdır. Burada, bunun aksine olarak, biz yalnız çok defa vaki olanın sözü edildiğini farzettik. O halde B ile gösterilen orta terimin yalnız çok defa vaki olması da gerekli olarak lâzımdır. Demek, yine çok defa olan sonuçlar için de birtakım doğrudan doğruya ilkeler olacaktır: işte bunlar, çok defa bu tarzda var olan veya husule gelen sonuçlardır.

13

<BİRLEŞTİRME YÖNTEMİYLE ÖZÜN TARİFİ. BÖLMENİN KULLANILMASI>

Daha önce, özün bir ispatın terimleri içinde ne tarzda belirdiğini ve özün ispat veya tarifinin ne tarzda mevcut olup olmadığını anlattık. Şimdi hangi yöntemle özün içinde bulunan yüklemleri araştırmak gerektiğini gösterelim.

Her zaman bir nesneye ait olan yüklemler arasında bazılarının, cinsin ötesine geçmemekle beraber, o nesneden daha geniş bir kaplamları vardır (daha büyük kaplamlı yüklemlerden, bütüncül olarak bir konuya ait olmakla beraber, aynı zamanda bir başkasına ait olanları kastediyorum). Söz gelimi, her üçlük (τριάς) e ait olan, bununla beraber, bir üçlük olmayana da ait olan (tıpkı varlığın üçlüğe ait, ama hiç de bir sayı olmayana da ait olduğu gibi) bir yüklem olduğu halde, buna karşılık tek, hem her üçlüğün bir yüklemi, hem de ondan daha büyük bir kaplamı olan bir yüklemdir (çünkü o beşlik (πεντάς) e de aittir), fakat cinsin ötesine geçmez, çünkü beşlik bir sayıdır ve sayının dışında hiç bir şey tek değildir. İşte bizim, onlardan her birinin konudan daha büyük bir kaplamı haiz olacağı belli noktada, fakat bütününün gerekli olarak nesnenin cevherinin kendisi olduğu için, bu bütünün konu ile aynı kaplamı, haiz olacağı noktada durarak, ele almak zorunda bulunduğumuz bu tabiattaki yüklemlerdir. Söz gelimi, her üçlüğün bir sayı olmanın yüklemleri olarak tek sayısı ve terimin her iki manasın-

da bir ilk sayısı vardır: Yani sade hiç bir sayıya bölünemez olarak değil, aynı zamanda bir sayılar toplamı olmayarak da. İşte üçlük de budur: bir ilk tek sayı, terimin iki manasında da ilk olan tek sayı: çünkü ayrı ayrı alındıkları zaman, bu yüklemlerin ilk ikisi bütün tek sayılara, sonuncusu hem ikiliğe hem de üçlüğe aittir. Halbuki toptan alındıkları zaman, üçlükten başka hiç bir konuya ait değildirler. Fakat özün içinde bulunan yüklemlerin gerekli yüklemler olduğunu ve bütüncül yüklemlerin de gerekli olduklarını daha yukarıda gösterdiğimizden, ve üçlüğe veya bu tarzda teşekkül eden her başka konuya ait olarak aldığımız yüklemler kendi özüne ait olarak tasdik edildiklerinden, üçlük böylece gerekli bir tarzda bu yüklemleri haiz olacaktır. — Bundan başka, üçlüğün özünün bu yüklemlerin toplanmasıyle vücuda geldiğini gösterecek şey şudur. Gerçekte, bu üçlüğün özü bu olmasaydı, onun gerekli bir şekilde üçlüğe nispetle, üçlükten daha büyük bir kaplamı haiz olacak ister adlandırılmış, ister adlandırılmamış bir nevi cins olması lâzım gelecekti: çünkü cinsin karakterinin, hiç değilse güç halinde, muhtevasından daha büyük bir kaplamı haiz olması olduğunu kabul etmelidir. Şu halde bu yüklemler topluluğu ferdî üçlüklerden başka hiç bir konuya ait değilse, o, üçlemin özünün kendisi olacaktır, çünkü biz her bir konunun cevherinin fertlere uyan bu bir nevi sonuncu yükleme olduğunu da kabul edebiliriz. Bundan, böylece ispat edilmiş her başka yüklemler topluluğunun, görünüşe göre, konunun özünün özdeşi olduğu çıkmaktadır.

Bir bütün olan herhangi bir konu incelenmek istenildiğinde cinsi en küçük bölünmez nevilerine, söz gelimi, sayıyı üçlüklere ikiliklere bölmek ve bundan sonra da bizim gösterdiğimiz şekilde bu küçük nevilerin tarifini, söz gelimi, doğru çizginin dairenin, veya dik açının tarifini ele geçirmeye çalışmak gerekir. Bundan sonra, cinslerinin ne olduğunu, söz gelimi, niceliğe mi, yoksa niteliğe mi ait olduğunu elde edip, cinsin hususî hassalarını nevilerin müşterek ve ilk hassaları vasıtasıyle göz önünde tutmak lâzımdır. Gerçekte, cinsin kendilerinden teşekkül ettiği neviler tarif edildiklerinden bu tariflerin kendileriyle cinsin özlük yüklemlerinin neler olduğu bilinecektir: gerçekte, bütün bu bilgilerin ilkesi tariftir, yani yalın olan şeydir, ve yüklemler öz yönünden ve yalnız bu yalın nevilere aittirler, halbuki bunlar cinse ancak aracıları ile aittirler.

Spesifik ayırımlarıyle yapılan bölmeler şimdi söylenildiği gibi başlamak için faydalı bir yardımdır. İspat etme güçlerine gelince, biz bunu daha yukarıda gösterdik; biz burada onların yalnız özü istintaç etmeye yarıyabileceklerini göstereceğiz. Şüphesiz, bunlar her şeyi doğrudan doğruya, bölmemiz bir başlangıç postulatın konulduğu tarzda, koymaktan başka hiç bir şeye yaramayacak gibi görünebilirler. Fakat yüklemlerin sırası birinin ilk veya son olarak tasdik edilmesine göre, farksız değildir: Söz gelimi, *hayvan - evcil - iki ayaklı* demekle iki *ayaklı-hayvan - evcil* demek aynı şey değildir. Gerçekte, tarif olunabilen her şey iki unsurdan mürekkep ise, ve *hayvan - evcil* bir birlik teşkil ederse ve, bir ayırma-

ya eklenmekle bu kavram insanı (veya bir tek kavram olan herhangi bir başka şeyi) teşkil ederse, işte o zaman ortaya konulan unsurlar gerekli olarak bölme yoluyle elde edilmişlerdir. — Bundan başka, bölme, öz içinde hiç bir şeyi unutmamak için mümkün olan biricik yöntemdir. Gerçekte, ilk cins konulduğu zaman aşağı bölmelerden biri alınırsa, bu bölünecek şey bütün olarak bu bölmenin içine girmeyecektir: Söz gelimi, ya bütün kanatlı veya çatal kanatlı olan her hayvan değil, sadece bu kanatlı hayvandır, çünkü ayırt bu sonuncu kavrama aittir. Ama ilk hayvan ayırdının bütün hayvanların içine girdiği ayırt olması gerekir. Bu, bütün öbür cinsler için, hayvan cinsinin dışında kalan cinsler kadar ona bağlı bulunan cinsler için de aynıdır: Söz gelimi, bu sonuncu halde ilk kuş ayırdı her kuşun içine girdiği; balık ayırdının her balığın içine girdiği ayırttır. Böylece bu tarzda ilerlemekle, hiç bir şeyin unutulmadığmdan emin olabiliriz; fakat başka türlü ilerlemek, farkına bile varmaksızın, bizi gerekli olarak birtakım unutmalara sürükler.

Tarif etmek ve bölmek için varlıkların hepsini bilmeye hiç bir suretle ihtiyaç yoktur. Bununla beraber bazıları başka şeylerin her birini bilmeden her bir şeyi bu başka şeylerden ayırdeden ayırımları bilmenin imkânsız olduğunu ileri sürerler; onlar ayırımlarını bilmeden herhangi bir şeyin bilinemeyeceğini ilâve ederler. Çünkü bir şeyin kendisinden farklı olmadığı şey bu şeyin özdeşidir, kendisinden farklı olduğu şey de onun kendinden başkadır. — Fakat ilkin, bu sonucu ifade yanlıştır: bir şey, her ayırını

nev'ine göre öbüründen başka değildir, çünkü birçok ayırımlar, bunun için, ne özü ilgilendirmeden, ne de öze ait olmadan, nevi yönünden özdeş olan şeylere aittir. Bundan sonra, karşılar ve bir yarım alındığı vakit, ve cinsin bütün muhtevasının karşıların birinden birinin içine girdiği kabul olunduğu, ve tarifine çalışılan konunun bunlardan biri içinde bulunduğu, ve bunun gerçek bir şekilde bilindiği zaman, ayırımları tasdik edilen bütün öbür konuların bilinip bilinmemesi pek mühim değildir. Gerçekte, bölmeyi böylece takibetmekle, ayırdedebilmeye elverişli olmayan konulara varılırsa, özün tarifinin elde olunacağı açıktır. Bundan başka, cinsin bütün muhtevasının bölmenin içine girdiğini ortaya koymanın, ortası olmayan karşılar bahis konusu ise, meşru olmayan bir postulatla hiç bir ilgisi yoktur; çünkü, cinsin içine giren her şeyin, şayet alınan, bu cinsin ayırımı ise, bölmenin iki bölümünden biri içinde bulunması gerekli olarak lâzımdır.

Bölmeler yoluyle bir tarif yapmak için üç kaideye riayet etmek gerekir: özün içinde bulunan yüklemleri almalıdır; sonra, bunları sıralarına göre düzenlemeli, hangisinin birinci veya ikinci olduğunu söylemeli; nihayet, istisnasız bunların hepsini almalıdır. — Bu şartların birincisi gerçeklenebilir, çünkü, tıpkı ilinti hakkında kendisinin nesneye ait olduğu neticesini çıkarabildiğimiz gibi, aynı tarzda cins ve cins vasıtasıyle ayırım konulabilir. — Bir yandan da, yüklemler, gerekli olan terim ilk olarak alınırsa, uygun bir sıra içinde sıralanacaklardır, kabul olunan terimde bütün öbür terimlerin sonucu olur, ve öbürlerin-

den hiçbirini onun sonucu olmazsa durum bu olacaktır, çünkü böyle bir terime gerekli olarak ihtiyaç vardır. Bu terim bir kere konuldu mu, ondan sonra aşağı terimler için de aynı yol tutulacaktır. Çünkü ikinci terim, kalan terimlerin ilki olacak, üçüncüsü de sonra gelen terimlerin ilki olacaktır. Çünkü en yüksek terim ortadan kaldırılınca, geri kalıp arkadan gelen terim ilk olacaktır. Ve böylece devam edip gidecektir. — Bütün yüklemlerin tam sayımına gelince, bu, açıkça bizim işi ele alışımızdan çıkmaktadır: bölmede başta gelen ayırımı, söz gelimi, her hayvan ya şu, ya bu olacak ve bu yüklemlerden biri kendisine ait olacak şekilde aldık. Bundan sonra bu bütünden biz ayırımı aldık ve sonuncu bütün için artık ayırım olmadığını, yani mürekkibi teşkil etmek üzere sonuncu ayırımı alır almaz, artık bu mürekkibin nevilere bölünmeyi asla kabul etmediğini gösterdik. Gerçekte, bir yandan aldığımız bütün bu terimler özle olduklarından, fazladan hiç bir şey ilâve olunmadığı; bir yandan da, eksik olan terim ya bir cins veya bir ayırım olacağından hiç bir şey de unutulmadığı apaçıktır: ilk olarak konulan ve ayırımlarıyle alınan, cinstir; öbür taraftan da, ayırımlar hep dahildirler, çünkü daha başka hiç bir ayırım yoktur: aksi takdirde, son mürekkip, nevi yönünden tariften farklı olurdu, halbuki biz onun farklı olmadığını söyledik.

<Kısaca>, birbirine benzer, ve birbirinden farklaşmamış bir fertler grupunu göz önünde tutmakla ve bütün bu fertlerin özdeş olarak haiz olabilecekleri unsurun hangi unsur olduğunu araştırmakla başlama-

lıdır Bundan sonra, birincilerle aynı cins içine girmekle beraber, aralarında nevi yönünden özdeş olna, fakat nevi yönünden birincilerden farklı olan bir başka fertler grupu için de aynı şeyi yapmak lâzımdır. İkinci grubun varlıkları için hepsinin özdeşi olan unsurlarının ne olduğu ortaya konulduktan ve öbürleri için de aynı şey yapıldıktan sonra, bu defa, bir tek ve biricik söz (λόγος) elde olununcaya kadar iki grubun bir özleş unsura sahip olup olmadıklarını incelemek gerekir. Buna karşılık, bir tek deyime varıp dayanacak yerde iki veya birçok deyimlere varılırsa tarif edilmeye çalışılan şeyin bir tane olmayıp birçok olduğu apaçıktır. Bir misal alıyorum. Gururun özünü araştıracak olursak dikkatimizi bizce iyi bilinen bazı mağrur insanlar üzerine çevirmemiz ve öyle olmaları yönünden, hepsinin müşterek olarak hangi unsuru haiz olduklarını incelememiz gerekir; söz gelimi, Alkibiades mağrur ise, veya Akhilleus ve Aias mağrur iseler, bunlarm hepsinden müşterek unsurun ne olduğu araştırılacaktır: bu bir hakarete tahammül edememektir, ve gerçekte, birincisini harbe, ikinciyi öfkeye, sonuncuyu da kendini öldürmeye sürükleyen şey budur.

Sırasıyle başka halleri, söz gelimi, Lysandros veya Sokrates'i de inceleyeceğiz. O zaman bunların müşterek olarak haiz oldukları, iyi ve kötü talihe karşı ilgisizlik ise, bu iki müşterek unsur alınır ve talihin değişkenliğine karşı ilgisizlik ile şerefsizliğe tahammül edememezliğin müşterek olarak hangi unsuru haiz oldukları incelenir. Hiç bir unsur yoksa bu demektir ki iki türlü gurur vardır. — Bundan başka,

her tarif her zaman bütüncüldür: hekim yalnız hususî olarak bir göz için sıhhatli olan şeyi söylemeyip, onu bütün gözler için, veya hiç değilse belli bir göz nevi için gösterir. — Bölümcül nevi tarif etmek bütüncülden daha kolaydır, işte bölümcül nevilerden bütüncül cinslere geçmek gerektiğinin sebebi de budur; bir başka sebep de homonimlerin artık ayırım kabul etmeyen nevilerde olduğundan daha çok bütüncül cinslerde dikkatimizden kaçmasıdır. İspatlarda hiç olmazsa sonuç veren güç gerektiği gibi, tariflerde de böylece açıklık gerekir. Teşkil ettiğimiz bölümcül gruplar vasıtasıyle her bir nevin tarifi (söz gelimi, umumî olarak değil, ama sadece renklerde ve şekillerde benzerin tarifi; yalnız seste olmak üzere, tizin tarifi gibi) ayrı ayrı elde olunabilirse ve böylece homonimiye düşmemeye dikkat ederek müşterek bir unsura doğru ilerlenirse buna muvaffak olunacaktır. Diyalektikte mecazlardan sakınmak gerekiyorsa, tarifte de ne mecazları, ne mecazlı deyimleri kullanmamak gerektiğini de apaçık olduğunu ilâve ediyorum, aksi takdirde diyalektik de mecazları kullanmak zorunda olacaktır.

14

<CİNSİN TAAYYÜNÜ>

Çözülecek meseleleri iyice göstermek için bölümleri (ἀνατομή) ve bölmeleri (διαίρσεις) seçmek lâzımdır. Ayıklama yöntemi incelenen bütün konularda müşterek olan cinsi vazetmekten: Söz gelimi, bunlar hayvanlar ise her hayvana ait olan hassaların

neler olduğunu koymaktan ibarettir. Bu hassalar bir kere kazanıldı mı, kalan sınıfların ilkine dönülür: bütün bu sınıfa ait olan neticelerin neler olduğu sorulur: Bu, söz gelimi, kuş ise her kuşa ait olan hassalar nelerdir; ve daima en yakın sınıfın hassalarını ele alarak böylece devam olunur. Bundan böyle umumî cinse tabi olan sınıfların hangi karakter gereğince yüklemlerine sahip olduklarını, söz gelimi, hangi karakter gereğince insanın veya atın yüklemlerine sahip olduğunu söyleyebileceğimiz apaçıktır. A nın *hayvan*, B nin *her bir hayvanın yüklemleri* ve C D E nin de *bazı hayvan nevileri* olduğunu kabul edelim. O zaman hangi karakter gereğince B nin D ye ait olduğu açıkça görülür: A gereğince olur; ve öbür nevilere ait olması da yine A dolayısıyledir. Öbür sınıflar için de tatbik olunan hep aynı kaidedir.

Şimdi, müşterek bir isim alan nesneler arasından birtakım misaller aldık, fakat incelememizi bu kadarla sınırlandırmamak icabeder: herhangi bir başka müşterek yüklemi müşahade etmişsek, bunu aldıktan sonra, ardından hangi nevilerin yüklemidir, ona hangi hassalar aittir, bunu görmemiz lâzımdır. Söz gelimi, boynuzları olan hayvanlar arasında müşterek hassalar olarak üçüncü bir mideye ve ancak bir çenede dişlere sahip olma olgusunu meydana çıkarıyoruz. Bundan sonra sorulacak soru şudur: Boynuzlara sahip olma hangi nevilerin yüklemidir? Çünkü ne gereğince adı geçen yüklemlerin bu hayvanlara ait olacakları görülüyor: bu, boynuzlara sahip olmak olgusu gereğince olacaktır.

Nihayet bir başka yöntem daha var, o da benzerliğe (τό ἀνάλογοι) göre seçmedir: gerçekte subya balığının kemiğini, kılçığı ve kemiği ifade etmek için tek ve aynı bir isim bulmak mümkün değildir. Bununla beraber bütün bu nesneler sanki bu türlü tek ve aynı bir tabiatta imişler gibi kendilerine ait olan birtakım yüklemlere sahiptirler.

15

<BİRÇOK SORULAR İÇİN ORTA TERİMİN ÖZDEŞLİĞİ>

Çözülecek bazı meseleler tek ve aynı orta terime sahip olduklarından, söz gelimi, ispat olunacak olgular grupunu teşkil eden her şeye bir reaksiyon neticesi olduğundan ötürü, özdeştir. — Bu meseleler arasında da bazıları yalnız, cins yönünden özdeştirler. Bunlar ancak ayrı konulara taalluk ettiklerinden ötürü veya beliriş şekilleriyle birbirlerinden farklı olanlardır: yankının sebebi veya hayallerin yansımasının sebebi, veya gök kuşağının sebebi soruldu-ğu zaman, durum budur. Bütün bu meseleler, cins yönünden gerçekte bir tek ve aynı sorudur (çünkü bütün bu olgular birtakım akis şekilleridir); ama nevi bakımından farklıdırlar.

Başka meseleler için, fark sadece birinin orta teriminin öbürünün orta terimine tabi bulunmasından ibarettir: Söz gelimi, Nil, ayın sonunda niçin daha gür akar? Çünkü ay sonunda daha yağışlıdır. Fakat ay niçin sonunda daha yağışlıdır? Çünkü ay küçülmektedir. Bu olguların karşılıklı münasebetleri tam bizim gösterdiğimiz münasebettir.

16

<SEBEP İLE SONUÇ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER>

Sebep ve sonucu hakkında, sonuç var olduğunda sebebin de var olup olmayacağı: söz gelimi, bir bitki yapraklarını kaybetmekle, veya ay tutulmakla, tutulmanın ve yaprakların dkülmesinin sebebinin de, yani birinci halde geniş yapraklara sahip olma olgusunun, tutulma halinde de yer yuvarlağının araya girmesinin o anda mevcut bulunup bulunmayacağı sorulabilir. — Gerçekte, < denilebilir ki > bu sebep mevcut değilse herhangi bir başka şey bu olguların sebebi olacaktır; sebep varsa sonuç da aynı zamanda var olacaktır: söz gelimi, yer yuvarlağı araya girdiğinde, tutulma vardır; yapraklar geniş olduğunda da yaprakların dökülmesi vardır; fakat bu böyle olduğu takdirde de, sebep ile sonuç zamandaş olacaklar ve birbiriyle ispat olunabileceklerdir. Gerçek, te, *yapraklarını dökmek*'in A ile, *geniş yapraklara sahip olmak*'ın B ile, *üzüm çubuğu*'nun da G ile gösterildiğini kabul edelim. A, B ye ait ise (çünkü her geniş yapraklı bitki yapraklarını döker), B de G ye ait ise (çünkü her üzüm çubuğu geniş yapraklı bir bitkidir) o zaman A, G ye aittir, başka deyimle her üzüm çubuğu yapraklarını döker; burada, sebep olan B orta terimdir. Fakat üzüm çubuğunun yapraklarını döktüğünden ötürü geniş yapraklı bir bitki olduğu da ispat olunabilir. D nin *geniş yapraklı bitki*, E nin *yapraklarını dökmek*, Z nin *de üzüm*

çubuğu olduğunu kabul edelim. O zaman E, Z ye (çünkü her üzüm çubuğu yapraklarını döker), D de E ye (çünkü yapraklarını döken her bitki geniş yapraklı bir bitkidir) aittir; öyle ise her üzüm çubuğu geniş yapraklı bir bitkidir, burada sebep yapraklarını dökmek olgusudur. — Fakat bu terimlerin birbirinin sebebi olmaları mümkün değilse (çünkü sebep, kendisinin sebebi olduğu şeyden öncedir, tutulmanın sebebi yerin araya girmesidir; yoksa tutulma, yerin araya girmesinin sebebi değildir), o zaman sebep yoluyle ispat niçinin ispatı ise, ve sebepten başlamayan ispat da basit olgunun ispatı ise, tutulma ile bilindiği zaman sadece araya girme olgusu bilinir, ama bunun niçini bilinmez. Bundan başka, tutulmanın, araya girmenin sebebi olmayıp araya girmenin, tutulmanın sebebi olduğu apaçık bir şeydir, çünkü bizzat tutulmanın tarifinde de yer yuvarlağının araya girmesi muhtevi bulunmaktadır; bundan, yerin araya girmesiyle tutulmanın değil, yer yuvarlağının araya girmesiyle tutulmanın bilindiği sonucu açıkça çıkar.

Fakat bir tek sonuç için birçok sebeplerin olması mümkün müdür? Gerçekte, <denilebilir ki>, aynı yüklem, söz gelimi, A yükleminin ilk konusu olarak B, ve A nın bir başka ilk konusu olarak G, ve karşılıklı olarak B ve G nin başka ilk konuları olarak D ve E gibi ilk konu olarak alınan birçok şeyler hakkında tasdik edilmişse o zaman A, D ye ve E ye ait olacaktır; B de A nın D ye, G ise A nın E ye yüklenmesinin sebebi olacaktır. Böylece sebep var bulunmakla sonucun da var olması gereklidir; ama

sonuç var olmakla, bunun sebebi olabilen her şeyin de var olması gerekli değildir; gerekli olan, bütün sebeplerin değil, bir sebebin var olmasıdır. Böyle olmaktansa çözülecek mesele her zaman bütüncül olduğundan ötürü, sade sebebin bir bütün (ὅλον) olmakla kalmayıp aynı zamanda sonucun da bütüncül olması gerekmeyecek mi? Söz gelimi, yapraklarını dökmek olgusu münhasıran bir bütün olan bir konuya; hatta bu bütünün nevileri olsa bile, bütüncül olarak nevilerine de, ister bütün bitki nevilerine ister hususî bir bitki nev'ine de ait olacaktır. Böylece, bu kıyaslarda orta terimle sonuçları arasında eşitlik (ἴσον) bulunması, yani birbirine aksolunabilir olmaları gerekir. Söz gelimi, ağaçlar niçin yapraklarını dökerler? Bunun yaşlığın pıhtılaşmasıyle olduğunu farz edersek, bir ağaç yapraklarını döktüğü zaman pıhtılaşmanın mevcut olması gerekir ve herhangi bir şeyde değil de bir ağaçta pıhtılaşma varsa, ağaç yapraklarını dökmek zorundadır.

17

<TÜRLÜ SEBEPLERİN AYNI SONUÇLARI HUSULE GETİRİP GETİRMEDİĞİ>

Aynı bir sonucun sebebinin bütün, konularda aynı olmayıp farklı olması mümkün mü? Yoksa mümkün değil mi? Sonuç yalnız nesnenin bir işareti olarak veya bir ilintisi olarak değil, öz yönünden nesneye ait olarak ispat edilirse belki bu mümkündür, çünkü orta terim o zaman büyük terimin tarifi-

dir; buna karşılık, ispat öze taalluk etmezse o zaman sebeplerin çokluğu mümkündür. Şüphesiz sonuçla konusu bir ilintilik birlik teşkil etmiş olmaları yönünden incelemelidir; bununla beraber bunlar birtakım asıl meseleler olmasa gerek. Ama bir ilintilik bağlantı bir mesele konusu gibi kabul edilmişse orta terim uçlara benzer olacaktır; bu uçlar homonim iseler orta terim de homonim olacaktır, cins yönünden tek iseler, orta terim de tek olacaktır. Söz gelimi, bir nispetin terimleri niçin aksedilebilir oluyorlar? Çizgiler için ve sayılar için sebep başkadır, ama aslında yine aynıdır: Çizgi olmaları yönünden, o başkadır, fakat belli bir artış tazammun etmeleri yönünden, aynıdır. Bu, bütün nispetlerde böyledir. Buna karşılık, renkle renk arasındaki benzeşmenin (ὅμοιον εἶναι) sebebi şekille şekil arasındaki benzeşmeden başkadır; çünkü benzeşme burada şüphesiz, son misalde yanların nispetlerini ve açıların eşitliğini; renkler misalinde de onları alan duyumun birliğini veya bu cinsten herhangi başka bir şeyi ifade eden homonim bir terimdir. Fakat yalnız benzerlik yoluyle aynı olan nesnelerin aynı surette benzer bir orta terimleri olacaktır.

Hakikat, sebebin, sonucun ve konunun karşılıklı olarak aşağıdaki sekilde birbiri hakkında tasdik edildiğidir. Bu neviler ayr ayrı alınırsa sonucun konudan daha büyük bir kaplamı vardır (söz gelimi, dört dik açıya eşit olan dış açıları olmak üçgenin veya karenin ötesine geçen bir yüklemdir), fakat neviler bütünlükleri ile alınırsa sonuç eş kaplamlıdır. (Yüklem bu misalde dış açıları dört dik açı-

ya eşit olan bütün şekillerle eş kaplamlıdır). Orta terim de aynı şekilde karşılıklı olabilir. Çünkü orta terim büyük terimin bir tarifidir; işte yine bunun için, her ilim bir tariften hareket eder. — Söz gelimi, yapraklarını dökmek olgusu aym zamanda üzüm çubuğunun bir yüklemidir ve ondan daha büyük bir kaplamı haiz olan bir yüklemdir; bu aynı zamanda incir ağacının da bir yüklemidir, ve ondan daha büyük bir kaplamı olan bir yüklemdir. Fakat bu yüklem nevilerin bütününü aşmaz, bunun aksine olarak onlarla eş kaplamlıdır. O zaman büyük terimden itibaren ilk olan orta terim alınırsa bu, yaprak-larını dökme olgusunun bir tarifidir. Gerçekte ilkin, küçük terimden itibaren bir ilk orta terim ve konunun topluluğu hakkında bu orta terimini tasdik eden bir öncül, ve bundan sonra bir orta terim, yani yaşlığın pıhtılaşması, veya bu türlü başka bir şey elde olunacaktır. O halde yapraklarını kaybetmek nedir? Bu, yaprakların dalla birleştikleri noktada doğurucu tohumun pıhtılaşmasıdır. — Sebeple sonucun bağlantısının şema ile gösterilmesi istenilirse bizim teklif ettiğimiz işte şudur. A nın her B ye, B nin, D nin nevilerinden her birine, fakat A ile B kendi konularından daha büyük bir kaplamda olacak şekilde ait olduğunu kabul edelim. O zaman B, D nin nevilerinin her birinin bütüncül bir yüklemi olacaktır(çünkü böyle bir yükleme, karşılanabilir olmasa bile, bütüncül diyorum ve nevilerden her biriyle değil de onların bütünü ile karşılanabilir ise ona ilk bütüncül yüklem diyorum) ve ayrı ayrı alınan nevilerin her birinin dışına uzanır. Böylece, B,

D nin nevilerine A nın yüklenmesinin sebebidir. Bunun sonucu olarak, A nın B den daha büyük bir kaplamda olması gerekir, aksi takdirde niçin A, B nin D ye yüklenmesinin sebebi değil de, B, A nın D ye yüklenmesinin sebebi olsun? Şimdi, A, E nin bütün nevilerine aitse, E nin bütün nevileri B den başka bir müşterek sebebe sahip olmak dolayısıyle bir birlik teşkil edeceklerdir. Bunsuz, E nin, A nın yüklemleri olduğu her şeyin yüklemi olmadığı halde, A nın, E nin yüklemleri olduğu her şeyin yüklemi olduğunu nasıl söyleyebileceğiz. D nin bütün nevilerine A nın yüklenme sebepleri olduğu gibi, niçin burada A nın E ye yüklenme sebepleri bulunmasın? Fakat o zaman E nin nevileri de aynı surette göz önünde tutulması gereken ve G ile gösterilebilecek bir sebebe sahip olmakla bir birlik teşkil edeceklerdir.

O halde aynı sonucun birden fazla sebebi olabildiği sonucunu çıkarıyoruz, ama nevi yönünden özdeş konularda değil. Söz gelimi, dört ayaklılarda uzun yaşamanın sebebi safranın yokluğudur, kuşlarda ise teşekküllerinin kuruluğu veya dört ayaklılarınkinden farklı bir sebeptir.

18

<YAKIN SEBEP, HAKİKİ SEBEP>

Doğrudan doğruya öncüllere birden bire erişilmezse ve sadece bir tek orta terim değil de, birçok orta terim bulunursa başka deyimle sebepler birçok olursa orta terimler arasında türlü nevilere hassa-

nın yüklenmesinin sebebi bütüncül ve ilk terime en çok yaklaşan mı, yoksa nevilere en çok yaklaşan orta terim midir? Kendilerinin sebebi oldukları ve ayrı ayrı alınan her bir nev'e en çok yaklaşan orta terimlerin sebep oldukları apaçıktır, çünkü sebep, konunun bütüncül içinde muhtevi olmasını temin eden şeydir. Söz gelimi, B nin D ye yüklenmesinin sebebinin G olduğunu kabul edelim: Bundan, G nin A nın D ye yüklenmesinin sebebi, B nin de A nın G ye yüklenmesinin sebebi olduğu neticesi çıkar. Halbuki A nın B ye yüklenmesinin sebebi B nin kendisidir.

19

<İLKELERİN ELDE OLUNMASI>

Kıyas ve ispata gelince, teşkil ediliş tarzları gibi, her ikisinin de özü açıkça görülür, bu, aynı zamanda, ispatçı ilim için de görülür, çünkü ispatçı ilim ispatın kendisinin özdeşidir. İlkelere gelince, bunları nasıl bilebileceğimizi ve bunları bilen yetinin (habitus = ἕξις) ne olduğunu bize öğretecek şey başlangıçtaki bazı güçlüklerin tartışılmasıdır.

Daha önce, doğrudan doğruya ilk ilkeleri bilmeden ispat yoluyle bilmenin mümkün olmadığını gösterdik. Fakat bu doğrudan doğruya ilkelerin bilinmesi konusunda birtakım meseleler çıkabilir: bu bilginin ispatçı ilim nevinden bir bilgi olup olmadığı sorulduktan başka, bu hallerin her birinde bir ilim var mıdır; veya ilkeler için ayrı bir bilgi cinsi olduğu halde, yalnız sonuçlar için mi ilim vardır; niha-

yet, bize ilkeleri bildiren yetiler doğuştan olmayıp sonradan mı kazanılır, veya doğuştan olmakla beraber ilkin gizli mi kalır diye sorulabilir.

Fakat ilkelere bu son tarzda sahip olmamız bir saçmalıktır, çünkü bundan, ispattan daha doğru birtakım bilgilere sahip olmakla beraber bunları bilmediğimiz çıkıyor. Bir yandan da bunlara daha önce sahip olmaksızın kazanıyorsak daha önceki bir bilgiden hareket etmeden onları nasıl öğrenebileceğiz? Ve nasıl bilebileceğiz? Tıpkı ispat için de gösterdiğimiz gibi bu bir imkânsızlıktır. O halde, bizim, ilkelerin doğuştan bir bilgisine sahip olamayacağımız, ilkelerin de, kendileri hakkında hiç bir bilgiye, hiç bir yetiye sahip olmadığımıza göre, kendimizde teşekkül edemeyecekleri de açıktır. Bu yüzden, gerekli olarak bunları bir elde etme gücüne sahip olmamız gerekir, fakat bu güç doğrulukta ilkelerin bilgisinden üstün olmamalıdır. — O halde, bu açık olarak bütün hayvanlarda bulunan bir bilgi cinsidir, çünkü onlar duyulabilir algı adı verilen bir doğuştan ayırdetme gücüne sahiptirler. Fakat her ne kadar duyulabilir algı bütün hayvanlarda doğuştan olsa da, bazılarında öbürlerinde husule gelmeyen duyulabilir bir izlenim devamı ve direnişi hasıl olur. Bu devam ve direnişin kendilerinde bulunmayan hayvanlar ya mutlak olarak algılamak fiilinin ötesinde hiç bir bilgiye sahip değildirler, veya izlenimleri devam etmeyen nesneleri ancak duyuları ile bilirler; bunun aksine olarak, bu devam ve direnişin husule geldiği hayvanlar, duyumdan sonra, ruhta duyulabilir izlenimi muhafaza ederler. — Böyle bir devam ve direniş

birçok defalar tekrarlandığı zaman o andan itibaren başka bir ayırt, bu gibi izlenimlerin devam ve direnişinden itibaren kendilerinde bir bilginin vücut bulduğu hayvanlarla bu bilginin teşekkül etmediği hayvanlar arasmda kendini gösterir. Bu suretledir ki duyumdan bizim hatıra adını verdiğimiz şey gelir, ve bir şeyin birçok defalar tekrarlanan hatırasından tecrübe (εμπειρία) bir tek tecrübeyi teşkil eder. Şimdi de tecrübeden (yani çokluk dışında ve bütün hususî konularda bir tek ve özdeş olarak bulunan, bir birlik olarak, ruhta tamamıyle sükûnet halindeki bütüncülden) sanatın ve ilmin, oluşla ilgili olmasıyle sanatın, varlıkla ilgili olmasıyle ilmin ilkesi gelir.

Bu yetilerin bizim içimizde belli bir şekilde doğuştan olmadıkları, ve daha çok bilinen yetilerden değil, duyulabilir algıdan ileri geldikleri neticesini çıkarıyoruz. Bu suretledir ki bir savaşta, bir bozgunun ortasında bir asker durmakla bir başkası, sonra bir başkası daha durur. Ta ki ordu ilk düzenini bulur: bunun gibi, ruh da buna benzer bir şey duyabilecek tarzda yapılmıştır.

Bu noktayı daha önce inceledik; fakat bunu yetecek kadar açık bir tarzda yapmadığımızdan tekrarlamaktan çekinmeyelim. Nevi yönünden farklaşmamış şeylerden biri ruhta durduğu zaman, bir ilk bütüncül bilgi (πρῶτον καθόλου) ile karşılaşılır; çünkü algı fiilinin konusu fert ise de, duyum bütüncüle taalluk eder: Söz gelimi, bu insandır, insan Kallias değildir. Sonra bu ilk bütüncül bilgiler arasmda da, ruhta bölünemez ve gerçekten bütüncül olan bilgiler duruncaya kadar, yeni bir duraklama husu-

le gelir. Böylece, filân hayvan nevi hayvan cinsine doğru bir merhaledir, bu son bilginin kendisi de daha yüce bir bilgiye doğru bir merhaledir.

O halde bize ilkeleri bildirenin gerekli olarak tümevarım olduğu apaçıktır. Çünkü duyumun kendisi bizde bütüncülü bu tarzda husule getirir. Hakikatı, vasıtasıyle kavradığımız müdrike (διάνοια) yetisine gelince, mademki bazıları her zaman doğru, bazıları da, söz gelimi, sanı ve istidlâl (λογισμός) gibi, yanılmaya elverişlidir, bunun aksine olarak, ilim (ἐπιστήμη) ve sezgi (νοῦς) her zaman doğrudur ve mademki, sezgi müstesna, hiç bir bilgi cinsi ilimden daha doğru değildir, ilkeler ise ispatlardan daha bilinebilirdirler ve her ilim istidlâlle olur: bundan ilkelerin ilmi olmayacağı sonucu çıkar. Mademki sezgi müstesna, hiç bir bilgi cinsi ilimden daha doğru değildir, ilkeler ise ispatlardan daha bilinebilirdiler ve her ilim istidlâlle olur: bundan ilkelerin ilmi olmayacağı sonucu çıkar. Mademki sezgi müstesna, hiç bir bilgi cinsi ilimden daha doğru olamaz, o halde ilkeleri elde edecek olan bir sezgidir. Bu, sadece yukarıda geçen düşüncelerden değil, ispatın ilkesinin kendisinin de ne bir ispat ne de bunun sonucu olan bir ilim ilmî olmamasından da çıkar. Şu halde biz ilmin dışında başka hiç bir doğru bilgi cinsine sahip değilsek, ilmin ilkesi ancak sezgi olabilir. Sezgi de ilkenin kendisinin ilkesidir, ve bütün ilmin durumu nesnelerin bütünü karşısında, sezginin ilkeler karşısındaki durumu gibidir.

BİBLİYOGRAFYA

Metinler

Biz, kâh *Bekker* baskısından, kâh *G. R. G. Mure*'ün İngilizce tercümesinden alınan ve notlarla gösterilen birtakım değişiklikler müstesna. *Waitz*'ın *Aristotelis Organon Graece*, Cilt II. Leipzig, 1846 adlı metnini takibetmeye devam ettik.

Yunan ve Latin Kommanterleri

Annonyme. — *In Analyticorum Posteriorum librum alterum commentarium*, M. Wallies baskısı, Berlin, 1909. (Coll. Acad. Berol., XIII, 3).

Eustrate — *In Analyticorum Posteriorum librum secundum Commentarium*, M. Hayduck baskısı, Berlin, 1907, (Coll. Acad. XXI, I).

Philopon (J.) — *In Aristotelis Analytica Posteriora Commentaria*, M. Wallies baskısı, Berlin, 1909 (Coll. Acad. XIII. 3).

Themistius. — *Analyticorum Posteriorum paraphrasis.* M. Wallies baskısı, Berlin, 1900 (Coll. Acad. V. 1).

Saint Thomas d'Aquin. — *Opera omnia*, cilt XXII, *In aristotelis Stragiritce libros normullos commentaria, Analyticorum posteriorum*, Frette baskısı, Paris, 1875.

Pacius (J.) — *Aristotelis Stagiritae ... Organum*, Markiis, 1584. Metin kenarında Latince tercümesi ve notlar.

..... — *In Porphyrii Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium*, Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — *Aristotelis opera quae extant omnia*, etc... tomus I. Rome 1668.

Waitz (Th.). — *Aristotelis organon Graece*, Cilt II. Leipzig, 1846.

Başvurulan Başlıca Eserler

Kategoryalar ve *Önerme* (Organon I ve II) tercümemizin başındaki liste ile *Birinci Analitikler* (Organon III) in tercümesinin başındaki listeye bakılmasını tavsiye ederiz. Biz, bundan başka *Poste* (Oxford, 1850) un ve *G. R. G. Mure'in The Works Of Aristoteles*, Oxford, I. 1928 deki İngilizce tercümelerine baktık.

SON